

Подорож навколо світу на кораблі "Нева" в 1803-1806 роках

Юрій Лисянський

Ю. Ф. Лисянський

ПОДОРОЖ НАВКОЛО СВІТУ НА КОРАБЛІ "НЕВА"

В 1803 —1806 РОКАХ

Переклад: Віктор Часник

(З видання "ОГИЗ, Государственное издательство географической литературы, М., 1947")

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Плавання корабля "Нева" з Росії до Англії. Вихід "Неви" і "Надії" з Кронштадта в призначену їм подорож. — Прибуття їх на Копенгагенський рейд. — Перебування в Копенгагені. Вихід "Неви" і "Надії" з Копенгагена. — Роз'єднання кораблів через жорстоку бурю в Північному морі, що сталася 18 вересня. — Прибуття "Неви" в Фалмут 26 вересня. — З'єднання з кораблем "Надія". — Мідний рудник Долкут.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Плавання корабля "Нева" з Фалмута до Канарських островів. Прибуття посланника з Лондона. — Відплиття корабля "Нева" з Фалмута 6 жовтня. — Опис надзвичайного повітряного явища. — Прибуття до острова Тенерифе. — Санта-Крус. — Місто Лагон.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Плавання корабля "Нева" від Тенерифе до острова Св. Катерини (Санта-Катарина). Відплиття з Тенерифе. — Острів Св. Антонія (Санту-Антан). — Перехід через екватор. — Обидва корабля "Нева" і "Надія" відправляються для відшукування острова Ассенцао. — Мис Фріо. — Острів Алваредо. — Острів св. Катерини.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Плавання від острова Св. Катерини до острова Св. Пасхи. — Відплиття від острова Св. Катерини. — Обхід мису Сан-Жуана. — Обхід Вогненної Землі. — Роз'єднання кораблів внаслідок бурі і надзвичайно туманної погоди. — Острів Св. Пасхи. — Його опис.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Плавання корабля "Нева" від острова Св. Пасхи до островів Маркізьких і Вашингтонських. — Острови Фату-Гива [Фату-Хіва], Мотане [Мохо-Тани], Тоу-Ата [Тахуата], Гоїва-Гова [Хива-Оа, Ла Доменіка] і Фатугу [Футу-хугу]. — Виявлення островів: Уа-Гунга [Уахугу], Нука-Ґева (Нуку-Хіва), Уа-Боа (Уа Роу). — Міна речей з

жителями острова Нука-Гева. — Відвідування короля. — Опис королівського житла. — Затока Жегауа . — Кораблі "Надія" і "Нева".

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Опис островів Маркізьких і Вашингтонських, особливо Нука-Гева. Місцезнаходження Маркізьких і Вашингтонських островів. — Опис острова Нука-Гева. — Образ правління. — Обряди при похованні. — Табу.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Плавання корабля "Нева" від Вашингтонських до Сандвічевих [Гавайських] островів. — Відплиття від острова Нука-Гева. — Острів Овігі [Гаваї]. — Міна речей з острів'янами .— Острови Мові [Мауї] і Отувай [Кауаї] .— Опис Отувая.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Опис Сандвічевих [Гавайських] островів, особливо острова Овігі [Гаваї].

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Царювання Гаммамеї [Камеамеї, Камегамеги Великого]. — Вступ його у володіння після смерті Тайребу. — Військові його подвиги. — Сухопутні і морські сили. — Короткий опис острова Овігі.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Плавання корабля "Нева" від Сандвічевих островів до острова Кадьяк.

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Плавання корабля "Нева" від острова Кадьяк до затоки Ситка. — Корабель "Нева" відправляється з гавані Св. Павла. — Прибуття його в затоку Ситку. — Ворожі дії. — Взяття фортеці ситкінців

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Плавання корабля "Нева" з затоки Ситка до острова Кадьяк. Корабель "Нева" залишає мис Ечком. — Опис східній частині острова Кадьяк. — Північна частина того ж острова.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Опис острова Кадьяк. — Клімат на острові Кадьяк. — Рослини. — Звірі і птиці. — Число жителів. — Їх барабори, або доми. — Звичаї. — Одяг. — Їжа. — Шлюбні обряди . — Обряди при похованні . — Рибна і пташина ловля і полювання. — Знаряддя для полювання і лову. — Будова байдарок. — Управління на Кадьяку.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Плавання корабля "Нева" від острова Кадьяк до Ситкінської затоки. — Відплиття корабля "Нева" до Ситкінської затоки . — Побачення і переговори з Ситкінськими посланниками. — Огляд гори Ечком. — Прибуття тойона Котлеана в Новоархангельську фортецю. — Цілющі води. — Відплиття корабля від Ситки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Опис Ситкінських островів. Російське поселення у затоці Ситка. — Ситкінські жителі і сусідні з ними народи.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Плавання корабля "Нева" з Ситкінської затоки до Кантона. — Відкриття острова Лисянського і його опис. — Мілина Крузенштерна. — Маріанські острови. — Тайфун. — Рейд в Макао. — Прибуття кораблів "Нева" і "Надія" в Вампу. — Різні випадки в Кантоні.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

— Опис міста Кантона (Гуанчжоу). — Місцезнаходження Кантона. — Опис китайських будинків. — Число жителів міста Кантона. — Їх заняття. — Торгівля. — Китайські чиновники. — Крайня бідність китайців нижнього стану. — Їх віра. — Опис храму. — Будинок Панкікви, першого кантонського купця.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Плавання корабля "Нева" від Кантона до Кронштадта. Кораблі "Нева" і "Надія" ідуть у зворотний шлях. Гаспарська протока. — Острови Двох Братів . — Зондська протока. — Роз'єднання кораблів "Нева" і "Надія". — Обхід мису Доброї Надії. — Азорські острови . — Ла-Манш . — Перебування в Портсмуті . — Прибуття "Неви" в Кронштадт.

ПЕРЕДМОВА

Російсько-Американська компанія {Ця компанія заснована в царювання Катерини Другої купцем Шелеховим, в 1799 році затверджена імператором Павлом I з наданням їй багатьох привілеїв. У кращій же проти колишнього стан приведена імператором Олександром I.}, що управляє всіма заведеними в Америці селищами {Під ім'ям американських селищ розуміються не тільки засновані в Америці, але і на всіх островах, що лежать між східною стороною Сибіру і західним берегом Америки, а також і на тих островах, які простягаються від південного мису Камчатки до Японії.}, через найбільшу віддаленість, завжди зустрічала майже нездоланні труднощі в постачанні їх життєвими припасами та іншими необхідними потрібними речами, через що ціни на всі ці предмети піднесли до крайності. Ця обставина змусила її подумувати про засоби, які можуть відвернути надзвичайну дорожнечу і доставити безпечний і зручний шлях до пересилання різних речей в її селища, де, разом з множенням промислів, приростали і потреби, які раніше не існували. До досягнення цього наміру був один тільки засіб, тобто водне сполучення згаданих місць з Європейською Росією з Балтійського моря навколо мису Горна або Доброї Надії, до північно-західного берега Америки. Директори Компанії, нарешті, зважилися зробити першу спробу настільки корисного, але за своєю новизною до багатьох перешкод схильного починання. А щоб ця спроба могла бути проведена з бажаним успіхом, вони вдалися до допомоги тодішнього міністра комерції графа Миколи Петровича Румянцева¹ і міністра морських сил адмірала Миколи Семеновича Мордвінова². Ці особи з великою старанністю сприяли вчиненню такої корисної справи, повідомивши про неї імператору Олександрові Павловичу. Імператор, схваливши це підприємство, наказати зволив відправити до американських сіл два корабля — "Надію" і "Неву". Але так як уряд, для більшого розширення російської торгівлі, бажав встановити зносини з багатою сусідньою японською державою, він призначив туди посланником дійсного

статського радника Резанова З. Тому "Надії" наказано було йти на Камчатку і в Японію, а "Неві" в Америку.

Начальство над цією експедицією і над першим із згаданих кораблів було доручено флоту капітан-лейтенанту Крузенштерну, а мені надано командування другим. Довготривале моє знайомство з цією людиною відмінних здібностей, минула подорож наша в Америку і Східну Індію, а найбільше бажання бути корисним батьківщині в такому важливому випадку, були причиною того, що я, незважаючи на старшинство своєї служби, з великої бажанням погодився здійснити таку віддалену подорож під його начальством, з тим, однак, щоб мені самому було дозволено обрати для корабля, довіреного моєму управлінню, офіцерів і команду за власним моїм розсудом.

Читач уже мав задоволення познайомитися з складеним Крузенштерном описом цієї експедиції, дві частини якого вже видано друком. Тому по всій справедливості він може зробити висновок, що будь-який інший опис одного і того ж предмета було б абсолютно зайвим, бо обидва корабля вчинили однакову подорож. Але так як частиною непередбачені обставини і жорстокі бурі, що зустрічалися нам, а частиною і саме призначення майбутнього нам шляху нерідко змушували мене розлучатися з кораблем "Надія", то мені представилися багато випадків не тільки здійснювати особливе плавання, але навіть оглядати і описувати такі місця, в які Крузенштерн не мав ніякого випадку заходити, особливо під час річного перебування мого на північно-західних берегах Америки. Тому я поставив собі обов'язком видати друком і мої короткі записки, щоб поважна публіка, удостоївши їх прочитання, як і обширний опис Крузенштерна, могла мати повні відомості про всю подорож, розпочату і благополучно завершену обома кораблями. Бажаючи, скільки можливо, зробити це твір корисним і гідним уваги, я доклав до нього накреслені мною карти і кілька потрібних найцікавіших малюнків.

Читач, звичайно, може легко помітити, що у видаваному мною творі доводилося іноді згадувати про тих же самих предметах, які докладно описані в подорожі Крузенштерна (маючи на увазі той час, коли обидва корабля були разом). Однак я сподіваюся, що таке повторення не буде зайвим, тим більше, що узгодженість наших описів послужить подвійним доказом їх справедливості, а суперечність, якщо воно де-небудь зустрінеється, буде приводом цікавому досліджувачу до подальшого і найточнішого вишукування істини.

Нарешті, залишається мені, виявивши щиросердне зізнання в недоліках і несправності мого стилю, попросити у читача великодушного в тому вибачення, в якому він тим більше відмовити не може, що я, по роду моєї служби, ніколи не думав бути автором. При складанні моїх мандрівних записок я намагався прикрасити всі предмети не хитромудрим або плавним стилем, але істиною.

ПЕРЕЛІК

офіцерів і команди, які знаходилися на кораблі "Нева"

Капітан-лейтенант Юрій Лисянський.

Лейтенанти Павло Арбузов, Петро Повалишин.

Мічмани Федір Коведяєв, Василь Берг.

Штурман Данило Калінін.
Підштурман Федул Мальцов.
Доктор Моріц Лібанд.
Підлікар Олексій Мутовкін.
Корабельний підмайстер Іван Корюкін.
Ієромонах Гедеон.
Приказчик Російсько-Американської компанії Микола Коробіцин.
Боцман Петро Русаков.
Квартирмейстери Осип Авер'янов, Семен Зеленін, Петро Калінін.
Матроси 1-й статті
Василь Маклишев
Іван Попов
Фадей Нікітін
Петро Борисов
Улян Михайлов
Іван Гаврилов
Андрій Худяков
Михайло Шестаков
Олександр Потяркин
Василь Іванов
Петро Сергєєв
Федот Филатьєв
Бик Мурза Юсупов
Омелян Кривошеїн
Андрій Володимиров
Іван Андрєєв
Ілля Іванов
Василь Степанов
Митрофан Зеленін
Єгор Саландін
Амір Мансуров
Дмитро Забиров
Матроси 2-й статті
Ларіон Афанасьєв
Родіон Єпіфанов
Потап Квашнін
Іван Васильєв
Іван Алексєєв
Каноніри
Федір Єгоров
Мойсей Колпаков

Десятник

Терентій Неклюдов

Вітрильник

Степан Вакурін

Купор {*}

Павло Помилев

* Особа, обов'язком якою була упаковка продуктів і товарів.

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" З РОСІЇ В АНГЛІЮ

Вихід "Неви" і "Надії" з Кронштадта в призначену їм подорож. — Прибуття їх на копенгагенський рейд. — Перебування в Копенгагені. — Вихід "Неви" і "Надії" з Копенгагена. — Роз'єднання кораблів через жорстоку бурю в Північному морі, що сталася 18 вересня. — Прибуття "Неви" в Фалмут 26 вересня. — З'єднання з кораблем "Надія". — Мідний рудник Долкут.

Август 1803 г. Приготувавшись до вступу в призначений нам шлях і навантаживши обидва корабля "Нева" і "Надія" потрібними для американських селищ речами, вийшли ми на Кронштадтський рейд 19 липня 1803 року 4. На ньому простояли до 7 серпня через міцні і невинно дувши західні вітри.

Таке тривале очікування зручного до відплиття часу могло б, звичайно, бути пов'язане з чималою нудьгою, якби нас не позбавило від неї щоденне відвідування наших родичів та інших осіб, яким цікаво було бачити своїх співвітчизників, що розпочинають в перший раз настільки далеке мандрування. Нарешті, повіяв південний вітер, і після прибуття на корабель "Надія" камергера Резанова, призначеного надзвичайним до японського двору посланником, ми знялися з якоря вранці 7 серпня в 10 годин.

7 серпня. При проході нашому повз брандвахтенного фрегата 5, головний командир кронштадтського порту адмірал Ханіков зробив нам честь своїм відвідуванням і, замість батька, благословив мене на дорогу, за старим російським звичаєм, хлібом і сіллю. Вийшовши у відкрите море, я наказав зібрати всю команду на шканцях. Першим моїм обов'язком я вважав за потрібне вказати кожному, як довго і з якими труднощами пов'язана розпочата нами подорож. А потім радив їм жити між собою дружно, дотримувати всіляку чистоту, а найбільше бути слухняними своєму начальству.

До самого вечора дув вітер то легкий, то досить свіжий, при якому наші кораблі йшли на всіх вітрилах. Близько 10 1/2 годин подув південно-західний вітер і тривав до 11-го числа. Протягом цього часу обидва корабля змушені були лавірувати і могли дійти тільки до острова Гогланда 6. Після тихої погоди, яка тривала кілька годин, вітер змінив напрям і подув з південного сходу. У всі минулі дні я займався розподілом їжі для своєї команди, поклавши на добу кожній людині по одному фунту яловичини, по такій же кількості сухарів і по чарці горілки, також по одному фунту масла в тиждень, і відповідну кількість оцту, гірчиці і круп. Понад це, призначено було давати один раз в

тиждень горох і круту кашу, до чого наші матроси досить звичні.

13 серпня. Хоча вітер вщухав, але ми вже вийшли з Фінської затоки, минувши ще напередодні мис Дагерорд⁷.

14 серпня. Дув східний вітер, погода була приємна. Вранці о п'ятій годині ми побачили острів Готланд на північному заході. О 8 годині сталося з нами перше нещастя: один з кращих наших матросів, черпаючи воду на бізань-руслені⁸, впав в море, і хоча в ту ж хвилину вжиті були всі засоби до його порятунку, але все було безуспішно.

16 серпня. Вранці о пів на шосту годину показався острів Борнгольм (данський. Перекл.) на досить близькій відстані. Ми побачили б його набагато раніше, якби цьому не перешкождала похмура погода, яка тривала весь ранок.

Близько нас було повно іноземних судів, у тому числі деякі лавірували на північний схід, а інші користувалися разом з нами попутним вітром, і мені дуже було приємно бачити, що корабель "Нева" всіх їх обганяв. О 9 годині вечора вітер повністю вщух. Погода знову настала похмура, і обидва наші кораблі стали на якір неподалік Стефенса⁹.

17 серпня. На самому світанку при слабкому північно-східному вітрі ми зняли з якоря, і, лавірували до Драгое¹⁰, потім змушені були через непорушну тишу знову стати на якір. Плин зі сходу був настільки сильний, що якби я не очікував корабля "Надію", то скоро б досяг копенгагенського рейду. Незабаром подув східний вітер, і обидва кораблі о четвертій годині пополудні прийшли на малий рейд.

19 серпня. Вранці ми підійшли ближче до гавані, щоб зручніше взяти вантаж, приготований в Копенгагені як для нас, так і для наших американських селищ. Близько опівночі почався прежорстокий шквал з сильним дощем, громом і блискавкою, яка виблискувала до самого світанку. Але так як барометр мій ще з 17-го числа передбачав негоду, то я спустив брам-реї¹¹ і брам-стенги ще до вечора, а тому у весь час лютування бурі був абсолютно спокійний.

Зміцнивши корабель на якорях належним чином, я зайнявся його перевантаженням і потрібними поправками. Вельми шкода, що нам, при всьому нашому старанні, не вдалося зберегти кислої капусти, яка була покладена компанійськими доглядачами в сорока відерні бочки, і вона майже вся зіпсувалася. Таким чином, ми утратили цю корисну протидіючу цинги їжу, якої було б для нас досить більш, ніж на половину часу нашого плавання. В продовження робіт на моєму кораблі, я відправив свої хронометри на берег і віддав їх для перевірки Г. Бугге, директору копенгагенської обсерваторії. Ця обставина познайомила мене з людиною, гідності якого відомі вченому світу; отже, мені залишається тільки бути йому вдячним за проявлену прихильність. Він показав мені королівську обсерваторію і власні свої астрономічні інструменти, яких у нього дуже великий збір. Займаючись своїми справами, я також мав час і для задоволення моєї цікавості. Але так як Копенгаген столиця вельми відома, то описувати її вважаю зайвим.

7 вересня, близько 8 години пополудні, ми вийшли на рейд, щоб при першому

попутному вітри вступити під вітрила і продовжувати наше плавання далі.

8 вересня. Вітер дув з північного заходу при вельми мінливій погоді. Незважаючи на це, ми знялися з якоря о 6 годині пополудні, а до 11 години вечора прийшли в Гельсінгер 12. Другого дня вранці ми хотіли продовжувати своє плавання. Але жорстокий вітер з північного заходу примусив нас простояти на якорі шість днів.

15 вересня. О 7 годині ранку при західному-південно-західному вітри знялися з якоря. Під час наближення до мису Колу, вітер поступово почав посилюватися і близько полудня примусив нас зарифіти марселі 13. О 6 годині пополудні минули Ангольтський ріф 14 (мілину). На ньому стояв корабель, що належить Сполученим Американським Штатам, який відплив від Гельсінгера раніше нас кількома годинами. Він на очах у нас зрубав свою грот-мачту 15 для полегшення. Але навряд чи через те врятувався, оскільки згаданий риф складений з дуже великих каменів. Його слід дуже побоюватися, бо він видався в море на відстань близько 6 міль 16 [11 км] від маяка.

16 вересня. О 6 годині після півночі ним належало бачити мис Скаген 17, але цьому перешкодив туман. Однак, за обчисленнями, можна було вважати, що ми перебували тоді в Північному морі.

Відомо, що в судах, які не мають течі, повітря іноді стає задушним в інтрюмі 18, псується і сприяє хворобам. Для попередження таких шкідливих наслідків, я наказав двічі в тиждень наливати в інтрюм морську воду і викачувати її після кожних 12 годин.

17 вересня. О 10 годині ранку ми побачили на півночі норвезькі берега Дромель і Бромель 19, а на інший день зазнали шторм. О першій годині після півночі почав дути жорстокий вітер, і раптом пішло хвилювання. Корабель був в надзвичайному русі, який дуже сильно заважав прибирати вітрила. Під час роботи на верхній частині корабля шквал находив за шквалом, і атмосфера так затьмарила від дощу, що ми і на деку 20 ледь могли бачити один одного. Тим часом, вали невинно обливали палубу і уносили з собою все, що на ній не було прикріплено. Матроси працювали з невтомністю і до 4-ї години ранку прибралися абсолютно. Як я не був зайнятий вночі, проте ж не забув повісити ліхтарі, щоб показати кораблю "Надія" місце, де ми перебували. Але при всій обережності ми втратили його з поля зору, а на світанку побачили біля себе невелике купецьке судно. Вважаючи, що з товаришем нашим не сталося ніякого нещастя, я зважився вирушити прямо в Фалмут, на початку призначений нами як збірне місце.

Таким чином, прогноз мого барометра 21 збувся вдруге; вже за три дні почав він опускатися, а перед бурею зупинився на 744,2 мм.

19 вересня. О 9 годині над берегами видно було північне саяво. Воно тривало близько півгодини, поширюючись і зменшуючись щохвилини. Сьогодні барометр піднявся на 12,5 мм.

23 вересня. Ми наблизилися до англійських берегів. Вітер 22-го числа хоча значно і вщух, але хвилювання було ще настільки велике, що вали нерідко вливалися в задні каютні вікна. О першій годині після півночі, переконавшись по лоту, що ми знаходимося на північній частині банки Діп-Вотер, я відклав намір йти на Орфорднес, а спустився прямо до Норд-Форланду 22, щоб швидше вступити до Каналу 23. Опівдні ми

перебували, за спостереженнями, на 51о 53' пн. ш., а о 8 годині вечора були вже на середині між мілинами Гудвін-Санд і Овер-Фал 24. Йдучи на фордевінд 25 під усіма вітрилами і незважаючи на протилежну течію, ми незабаром вийшли у відкрите море. Пройшовши ж Зюйд-Форланд і минувши риф Варн 26, трохи спустилися і направили свій шлях до Дунженесу 27.

24 вересня. Барометр піднявся до 768 мм. Погода настала прекрасна. О 6 годині ранку порівнялися з мисом Бичі-Гед, а до настання вечора підійшли до острова Вайту 28, де вітер майже зовсім затих.

25 вересня. Зустрілися з англійським фрегатом, від якого отримали звістку, що перенесена нами в Північному морі жорстока буря лютувала і в Каналі. Від цієї бурі багато кораблів втратили щогли, а інші і зовсім загинули біля берегів. Отже, ми можемо вважати себе щасливими, що уникли загибелі, хоча не без великої праці і з втратою кількох, втім, незначних речей. О 10 годині вечора ми побачили маяк Едістон, пройшовши який в 6 милях [11 км], лягли в дрейф 29. Спершу я мав намір іти далі і вже там чекати світанку. Але, побачивши біля маяка вогонь, який щопівгодини то пропадав, то знову з'являвся, і не знаючи того причини, зважився чекати ранку подалі від берегів.

26 вересня. Не видячи нічого, крім звичайного маяка, я спустився в Фалмут, куди і прибув о 11 годині до полудня.

Першою моєю турботою було утвердитися на якорях, а потім зустрітися з англійцями як можна більш дружно. Для цього був посланий офіцер повідомити коменданта фортеці, що російський корабель "Нева", що йде до північно-західних берегів Америки, бажає салютувати, якщо йому буде відповідати рівним числом гарматних пострілів. Отримавши на те вельми чемну відповідь, ми взаємне відсалютували, після якого негайно зійшли на берег.

Хоча в гавані я не знайшов свого супутника, але, сподіваючись з'єднатися з ним незабаром, я почав готуватися до виходу в море. Палуба мого корабля від минулої бурі була пошкоджена і вимагала поправки.

Пора року ставала пізніша, і для більшої безпеки я наказав прив'язати нові вітрила. Незважаючи на цю роботу, команда була розділена так, що частина її завжди могла їздити на берег для покупок. Це потрібно було і для того, щоб люди користувалися береговим повітрям разом зі свіжою провізією і зміцнили своє здоров'я для перенесення прийдешніх їм трудів.

На третій день нашого прибуття в гавань прийшов туди і корабель "Надія". Під час бурі він потерпів набагато більше, ніж "Нева"; на ньому виявилось протікання навколо бортів. Втім, я дуже радів, що Крузенштерн знайшов своїх матросів такими ж майстерними і кмітливими, якими були наші. Отже, нам нічого більше не залишалося бажати, як тільки звичайного щастя мореплавців для здійснення свого підприємства.

Оскільки допомога і моторність бувших на кораблі офіцерів дещо збавили мене від господарських турбот, то мені залишалося досить часу для інших корисних справ. А так як місто Фалмут не може зайняти мандрівника на тривалий час ні малим числом своїх

будівель, ні вузькими провулками, розкиданими по горі, то я намагався задовольнити свою цікавість оглядом околиць.

У 1-й день жовтня, разом з натуралістами Тілезіусом³⁰ і Лангсдорфом³¹, і взявши з собою надвірного радника Фосе³², я відправився до мідного рудника Долкуту. Від Фалмута він знаходиться в 12 милях [22 км], а від міста Редруфа в 3 милях [5,5 км].

Долкут розробляється нині товариством купців. У довжину простягається він на 1 милю [1,8 км], а в глибину на 180—190 сажнів [від 330 до 350 м]. При ньому знаходиться до 1 000 працівників, з яких одна половина працює всередині, а інша на поверхні копальні. Наглядач запевняв мене, що дванадцята частка видобутої тут руди перетворюється в метал, що приносить господарям прибутку близько 4 000 фунтів стерлінгів. Працівники тут, як і на багатьох англійських рудниках, домовляються з господарями у публічному торгу. Деякі з них отримують п'ять, шість, а інші і вісім шилінгів з кожного фунта стерлінгів з вирученої за метал суми. Отже, вони мають деяку співучасть з господарями, а тому і працюють старанніше. Розрахунок з ними буває два рази в місяць, і якщо хто за своїм договором не виробить нічого, то звичайно отримує від господарів для свого утримання деяку невелику плату в залік майбутнього свого виробітку. Рудник оточують головні корнуелівські рудники Кукс-Кічен, Дрюйд, Тін-крафт і Канберенвін. Кажуть, що вони належать лорду Донстанвілю.

Фалмут хоча і невелике місто, але по зручності і розташуванню своєї гавані заслуговує на увагу. У ньому кожен мореплавець може отримати потрібні для себе запаси набагато дешевше, ніж в інших англійських портах, а особливо рибу, якої ловиться там дуже багато. Фалмутська гавань служить притулком для пакетботів³³, що ходять в Лісабон, Північну Америку і Західну Індію. Вхід в гавань захищається з західної сторони фортецею Пенденісом, а зі сходу — С.-Мосом і вельми зручний для судів через тихий хід припливу і відпливу.

Корнваліс³⁴ зовсім не походить на ті прекрасні місця, яких багацько в Англії. Там зустрічаються всюди гори і дикий камінь, ріллі трапляються досить рідке, і, замість родючих садів, мандрівник бачить одні тільки чагарники. Незважаючи на це, Корнваліс збагачує державу не менше інших. Англія отримує з нього жерсть і мідь. Близько корнваліських берегів проводиться досить багата рибна ловля, яка не тільки створює спритних і сильних матросів, а й приносить значний прибуток. Риба пільчард³⁵ ловиться тут в такому достатку, що впродовж одного літа її заготовляють до 60 000 бочок. Вона походить на оселедець, але дещо поменше і жирніше. З неї видобувається жир, який може бути вживаємо з користю в багатьох випадках. Сама ж риба звичайно вивозиться в країни Середземного моря, бо іспанці її дуже люблять.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" З ФАЛМУТА ДО КАНАРСЬКИХ ОСТРОВІВ

Прибуття посланника з Лондона. — Відплиття корабля "Нева" з Фалмута 6 жовтня. — Опис надзвичайного повітряного явища. — Прибуття до острова Тенерифе . — Санта-Крус. — Місто Лагон.

6 жовтня, 1803 р. Негайно після прибуття нашого посланника з Лондона на

корабель "Надія", ми знялися з якоря. Користуючись попутним вітром і морським відливом, ми прийшли до Лізарду 36 об 11 годині вечора, і з півночі російський прапор майорів уже у відкритому океані.

6 жовтня. Вітер дув східний, погода була дещо холоднувата. Так як в цих місцях алжирці та інші морські наїзники {пірати} нерідко нападають на судна, то для обережності ми зарядили всі гармати ядрами.

10 жовтня. Від самого Лізарду вітер дув свіжий, а сьогодні став тихіше. З 8-го почали показуватися птиці, буревісники, які можуть бути названі жителями океану, а сьогодні з'явилися невеликі пташки, які, очевидно, були віднесені від берегів південно-східними вітрами. Їх налетіло на корабель стільки, що наші кішки переловили вельми багатьох. Об 11 годині я виміряв декілька відстаней Місяця від Сонця, а перед тим – висоти 37 для хронометрів. По першому спостереженню, зробленому в полудень, західна довгота {Довгота у всьому описі подорожі вважається від Гринвіцького меридіана. Коли ж вона показана по хронометрам, то означає середню між трьома, які є на кораблі.} вийшла 13 055', а за останнім 13 028'. Знайдена же за спостереженнями північна широта виявилася 38 044'. Увечері при частому сяйві сполохів між півднем і сходом показалося дуже дивне повітряне явище; воно пройшло по горизонту майже цілу чверть неба, і потім зникло за хмару, залишивши після себе тонку вогняну смугу, яку можна було бачити досить виразно близько 10 хвилин 38.

17 жовтня. З самого виходу нашого з Фалмута продовжував дуети свіжий змінний вітер з півдня, і погода стояла сира. Однак нам вдавалося іноді робити спостереження, з яких видно було, що ми мали тоді невинну південну течію, яка посунули корабель "Нева" близько 50 миль [90 км]. Сьогодні небо прояснилося, і ми звідусіль були оточені морськими хижаками 39, які, як би бажаючи розділити з нами радість, спричиненою в нас чудовою погодою, безперестанку грали навколо.

Наближаючись до помірних широт, я між іншими розпорядженнями наказав людям, щоб вони, висушивши своє тепле плаття, прибрали його в скрині, а залишили б тільки по одній парі для холодних ночей. Також наказано було, щоб під час нашого перебування в жаркому кліматі щоранку одна вахта неодмінно обливалась морською водою, щоб кожен матрос був вимитий два рази в тиждень. Я був впевнений, що це засіб послужить до збереження здоров'я; крім чистоти, воно зміцнює тіло.

18 жовтня. Вітер був легкий, з північного заходу; погода стояла приємна. Опівдні за спостереженнями, ми знаходились під 30 08' пн. ш. і під 15 014' з. д. Течія тут зробилася трохи повільніша, так як з учорашнього полудня ми посунулися вперед тільки на 8 миль [15 км] на зюйд і на 13 миль [24 км] на ост. О 3 годині пополудні з марса 40 в північно-західній стороні помічені острови Салважі 41, які могли б ми бачити в полудень, якби тому не стала на заваді похмура погода.

Сьогодні через теплу пору я велів видавати команді французьку горілку, змішану з водою, або грог.

19 жовтня. На самому світанку побачили ми острів Тенерифе, який перебував від нас на південному заході в 45 милях [83 км]. Але оскільки в цей час над висотами

носився ще туман, то Пік показався нам тільки о 7 годині ранку, і потім до самого полудня ця слава гора майже безперестанку представлялася нашому погляду. Вкрита снігом, її вершина, освітлена сонячними променями, представляла прекрасне видовище. Зізнаюся, що вид, цього величезного колоса привів мене в захват. Хоча раніше я і проходив повз острів Тенерифе, але, через похмуру погоду, мало бачив його береги.

З самого ранку угледіли великий трищогловий корабель, який наблизився до нас лише близько 5 години пополудні і підняв французький прапор. Ми, так само піднявши свій прапор, підійшли до нього для переговорів. Корабель виявився французьким корсаром 42 "Ежілсьєн", який, визнавши нас за англійців, приготувався до бою. Хоча від якірного місця ми були і недалеко, але при настанні ночі зважилися лавірувати до світанку.

Взявши пеленг⁴³ північного мису Тенерифу, я знайшов, що вимір мій, зроблений в полудень, було на захід від цього пункту на 1021'. З учорашнього дня нас протягнуло на 8 миль [15 км] на зюйд і на 9 миль [16,7 км] на схід. Хронометри ж виявилися вельми вірними.

20 жовтня. Разом зі світлом я спустився до Санта-Крусу і близько полудня прибув туди. Ще до опускання якоря, капітан порту, під'їхавши до нашого корабля, показав нам місце для стоянки. Розташувавшись на якорях, я і Крузенштерн разом були у губернатора маркіза де ла Кази Кагігала. У той же самий час прийшов і вчорашній корсар з іспанським бригом. Останній привіз від свого двору веління, щоб, в разі нашого прибуття на Тенерифе, нам було надано гостинність і допомогу. Незабаром після цього американський бриг зупинився на якорі біля наших судів. Він повідомив нас, що на Мадері днів з десять тому був жорстокий ураган, під час якого зірвало чимало будинків, і майже всі кораблі, що були там, розкидало по берегах. Його ж самого, зірвавши з якорів, потягло було прямо на камені, звані Лок-Рокс, де він неминуче б загинув з усім екіпажем, якби, на щастя, раптом не подув західний вітер, який і врятував його від смерті, що загрожувала йому. Ми дякували бога, що самі не зайшли, або, краще сказати, супротивний вітер не допустив нас дійти до цього острова, у якого, залишивши Європу, припускали було простояти кілька днів; в іншому ж випадку, може статися, він став би межею нашого плавання.

Найголовніша причина, яка спонукала нас зайти на Тенерифе, полягала в тому, щоб запастися винами, прісною водою і свіжими харчами для команди. Тому негайно ми звернулися до місцевого купця Армстронга, до якого мали листи. Він негайно розіслав людей по місцях краю для заготівлі, якомога швидше, всього, що нам було потрібне. Тим часом, він вжив всіх заходів, щоб перебування на березі зробити для нас приємним. Пані Армстронг, вельми добре вихована жінка, багато тому сприяла. Маючи великі пізнання в музиці, вона часто займала нас нею вечорами зі своїми приятельками і, доставляючи нам багато інших утіх, змусила нас провести час весело в такому місці, де, через дуже відокремлене життя тенерифських іспанців, ми, звичайно, крім нудьги, нічого б не зустріли.

Місто Санта-Крус по всіх правах заслуговує ім'я столиці Канарських 44 островів. У ньому має перебування губернатор островів, і проводиться найбільша торгівля. Місто складається з кам'яних будівель, лежить біля підніжжя гори і з моря являє прекрасний вид. Він невеликий, вулиці в ньому досить чисті. На березі побудовані три фортеці: Сан-Педро, Сан-Рафаель і Сан-Крістобал. З останньої ядром відірвана була рука у славного лорда Нельсона 45 під час його нападу в минулу війну. Укріплення вельми справні і досить забезпечені мідними гарматами.

Число жителів в Санта-Крусі простягається до 5 000 осіб. Нижній стан живе дуже бідно. Головна його їжа складається з солоної і запахом вельми неприємної риби. Багато з мешканців сплять ночами на вулицях на відкритому повітрі. Я не можу нічого сказати з досвіду про жителів вищого стану. Але судячи з того, що в місті немає жодного громадського місця, навіть порядного саду, який міг би прикрити людину від спеки, повинен погодитися з тими, які запевняли мене, що і вони проводять свої дні вельми нудно.

У місті можна зручно і достатньо забезпечити себе харчами. Вода дуже добра; живність, плоди і зелень рясні. Однак все дороге, крім виноградного вина.

Стояти на якорі тут не дуже спокійно, а взимку навіть і небезпечно, так як рейд абсолютно відкритий для південно-східних вітрів, які іноді дмуть надзвичайно жорстоко. Можна до того додати, що ґрунт у багатьох місцях кам'янистий, а втрачених на дні якорів така сила-силенна, що неодмінно треба підв'язувати бочки до канатів, щоб їх не перетерти.

Наближаючись до Санта-Крусу, має триматися берега якомога ближче. Обійшовши північно-східний мис острова і підходячи до міста, належить намагатися дістати глибину. Береги від самого мису здаються вельми близькими. Вважаючи, що ми перебували від них в 4 милях [7,3 км], по ходу корабля, я побачив, що помилився цілої половиною. Біля берегів так само чисто, як і на віддалі від них. Отже, боятися нічого.

Гору Пік 46, під час перебування нашого, ми бачили тільки два рази, та й то не довго. Вершина її покрита снігом, від якого очищається тільки в червні і липні.

Обов'язком собі поставлю помітити, що вид острова Тенерифе з північного боку, що надрукований в Ост-Індійському англійському атласі, вельми не походить на дійсний.

При нашому відправленні в подальший шлях, пані Армстронг подарувала мені кілька вельми рідкісних раковин, які привезені були сюди з острова Ямайки. Наш посланник також отримав в подарунок досить досконалу мумію і дві ноги старовинних жителів Тенерифе. Видно, що вони здавна володіли мистецтвом бальзамування або ховали тіла померлих в таких місцях, де сама природа зберігала їх від тління. Тут мені вдалося дістати також кілька шматків лави, викинутих з Піку.

Мічман мого корабля Берг, побувавши в Лагоні, зробив деякі замітки і повідомив їх мені. Тут додається коротка з них виписка.

Місто Лагон лежить в 3 милях [5,5 км] від Санта-Круса. Дорога, що веде до нього, так гориста, що по ній не може їхати ніякий візок, а тому вживаються тільки верхові коні і віслюки. Будинків рахується в ньому до ста. Жителі, очевидно, дуже бідні. Там

знаходиться п'ять монастирів, з яких два дівочих. Берг був в С.-Августанському монастирі, який, так, як і інші, збудований досить добре, його церква має купу скарбів. По всій же дорозі, крім декількох мізерних садів і диких рослин, нічого не видно, але околиці міста, за його словами, прекрасні.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД ТЕНЕРИФЕ ДО ОСТРОВА СВ. КАТЕРИНИ

Відплиття з Тенерифе. — Острів св. Антонія (Санту-Антан). — Перехід через екватор. — Обидва корабля "Нева" і "Надія" відправляються для відшукування острова Ассенцао. — Мис Фріо. — Острів Алваредо. — Острів Св. Катерини (Санта-Катарина).

Жовтень 1803 р. Лише тільки віддали ми марселі 27 жовтня, нас відвідав тенерифський губернатор. При від'їзді на берег, корабель "Надія" салютувала йому дев'ятьма пострілами, на які рівним же числом пострілів відповіла міська фортеця. Я ж, зі свого боку, проводив його, поставивши людей по вантах і наказавши прокричати "ура". Після закінчення цього обряду, обидва корабля при тихому південному вітру знялися з якоря.

Минувши Канарські острови, ми залишили помірний клімат і країни, що насолоджуються чистою атмосферою. З 30-го числа задуха повітря стала вельми примітною, через що кожен з нас відчував деякі утруднення. А тому я наказав давати команді іноді виноградне вино, а іноді в їх грог підмішувати лимонний сік, яким ми запаслися досить в Санта-Крусі. Ми повинні були залишити вживання теплого одягу і всіляко намагалися сховатися від спеки. Широка парусина була розвішана над шканцями; я заборонив матросам бути на сонці без потреби або спати на відкритому повітрі.

Попутні вітри дули тихо і постійно, так що ми майже не чіпали вітрил, поставивши їх належним чином. Великі косатки { морський ссавець із загону китоподібних (сімейство дельфінів)}, акули і дельфіни безперестанку оточували корабель. Останні подобалися всякому своєю красою і спритністю, а особливо коли їм передували лоцмани {Риба завбільшки з макрель, смугаста. Вона майже завжди плаває перед морськими хижаками і тому називається лоцманом.}.

6 листопада в 5 годині ранку ми побачили на зюйд в 20 милях [37 км] острів Св. Антонія (один з островів Девердських або Зеленого мису 47). Орієнтуючись на середину острова, я виміряв кілька висот по хронометрам, з яких №50 показав довготу 25о 11', пенінгтонів 25о 45', а № 136 — 26 о 23'. Я змінив хід перших двох, так як зміна в їх ході не мала. Мене воно не здивувало б, якби це трапилося з одним тільки пенінгтоновим хронометром, бо він піддавався незвичайним рухам при перенесенні в обсерваторію на Санта-Крусі. Але №50 привів мене в здивування. Зізнаюся, що на новий хід я зважився дуже скоро, тому що № 136 залишився без будь-якої зміни. До цього треба додати і те, що добове порівняння годин, яке я вів і записував в особливий журнал, також вельми узгоджено зі щоденними спостереженнями.

Не маючи жодної іншої мети бути на виду Зелених островів, крім перевірки своїх хронометрів, від острова Св. Антонія ми взяли такий курс, щоб, просуваючись на

південь, можна було піти і від берегів. Так як південно-східні вітри дули тихо, то корабель "Нева" не міг пройти всій гряди островів до 10-го числа і перебував тоді тільки під 13о 35' пн. ш. і 27о 13' з. д.

Якщо немає ніяких особливих причин, то набагато краще залишати острови Зелені по східний бік і не підходити навіть до острова Св. Антонія ближче 10 або 12 миль [18 або 22 км], так як нерідко трапляється, що коли в море дме свіжий пасатний вітер, то біля берегів буває досконала тиша. Деякі кораблі, пливучи до мису Доброї Надії, залишають острова Св. Антонія, Св. Луції і Св. Вінцента з західної сторони, але багато хто з них платять за це дуже дорого. У 1797 році я був на військовому англійському кораблі "Резонабль". Капітан його надумав було пройти між островами. Але корабель, увійшовши в середину між ними, зважаючи на досконалу тишу або безвітря, зовсім зупинився. А тому, втративши цілий день, ми дуже раділи, що нам вдалося вибратися назад. Правда, пливучи по східний бік островів Зеленого мису, можна виграти 150 миль [280 км], йдучи до мису Доброї Надії. Але якщо взяти до уваги тиху погоду, противні вітри і течії, які часто виникають між островами, можна бачити, що немає ніякої причини піддаватися явної небезпеки. На мою думку, при виході з Ла-Маншу, всі острови, як-то: Дезертири, Мадера (Мадейра) і Тенерифе, краще залишати на схід, якщо немає ніякої крайньої потреби до них заходити.

16 листопада, досягнувши північної широти 6о 00' і західної довготи по хронометрам 2о 08', ми втратили північно-східні пасатні вітри. Настали змінні вітри і нестерпна погода. Вона почалася ще вчорашнього числа шквалами з громом і блискавкою і супроводжувалася дощем, який безперестанку нас мочив. Тому мною було наказано розвісити жаровні з розжареним вугіллям на палубі і накурити купоросною кислотою 48. Ця погода тривала від 25-го числа. В цей же час ми увійшли в північну широту 1о 34' і західну довготу 22о 37'. Тоді почав дути свіжий південно-східний вітер і очистив атмосферу. В продовження минулих дев'яти днів ми мали багато роботи, так як кожную хвилину були готові боротися з сильними вихорами, які находили часто і завжди супроводжувалися проливним дощем. Від настільки похмурої погоди була, принаймні, та вигода, що ми накопичили близько 30 бочок води, для прання одягу і для варіння ялинового пива, есенцією {Ця есенція робиться з ялинових шишок і тримається досить довго у всякому кліматі.} якого я запасся в досить великій кількості.

Не дивно, що при настільки жорстокої погоди ми майже нічого біля себе не бачили, крім тропічної пташки {Видом вона походить на невелику чайку, крім хвоста, який здалеку здається як би одним закругленим пером. Перш, хоча я бачив їх багато, але завжди на далекій відстані, а ця літала повз нас дуже зблизька. Біля очей знаходяться у неї чорнуваті плями, пір'я на спині бурі, все інше біле.} та декількох дельфінів. Останні, подібно морським розбійникам, немилосердно ганяли бідну летючу рибу 49, яка, не знаючи, куди сховатися від ворога, то занурювалася в воду, то вистрибувала на повітря. Але цим вони тільки втомлювали себе і наостанок, вибившись із сил, ставали жертвою своїх гонителів. Одна з них злетіла до нас на корабель. Вона була схожа на

оселедець, довжиною в 10 дюймів [25 см], але голова у неї трохи кругліше і товще, ніж у оселедців.

26 листопада. О 10 годині ранку перейшли екватор, а в полудень, по спостереженню, були ми під 10' пд. ш. і під 24о 09' з. д. по хронометрам. Упевнившись в цьому, я негайно наказав підняти на своєму кораблі прапор, гюйс 50 і вимпел 51 і, підійшовши до свого товариша, привітав його з благополучним прибуттям в південну півкулю. В цей час мої матроси були розставлені по вантах і прокричали кілька разів "Ура". Те ж саме було зроблене і матросами корабля "Надія".

27 листопада. Вчорашній обряд служив тільки введенням до сьогоднішнього свята. Вранці після параду команда і офіцери зібралися на шканці. Привітавши їх з благополучним прибуттям в південну частину світу, я пив разом з іншими.

Так як ще жоден російський корабель, крім "Неви" і "Надії", не проходив екватора, то, бажаючи відзначити такий рідкісний випадок, я наказав на кожну артіль засмажити по дві качки, зробити по пудингу і зварити свіжий суп з картоплею, гарбузом і іншою зеленню, яка у нас зберігалася від самого Тенерифу, додавши до цього по пляшці портеру на кожних трьох чоловік. О 3 годині пополудні сіли ми за стіл, в кінці якого пили знову. В цей час було підняте військовий прапор, і проводилася стрільба з усіх гармат. Увечері вся команда висловлювала своє задоволення піснями, і ми проводили час у приємних розмовах і в спогадах про своїх родичів і знайомих.

Мореполавці, які здійснювали подорож навколо світу, ретельно займалися спостереженням морських течій. Будучи впевнений, що такі спостереження, нарешті, коли-небудь доведуть нас до важливих відкриттів, я з початку свого плавання почав брати денну різницю між обчисленнями і спостереженнями, і поставив собі за правило у відповідних місцях цих записів поміщати мої міркування. З часу відплиття нашого від Канарських островів до прибуття в смугу змінних вітрів або в північну широту 6о, морська течія була направлена на зюйд і на захід. Потім вона змінила напрямок на північний і східний і тривала до 1о 34' пн. ш., коли подув південно-східний пасатний вітер. З цього часу морська течія потягла здебільшого на захід і тривала до самого екватора. З узятих різниць між зазначеними змінами напрямку води видно, що корабель "Нева" на всьому згаданому просторі повело течією близько градусу на зюйд і на стільки ж на вест.

Після переходу екватора, південно-східний пасатний вітер поступово посилювався, у міру того, як ми просувалися на південь, і в той же час відхилявся все більш на схід. Отже, він вельми сприяв нашому плаванню.

5 грудня ми були під 16о 30' пд. ш. і під 31о 18' з. д. Вітер перейшов в північно-східну чверть. Вранці я виміряв кілька відстаней місяця від сонця, за якими полуденна довгота виявилася 30о 38'. Отже, від показаної хронометрами вона відрізнялася на 40'. Але так як на вірність місячного спостереження покладатися не можна, то ймовірно, що ми в цей час перебували біля пункту, зазначеного хронометрами.

Сьогодні капітан Крузенштерн був на моєму кораблі і запропонував мені йти відшукувати острів Ассенціон 52. Я тим охочіше погодився на цю пропозицію, що не

потрібно було далеко ухилитися від справжньої дороги. Головний намір цього підприємства полягав в тому, щоб вирішити сумнівне питання, чи існує острів Ассенціон чи ні? Отже, обидва кораблі взяли належний курс.

9 грудня. До 9-го числа намагалися ми вести свої пошуки. Але видячи, що всі прийняті нами заходи стають марними, і переконавшись абсолютно, що близько 20о 30' пд. ш. і між західними довготами 30 о і 37 о острова Ассенціон зовсім немає, ми зважилися продовжувати свій шлях. Вважаючи по вітрам, які тоді дули, що ми незабаром можемо прийти до гавані, я почав заздалегідь готуватися до наливу води, для чого і велів зібрати всі бочки і вжив усіх можливих заходів, щоб під час перебування нашого в Бразилії оберегти команду від хвороби.

12 грудня. Увесь минулий тиждень вітри здебільшого дули північні і досить свіжі, чому ми і мали досить успішний хід. О 5 годині ранку в 80 милях [55 км] на заході показався мис Фріо.

Ми перебували тоді на глибини 40 сажнів [73 м], ґрунт був мул з піском. Його появу очікували ми наперед, так як напередодні були оточені метеликами різних кольорів, а до вечора дістали лотом дно на 55 сажнів [100,6 м], ґрунт черепашки, крупний пісок з камінням і коралом. На світанку небо вкрилося туманом, так що не можна було робити астрономічних спостережень. Втім, по проведеному мною вчора спостереженню, я міг зробити висновок, що хронометр № 136, на який я більше всіх сподівався, трохи відстав. Пролежавши на південному заході до чотирьох годин після полудня, ми лягли до південного сходу 53. Так як вітер став близько 10 години сильніше, то ми взяли по два рифу у марселів 54. Наближаючись до берегів, я намагався, що-небудь дістати з дна, і для того неодноразово опускав дріжд {Так називається сітка з залізними граблями, якою в Англії ловлять устриць.}. Але без успіху: зловив тільки кілька дюжин тварин, схожих на річкових раків, довжиною близько 1/5 дюйма [в 4 або 5 мм]. Вони дуже моторні. Близько нас було їх так багато, що, коли мили палубу, то в кожне відро попадалося від 5 до 10 цих тварин. Дельфіни також оточували нас весь день. З корабля "Надія" вбили одного з них, який, як кажуть, мав в довжину до 3 футів [1 м] і був вельми смачний.

Отже, сьогодні благополучно і в доброму здоров'ї досягли ми Америки. Плавання наше від екватора було досить поспішно. Крім вітрів, цьому сприяла і сама морська течія. З 27 листопада вона наштовхала корабель "Нева" на 62 милі [115 км] на зюйд і на 75 миль [139 км] на захід. Напрямок же її був південно-західний протягом південно-східного пасатного вітру, або до 15 о широти, а потім, при північних вітрах, змінився на північно-східний і зберігався до самого берега.

13 грудня. Вітер дув південний, небо було ясне. Вранці виміряв я десять, а ввечері вісім висот для хронометрів і, перебуваючи весь день на виду мису Фріо, знайшов, що №№ 50 і 136 показували близько 70 миль [130 км] на схід, особливо останній, вважаючи, що довгота мису західна 41о 43'. Вчора ввечері знайдено по азимуту схиляння компаса 55 4 о 00 ', а сьогодні 5о 10'.

Близько заходу сонця вітер повернув на схід, і ми лягли курсом до острова Св.

Катерини.

14 грудня. Берегів ще не було видно; опівдні робили виміри на південній широті 24о 14' і західній довготі 42о 17', за хронометром № 50, який виявився вірніше інших, і по пеленгам мису Фріо. Так як сьогодні сонце було в zenіті, то ми виміряли висоти його на обидві сторони і тому знайшли схилення горизонту 55 4'38 ".

16 грудня. Вважаючи, що ми знаходимося недалеко від берега острова Св. Катерини, перед обідом прив'язали канати до якорів і лягли в дрейф близько 8 години вечора з наміром утриматися до ранку на одній глибині, яка була 30 сажнів [55 м], а ґрунт точно такий же зеленуватий мул, як біля мису Фріо.

17 грудня. Перед світанком ми опустилися на південний захід і на початку п'ятої години побачили на південно-південно-заході невеликий, але високий острів. Незабаром відкрився інший гористий острів на заході-південному заході. Чим ближче ми підходили, тим більше відкривали нових висот, а о 8 годині з половиною з'явився весь берег. Вважаючи, що на зюйд належало бути острову Алваредо, я повернув корабель на північний захід і пішов уздовж берега на відстані 7 миль [13 км]. Глибина нашим шляхом була 25, 23 і 22 сажні [46, 42 і 40 м], ґрунт — крупний пісок з цільною черепашкою і дрібний пісок з такою ж домішкою. Близько 10 години настала похмура погода. Не маючи полуденного спостереження, ми пробиралися у берега до самого вечора, а на ніч повернули в море. Дув північно-східний вітер. Прямуючи на схід до 10 годин, ми мали глибину від 20 до 22 сажнів [від 36 до 40 м]. З того часу по румбу північно-північний схід до півночі вона почала збільшуватися і за північ була вже 30 сажнів [55 м], ґрунт всюди темний, зеленуватий мул.

18 грудня. З ранку небо здавалося ясніше вчорашнього, але при цьому деякі береги не було видно. Опівдні знайдена південна широта 26о 59'. Лише тільки почав я спускатися на широту острова Алваредо, як побачив, під берегом судно, за яким і погнався, але після того, як я пройшов близько 8 миль [15 км] на південний захід, мені здалося, що воно знаходиться дуже близько від берега. Тому я змушений був направитись 57 до корабля "Надія". О 3 годині підійшов я до Крузенштерна для переговорів і вирішив з ним оглянути береги на південь. Через годину настала тиха погода; береги закрилися туманом, і над горами, що лежать південніше, заgrimів грім. Приймавши це за ознаку наступаючої бурі, я наказав прибирати вітрила. І справді, близько 4 годин налетів вихор з дощем, який незабаром потім перетворився в шторм. Тому і залишили ми тільки грот-марсель 58, зарифлений усіма рифами, фок і бізань, інше ж все закріпили. О 10 годині ночі ненавмисний випадок зблизив було нас з кораблем "Надія" так, що якби той трохи забарився спуститися, то звичайно зіткнувся б з нами. Про цю пригоду мені сказали лише тоді, коли вже обидва корабля майже торкалися одне одного бортами, проте ж, на щастя, розійшлися без будь-якої шкоди. Я прибрав фок 59 і дотримався до вітру 60, а корабель "Надія" поставив фор-стенги-стаксель 61. Почуттів наших при цьому описувати немає потреби. Скажемо тільки, що як офіцери, так і матроси показали найбільшу спритність, яка врятувала корабель майже від неминучої загибелі.

20 грудня. З півночі вітер почав потроху стихати, проте все ще дув міцно і відніс нас в море так далеко, що тільки 20-го числа на світанку ми побачили знову землю і в полудень прийшли на те саме місце, де знаходилися три дні тому. О 2 годині пополудні виміряв я відстань між сонцем і місяцем, за яким західна довгота вийшла 48о 20'. У той же час хронометри показували: пенінгтонів 48о 4', № 50 47о 31', № 136 46о 33'. О 4 годині пополудні приїхав до нас лоцман і підтвердив, що острів, який ми вважали островом Алваредо, є точно він самий {На деяких картах цей острів показаний лежачим з півдня від острова Св. Катерини; однак це невірно.}. Всю ніч лавірували під вітрилами.

21 грудня. Разом зі сходом сонця наближалися ми до берегів, а близько 6 години пополудні стали на якір у фортеці Санта-Крус. Корабель "Нева" проходив між Алваредо і Галом. Іти цією протокою без лоцмана я б ніяк не наважувався, так як Лаперуз в свою подорож називає її дуже важкою. Але досвід показав зовсім протилежне. Я ніколи не бачив кращої протоки. Проходячи всю ширину її, ми не знайшли менше 21 сажні [38 м] глибини; ґрунт був всюди мул. Для того, щоб упевнитися у ще більш безпечності цієї протоки, я послав підштурмана на човні промірювати глибини. Він знайшов у самих бурунів Гала 14 сажнів [25,5 м], а близько Алваредо — 11 сажнів [20 м], ґрунт темнуватий мул. Для суден, що йдуть в гавань Св. Катерини, потрібно тільки увійти в середину між зазначеними островами, а потім правити на південний захід і триматися на глибині не менше 5 сажнів [9 м], якщо корабель буде великий. Ми було увійшли на глибину 4 1/2 саж [8,2 м], але, тримаючись на захід, негайно додали до 5 сажнів [9 м]. Глибина від Алваредо зменшується поступово до фортеці Великого мису, де вона знайдена нами в 5 сажнів [9 м], ґрунт дрібний пісок. З цього місця до Санта-Круса глибина збільшується до 6 сажнів [11 м], ґрунт мул. Я зупинився майже на тому ж місці, де колись стояв корабель Лаперуза. При нашому наближенні до Санта-Крусу, де живе комендант, на всіх фортецях були підняті португальські прапори. Ледве встигли ми стати на якір, як до нас приїхав офіцер, який, отримавши від нас відомості, хто ми, звідки йдемо, куди і навіщо, відправився знову з донесенням до губернатора. Мені дуже було приємно бачити його здивування, коли він почув, що росіяни йдуть навколо мису Горна. Поклавши простояти в цій гавані кілька днів, щоб запастися водою і підкріпити сили людей, що знаходилися на кораблі "Нева", яким згодом належало зробити чималу працю, я бажав, наскільки можливо, позбавити їх від зайвої роботи. Але при огляді такелажу 62 вийшло зовсім інакше.

Обидві щогли, грот і фок, були так пошкоджені, що неодмінно треба було поставити нові. Не маючи ніяких можливостей зробити це своїми силами незабаром, я вдався до допомоги губернатора, який прийняв нас дуже ласкаво і обіцяв допомогти в усьому. Негайно наказав він городовому тімерману доставити нам потрібні для корабля дерева. Але, при всьому старанні португальців, на виправлення корабля "Нева", вжито було близько місяця. Тим часом, ми дбали про заготовлення інших необхідних речей і запасилися водою. Португальці доставили на обидва кораблі дрова. Ця послуга була для нас тим важливіше, що рубка дров і доставка їх, через спекотну пору, могла б

похитнути здоров'я матросів. До того ж і самі ліси наповнені небезпечними плазунами.

1804 рік

1 лютого. Поставивши на корабель "Нева" дві нові щогли, ми вже 1 лютого були готові до відправлення в подальшу дорогу. Обидві щогли було зроблене з дерева оліо {Тут росте три роду оліо: чорний, білий і червоний. Перший з них найміцніший, але вельми важкий, другий — крихкий, а третій — найзручніший для щогл. Кольором він червонуватий, зростає у великій кількості по берегах. Він настільки високий і прямий, що може бути вживаним на цільні щогли для найбільших кораблів. Доставляти цей ліс вельми важко, тому що немає зручних доріг. Деревя, отримані нами, зрубані були в 2 милях [3,7 км] від берега, але на доставку їх до моря довелося витратити сім днів 63.}, які хоч і не такі гнучкі, як сосна, і цілої третю важче її, але надзвичайно міцні. Щоб ці щогли мали належну вагу, я велів зробити їх на метр коротше колишніх, а тому фок-щогла була довжиною в 59 футів [18 м], а грот-щогла в 63 фути [19 м]. Ми могли відправитися в дорогу 1 лютого, але так як губернатор і багато наших знайомих з жителів міста бажали нас відвідати, то і довелося простояти на якорі до 4 лютого. Губернатор з декількома офіцерами на короткий час відвідав обидва корабля. При цьому, в знак поваги до нашого посланця, який прибув разом з губернатором на корабель "Надія", була проведена з фортеці гарматна стрілянина.

У той час як ми займалися приведенням "Неви" в стан, придатний до продовження подальшого плавання, астроном корабля "Надія" Горнер, влаштувавши свою обсерваторію на острові Атомірісі, на якому знаходиться фортеця Санта-Крус, перевірів мої хронометри. За його спостереженнями, вони досить відчутно змінили свій хід. Помічена в хронометрі № 136 надзвичайна зміна мене дуже здивувала, і я не знав, чому її приписати. Горнер зняв кілька місячних відстаней, за якими і визначив, що обсерваторія його перебувала під 48 о 00' з. д. і під 27 о 22' пд. ш. Вельми шкода, що мені самому не вдалося зайнятися тут астрономічними спостереженнями. Тому, замість цього упущення, постараюся довести до відома читачів що-небудь інше, що може звернути на себе їхню цікавість і увагу.

Острів Св. Катерини знаходиться поблизу бразильських островів і належить Португалії. У довжину він тягнеться не більше 30 миль [55 км], а найбільша ширина його близько 10 миль [18 км]. Ліси острова наповнені плодовими деревами, а поля, майже без будь-якої обробки, справляють дуже корисні рослини. Перше населення острова утворили, як кажуть, вихідці з навколишніх місць. Нині живе на ньому маса сімейств, які за власним бажанням переселилися з Європи. Число жителів, за повідомленням губернатора, простягається до 10 143. Між ними знаходиться майже 4 000 негрів. Ці нещасні хоча і утримуються тут, подібно іншим місцям, в неволі, але, здається, в кращому стані, ніж у Західній Індії 64 або в інших європейських колоніях, в яких мені траплялося бути самому. Португальці встигли майже всіх своїх невільників навести в християнську віру.

Вся військова сила цього острова складається з одного тисячного полку стройових військ і тритисячного корпусу міліції. Перші поділяються на загони. У той час, коли

один з них несе варту, всі інші займаються хліборобством. Однак це буває тільки в мирний час. Головне місто острова, в якому живе губернатор, називається Ностра-Сеньйора-дель-Дестере. Воно побудоване поблизу берега, в тому місці, де острів відстоїть від материка лише на 200 сажнів [366 м], і містить чималу кількість жителів. Мандрівники можуть запасатися в ньому будь-якої провізіїю і вельми хорошою водою. Європейська та індійська пшениця, сарацинське пшоно, цукор, ром, кава і плоди знаходяться там в великому достатку. До цього слід додати, що багато із зазначених продуктів досить дешеві.

Ця частина Бразилії виробляє вату, каву, сарацинське пшоно, найміцніші дерева і безліч інших вельми корисних і дорогих речей, але не має ніякої торгівлі з іноземцями. Тому, при всіх своїх вигодах, вона знаходиться в бідності. Якби португальський уряд дозволило жителям острова Св. Катерини торгувати прямо з Європою, а не через Ріо-де-Жанейро, то вони скоро могли б придбати велике багатство. Коли там при всіякому пригніченні знаходиться тьма-тьмуца дорогоцінних творів природи, то чого ж належало б очікувати без цього гноблення? Немає сумніву, що Португалія знає про всіх вищевказаних вигоди. Але, даючи перевагу одному Ріо-де-Жанейро, вона, звичайно, має особливі важливі до того причини.

Але так як немає майже жодного місця на земній кулі, яка не мала б жодних недоліків, то і острів Св. Катерини не зовсім їх позбавлений. На ньому, подібно всьому бразильському березі, знаходиться сила-силена змій і шкідливих комах. Хоча тутешні жителі і мають надійні засоби лікування від їх укусів, однак, чужинцям слід бути дуже обережними. Я нерідко дивувався багатьом з наших супутників, які не піддалися жодного разу нещасному випадку, кожен день ганяючись за метеликами. Тут їх незліченна безліч, і найкрасивіших в світі. Губернатор же запевняв мене, що кур'єри, яких посилав він в Ріо-де-Жанейро, щоб уникнути укусу отруйних змій, що лежать іноді поперек дороги цілими кублами, змушені бувають скакати на конях верхи з можливою швидкістю. Лише тільки настане вечірня зоря, всюди чути жахливий шум. В одному болоті жаби видають голос, подібний собачому гавкоту, в іншому ніби б'ють вартові в дошки, в третьому скріплять, а в четвертому лунає надзвичайний свист. Мені часто траплялося проходити повз таких місць, де були чутні всі зазначені голоси. Таке, наприклад, болото, яке перебуває поблизу губернаторського будинку, і багато інших. Офіцери наші називали їх адміралтействами. Справді, іноземець, проходячи вночі повз ці місця, легко може подумати, що там з великим поспіхом займається роботою тисяча осіб.

Я не знаю, чи знаходяться біля берегів цього острова морські змії, як у Коромандельського 65 берега або в інших місцях жаркого клімату, де мені траплялося бувати. Крім того, можу запевнити в існуванні алігаторів (рід крокодилів, що мешкають в Америці), бо ми самі зловили одного молодого і відіслали його на "Надію" до натураліста Тілезіуса, який вельми майстерно змалював його, а шкіру поклав в спирт. Хоча це тварина мала в довжину не більше аршину [0,7 м], але луска на ній була така міцна, що пробити її острогою ми ніяк не могли і тому змушені були витягти її на

корабель петлею.

З комах найбільше бавили нас вогняні мухи, яких знаходиться тут два роду. Одні схожі на звичайних мух з тією відмінністю, що у них нижня частина задю видає блиск або певне світло. Інші подібні довгастим комашкам. На голові вони мають дві жовтих круглих плямочки, які учиняють в темряві дивовижний світ. Взявши в руки трьох з них, можна читати книгу вночі. Мені самому траплялося один раз за допомогою такої мухи відшукати в темряві хустку. Цими комахами, що світяться, настільки наповнені тутешні місця, що від вечірньої до ранкової зорі всюди буває досить світло. До них можна зарахувати також і хробака, схожого на гусеницю, середина якого має блискучий жовтий колір, а голова і хвіст — червоне-вогненний.

Здається, що укріплень в гавані і місті нароблено набагато більше, ніж потрібно, і до того ж ні на одній батареї немає порядної гармати. Майже всі вони, крім вживаних для салютування, лежать на козлах.

Жителі острова Св. Катерини ввічливі і приймають нас скрізь з великою люб'язністю. Я згоден з думкою Лаперуза, який називає їх надзвичайно чесними і неупередженими, хоча є між ними, як і у всіх інших місцях, люди протилежних властивостей.

Гостинність і допомога, надані нам губернатором острова Св. Катерини, Франциском Шевера Курадо, зобов'язує мене виявити йому урочисту мою подяку, тим більше, що його поводження з нами засноване було на розрахунку, але на щирій до нас прихильності. Він не тільки з охотою задовольняв всі мої запити, але і сам всіляко намагався зайняти мене предметами, такими, що заслуговують на особливу увагу цікавого мандрівника.

Проводячи більшу частину часу на березі, я мав нагоду бачити, яким чином тутешні жителі, як білі, так і чорні, святкують святки. Перші бавилися розвагами за звичаєм європейських католиків, а останні — по африканським обрядам. Розділившись на різні партії, вони веселилися до самого хрещення, займаючись вулиці танцями і зображенням своїх боїв. Не знаю, коли ці люди мали відпочинок, бо вони шуміли всюди як удень, так і вночі. Втім, мені ніде не траплялося бачити настільки тихих і порядних невільників, як на цьому острові. Під весь час мого перебування я не бачив жодної п'яної або розпусної людини.

Природних американців бачити нам не траплялося. Вони, за словами губернатора, не мають ніяких стосунків з португальцями. Як мене запевняли, американці всіх взагалі арапів вважають за мавп і, зустрічаючись з ними, часом вбивають.

Здається неймовірно, щоб могли існувати люди настільки обмежених понять. Байка ця, на моє розуміння, вигадана для того тільки, щоб утримати арапів від втечі.

Головну їжу тутешніх жителів становить корінь маніок 66, а тому його розводять у великій кількості. Він дуже здоровий, поживний і на смак приємний. З нього робиться борошно, яке можна вживати з молоком або з водою, на зразок толокна, і для печення хліба. Білизною своєю він не поступається нашому крупчастому, але на зубах жорсткий.

Кораблі, які мають потребу в ремонті або в постачанні життєвими припасами, повинні краще зупинятися на тому місці, де ми стояли на якорі, ніж у Бон-Порта або поблизу міста. Крім безпеки від вітрів і хорошого ґрунту, вода знаходиться тут дуже близько. В околицях можна краще дістати всі припаси, які ми, по нашому незнанню, замовили в Ностри-Сеньйора-дель-Дестере. Водю можна там запасатися або біля острова Атоміріса або в містечку, званому Св. Михайло, яке набагато зручніше, але не вигідне по своїй віддаленості.

Коли ми прийшли до цього острова, то погода була досить помірна. Але з половини січня зробилося тепліше, аж до самого нашого відправлення. Термометр на кораблі весь час показував від 21 до 29° 67. В останньому випадку спека була нестерпна.

Хоча біля цього часу вітри дмуть тут, взагалі, з північного сходу {На острові Св. Катерини вітри бувають періодичні. З травня по листопад дмуть південні, а з листопада по травень — північні.}, Але бувають також і південні вітри з дощем і тривають до двох діб. З нашого прибуття останні дулі зрідка, а після траплялися частіше і трохи заважали нам у роботі.

Припливи і відливи при острові Св. Катерини невеликі, якщо тільки вітри помірні. Перші йдуть з північного сходу, а останні з півдня. Підвищення і зниження рівня води в звичайний час буває близько 3 футів [1 м], а в минулий повний місяць відзначено було в 5 футів [1,5 м].

Покладаючись на чужі слова, я дуже боявся цієї місцевості, проте ж, досвід довів, що боятися не було чого. Займаючись невпинно роботою з ранку до вечора в такий час, коли сонце знаходилося майже в самому зеніті, ми не відчували ні найменшого розладу у своєму здоров'ї. Незважаючи на це, слід остерігатися на перший випадок вживання води і сну на відкритому повітрі. У перші два тижні на моєму кораблі було від трьох до шести осіб хворих, які страждали різьми в животі і відчували невелику лихоманку. Але все це проходило через дві чи три доби. Здається, що чай, який я велів давати матросам щоранку, і слабкий грог, замість води, були для них дуже корисні.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПЛАВАННЯ ВІД ОСТРОВА СВ. КАТЕРИНИ ДО ОСТРОВА СВ. ВЕЛИКОДНЯ (ПАСХИ)

Відплиття від острова Св. Катерини. — Обхід мису Сан-Жуана. — Обхід Вогненної Землі. — Роз'єднання кораблів внаслідок бурі і надзвичайно туманної погоди. — Острів Св. Пасхи. — Його опис.

Лютий 1804 р. Четвертого числа о 2 годині пополудні вітер подув з південного сходу, і ми знявшись з якоря, пройшли між островами Алваредо і Св. Катерини. Під час наближення нашого до північного краю останнього, вітер посилювався і примусив нас взяти по два рифи у марселів, а близько 6 годин ми були вже поза небезпекою.

Ця протока настільки ж хороша, як і між Галом і Алваредо. Ми дотримувалися більш острова Св. Катерини, побоюючись шквалів зі сходу. Однак же знаходилися на великій глибині, яка від якірного нашого місця збільшувалася від 5 до 15 сажнів [від 9 до 27,5 м]. Ґрунт спершу був пісок, а потім мул. До 7 години всі невеликі острови

залишилися на захід від нас.

У перші два дні нашого плавання свіжий вітер дув з південного сходу, потім почав повертати на норд і перейшов наостанок в північно-східний вітер. Тому кораблі йшли з такою швидкістю, що 11-го числа досягли 38о 19' пд. ш. і 50о 47' з. д. Проходячи гирло річки Ла-Плати, ми відчували досить сильну течію на північний схід, але так як ми це передбачали ще наперед, то і направили свій шлях більш на північний захід.

12 лютого. Вітер дув південно-західний, з поривами; погода була похмура. Така обставина, звичайно, для нас було дуже неприємно, бо, крім затримки в дорозі, настала чутлива холоднеча. Сьогодні з'явилися великі косатки і альбатроси {Альбатроси — великі морські птахи; вони водяться в холодному кліматі, а іноді бувають біля мису Доброї Надії в такій кількості, що в годину можна наловити удою до дюжини. Найбільший альбатрос зловлений нами при моєму поверненні з Індії в 1799 році. Від кінця одного крила до іншого він був довжиною в 10 футів [3 м].}. Один з них був чорний, крім пір'я під черевом і крилами, які були білими.

18 лютого. На 45о 29' пд. ш. і 58о 32' з. д. ми робили астрономічні спостереження. О 6 годині пополудні знято кілька місячних відстаней, за якими довгота виявилася 58о 55' і, отже, на 22 милі [41 км] на захід від довготи, яку показували хронометри. Близько 9 години, займаючись читанням в каюті, раптом відчув я удар в підвітряному борту. Уявляючи, що це походить від зайвого і раптового нахилу корабля, я зараз вийшов наверх, але, замість того, побачив позаду судна білувате тіло. Судячи по удару і по безлічі птахів, що літали навколо, я вважав його за мертвого кита, якого ми торкнулися. На щастя, це чудовисько не трапилося під ніс нашого корабля, в іншому випадку, при нашому швидкому ході, ми могли б втратити щогли.

19 лютого. Хоча і почали показуватися пташки, передвісники бурі, проте, оскільки барометр стояв високо, ми не лякалися їх. Мореплавці називають цих пташок буревісниками тому, що нерідко своєю появою вони провіщають худу і вітряну погоду. Насправді, правильніше називати їх морськими ластівками, бо вони дуже схожі на берегових ластівок, але тільки більше розмірами. Кольором вони чорні, біля хвоста мають білу пляму, а на кінцях крил з обох сторін білі смуги. Під час бурі тримаються звичайно в струмені корабельного шляху і, літаючи, дуже часто махають крилами. О 4 годині пополудні ми були на глибині 70 сажнів [130 м], а о 8 годині — 50 сажнів [92 м]; ґрунт — дрібний пісок.

22 лютого. Ми переходили з однієї широти в іншу з такою швидкістю, що відчували часту зміну і в кліматі. Але з 19-го числа, коли ми прийшли на вимірну глибину, термометр раптом знизився, і настав чутливий холод. Сьогодні близько нашого корабля з'явилося безліч китів середньої величини. Один з них підійшов майже до борту. Вони бавили нас найбільш тим, що невпинно ганялися за острівцями, складеними з спливлої трави, які ми почали проходити, починаючи з широти 40о.

25 лютого. О 4 годині ранку ми побачили землю Штатів 68. Погода була похмура, потім хоч дещо й прояснилося, але берег ледь можна було розглянути. О 9 годині ми перебували на глибині 45 сажнів [82 м], ґрунт — пісок, дрібний камінь і корал. Об 11

годині ми могли пеленгувати мис Сан-Жуан. За заміряному румбу виявилось, що з наших №№ 136 і 50 відрізнялися від істинної довготи на 10 1' на схід. До 3 години пополудні наш курс був на зюйд, але так як вітер почав повертати на північний захід, то ми лягли на південний схід. Весь ранок не виходили у нас з уваги біленькі пташки, величиною з буревісника. Вони літали здебільшого близько плаваючої трави, якою наші кораблі були оточені набагато більше, ніж раніше. О 6 годині ми пройшли через смугу сильної течії, що простягалася зі осту на вест. Хоча море по обидва боки її пінилося і хвилювалося, але сама вона, як би складена з особливої речовини, перебувала тихою і гладкою. Це явище, може бути, походить від зустрічі двох протилежних течій.

Невсипно піклуючись про збереження здоров'я людей, я наказав з цього дня класти в горох сушений бульйон, з солоною ж їжею вживати гарбуз і цибулю, а для сніданку давати чай або пивне сусло. Така їжа і теплий одяг, який вже завчасно була виданий, без сумніву, запобігла багато хвороб, на які попередні мореплавці вельми скаржаться в подібному кліматі.

Про морську течію скажу тут тільки те, що весь час вона була змінною і що південна і західна виявилися на відстані близько 25 миль [46 км] від землі Штатів. У перші три дні, по нашому відплитті від острова Св. Катерини, течія несла нас на південний схід, а проти гирла річки Ла-Плати — на північний схід. За цим гирлом, що має в ширину близько 140 миль [260 км], між мисами Св. Марії і Св. Антонію, плин потягнув на зюйд, але потім відхилився на норд. При цій останній течії корабель "Нева" обійшов мис Сант-Жуан.

Ще не встигли ми, так би мовити, озирнутися в просторі південній частині океану, як зустрілися з противними вітрами і кепською погодою. 26-го числа почав дуети північний вітер з поривами, а на 27-е число перетворився в шторм. Тому ми змушені були йти на дуже малих вітрилах. На 28-е хоча вітер і стих, але сильне хвилювання тривало по 29-е число.

29 лютого. Сьогодні вдруге стала жорстока буря. Море було в надзвичайному русі, а хвилі били в наш корабель з такою лютістю, що виламали майже всі наші шкафуті {Шкафут — частина огорожі корабля, що лежить між грот і фок-щоглами, по верхньому деку.}. Якби до полудня дощ не вщух, то, звичайно, ми втратили б усі гребні шлюпки, хоча вони і були прикріплені до палуби. Легко можна собі уявити, в якому неприємному становищі ми тоді перебували. Крім жахливої хитавиці і жорстокого вітру, нас надмірно турбували ще невпинний дощ, сніг і град.

Протягом усього шторму нас супроводжував птах завбільшки з гусеняти, схожий здалеку на альбатроса. Голова у нього товста, шия коротка, хвіст клином; верхня частина крил, голова, хвіст і ніс чорні. По відношенню до голови ніс занадто довгий, на кінці з жовтуватою шишкою. Спина з чорнуватими плямами. Нижня частина крил біла, з чорними смугами по кінцях.

1 березня все ще тривала мокра погода, хоча вітер і затих. 2-го ж числа настав прекрасний день. Користуючись цим сприятливим часом, ми робили спостереження,

які показали, що ми перебували на південній широті 59 о 02' і довготі 63о 45'. Але задоволення наше тривало недовго, бо вітер ввечері 3-го числа з північно-східного став північно-західним, а незабаром потім західним і дув тихо.

6 березня були видні чорні птиці завбільшки з звичайну качку, з білими і досить довгими носами. Близько нас також літали буревісники і бурхливі пташки. Сьогодні я займався оглядом свого запасного магазину з зеленню і до великого мого задоволення знайшов цілу бочку цибулі і сто гарбузів, не пошкоджені і придатні до вживання в їжу. Крім того, у нас залишалося ще кілька грон бананів. Я вкрай шкодував, що мало запасся лимонами в Ностри-Сеньйора-дель-Дестере, тому, що вони здалися мені ще недозрілими. Але вони могли б дозріти на кораблі, що і сталося з лимонами, що були узяті офіцерами.

9 березня. До нас прилетів птах, схожий на баченого нами під час минулого шторму, з тією лише різницею, що голова у нього була біла і хвіст не клиноподібний; він дуже схожий на бюфонова костолома.

17 березня. У минулі два тижні тривали поперемінно то тиша, то легкі, але здебільшого противні вітри, виключаючи 11-е число, коли дув свіжий східний-південно-східний вітер, і 14-го, коли були північні вітри. У ці два дні корабель "Нева" посунувся вперед на значну відстань. 15-го погода була ясна, а ввечері показалися невеликі, так звані, Магелланові хмари 69. Їх було тільки дві; кольором вони білі і бувають видимі в південній, досить високої широті.

Того ж числа ми минули острівець з щільної трави, схожий на бачені нами проти Патагонських берегів. Думаю, що він був віднесений від Терри дель Фуего (Вогненної Землі) або від материка північними вітрами, що дули там недавно.

21 березня погода була прекрасна, і хоча 18 і 19-го числа тривала тиша, але 20-го подув свіжий, попутний вітер, при якому сьогодні ми досягли, по самим справним спостереженнями, 51о 33' пд. ш. і 93о 29 ' з. д. Таким чином, обійшовши мис Горн, ми увійшли в Великий океан, бо опівдні цього числа знаходилися ми на 50 миль [92 км] на норд від мису Вікторії, або північного краю Магелланової протоки. З крайнім задоволенням можу тут згадати, що до сих пір на моєму кораблі не було жодної хворої людини. Правда, з часу відправлення нашого з Кронштадта траплялися тимчасові напади, проте ж, вони тривали не більше двох або трьох днів.

Хоча багато мореплавців побоюються обходити мис Горн, але, за моїми спостереженнями, він майже нічим не відрізняється від всіх інших мисів, що лежать в високих широтах. Як за описом попередніх мореплавців, так і за власними нашими даними повинно зробити висновок, що біля цього мису, навіть і в зимову пору, також трапляється зовсім тиха погода і змінні вітри, як і в Європі. Якщо лорд Ансон 70 отримав тут велике пошкодження під час бурі, що лютувала тоді, то це могло б статися і в Ла-Манші. Я впевнений, що, покопавшись в журналах суден Американських Сполучених Штатів, кораблі яких щорічно плавають цим шляхом до північно-західних берегів Америки, можна виявити набагато більше успіхів, ніж невдач, при обході мису Горн. При цьому є одна тільки та незручність, що мандрівник, через найбільше

віддалення цього мису від населених місць, втрачаючи щогли або зазнаючи будь-яке нещастя, не скоро може отримати допомогу. Хоча на південній стороні Терри дель Фуего (Вогненної Землі) знаходиться безліч гаваней, але так як вони мало відомі, то кораблю, а особливо ушкодженому, небезпечно їх відшукувати. Втім і там не можна отримати велику допомогу, так як на всьому вищевказаному березі, як це можна бачити з різних описів, росте тільки чагарник. Англійський капітан Блай, зустрівшись тут з поганою погодою, після марних зусиль, що тривали кілька тижнів, змушений був, нарешті, спуститися до мису Доброї Надії. Так само і мені одного разу трапилося перед Ла-Маншем провести близько місяця так, що не більше трьох разів можна було нести марселі, зарифлені усіма рифами 71.

Барометр, за моїми спостереженнями, піднімається біля мису Горн в ясну погоду не так високо, як в північній півкулі на тій же широті, а в погану опускається набагато нижче. При південно-західних вітрах він майже завжди знижувався у нас і тоді часто погода стояла бурхлива, з дощем, градом і снігом. Барометр іноді і підвищувався при змінних південно-західних і північно-східних вітрах. В цей час була туманна і сира погода, але потім, як тільки ртуть піднімалася, погода ставала краще, а нерідко змінювався і вітер, спершу на зюйд, після на ост, і, нарешті, на норд. До незручностей цих місць можна зараховувати холод, град і сніг, які часто трапляються разом зі шквалами, а також дощі, що бувають під час міцних вітрів. Таким же неприємностям піддаються і ті, хто змушений восени обходити Норд-Кап. Достойно зауваження, що перед кепською погодою біля мису Горн бувають великі ранкові і вечірні роси. Досить імовірно, що ті, кому трапляється залишатися в цьому місці дуже довго, їм не уникнути неприємностей, але більш від холоднечі або від негоди, ніж від будь-чого іншого. Деякі мореплавці згадують про надзвичайно сильних західних течіях, які бувають в цих місцях. У приклад можна привести і лорда Ансона, кораблі якого перш, ніж перейти на західну сторону Магелланової протоки, були знесені на схід на досить значну відстань. Але і в цьому випадку я повинен сказати навпаки. За місячним спостереженнями з 31 березня по 3 квітня виходить, що корабель "Нева", під час свого двадцяти чотирьох денного плавання від землі Штатів до мису Вікторії, посунувся на схід тільки на 40 миль [74 км] по довготі {Крузенштерн в своєму журналі показує, що його корабель був знесений на вищевказану відстань на 3,50 на схід 72. Таку різницю можна приписувати не чому іншому, як тільки тому, що він на дію хвилювання, сильного під час нашого обходу мису Горна спрямованого на схід, зважав в своїх обчисленнях набагато менше, ніж я. Астрономічні ж спостереження на обох кораблях були завжди подібні між собою.}. Зі спостережень же, зроблених в різні дні, було видно, що плином тягло нас іноді на зюйд і вест, а іноді на норд і ост. Словом, мис Горн таке місце, де випадково можна зустрітися з поганим і хорошим, з обставинами, що можуть сприяти успішному плаванню або перешкоджають цьому.

Про час, коли краще обходити Горн, а також і про відстань, на якій при цьому триматися від берегів, є вельми багато різних думок. Мореплавці, що проходили цей мис чотири рази, запевняли мене, що найкращий час грудень або січень. Один вважає

за краще Ламеєрову протоку, а інший радить оминати землю Штатів по східну сторону, а потім, якщо дозволить вітер, тримати курс прямо на мис. Він запевняє притому, що поблизу Терри дель Фуєго (Вогненної Землі) частіше трапляються змінні вітри, чим далі на південь. Англійська шкіпер, з яким мені довелося бачитися на острові Св. Катерини, запевняв мене, що квітень і початок травня він любить понад усі інші місяці, і говорив, нібито іспанці ніколи не залишають річки Ла-Плати раніше половини березня. Але, як би там не було, я завжди залишався при своїй думці і, на превелике моє задоволення, на самому досвіді міг переконатися в його справедливості. Тому і думаю, що набагато краще обходити землю Штатів із західного боку в ясну погоду при північних вітрах. Найбільше треба намагатися досягти південної широти 58° 5', хоча б то було при північних вітрах. Перебуваючи ж у цій широті, слід просуватися до 80° або 82° довготи, а потім направляти шлях на норд. Якщо південно-західні вітри будуть тривалі, то краще пролежати до 60° або до 61° пд. ш., ніж зменшувати її, не додаючи чутливим чином довготи, і, лавіруючи, очікувати зміни.

Брижі тут, очевидно, тривають довго, а особливо західні, в яких ми перебували весь час самі. Триматися далеко на захід я раджу не тільки через течії, які, як уже згадано вище, ми не знайшли надмірно сильними, але також і для того, щоб, ухиляючись далі в море, зробити собі попутними південно-західні і навіть західні вітри,

На багатьох англійських картах в південній широті 56° 05' і в західній довготі 62° позначений невеликий острівцець. Однак ж про існування його в цьому місці я сумніваюся, бо 26 лютого, перебуваючи від нього в 15 милях [28 км], я міг би бачити землю, якби вона тут існувала. Але ні я і ніхто з людей, що знаходилися на моєму кораблі, не помітив жодних ознак землі. Те ж саме можна сказати і про острів Пініс Дюдозе, який вказаний під 46° 37' пд. ш. і 58° 15' з. д.

24 березня північно-західний вітер посилювався, і погода настала похмура, з дрібним дощем. Після полудня установився густий туман і тривав до самої ночі. Під час туману я йшов на небагатьох вітрилах, щоб, не розлучатися зі своїм супутником. Але ця обережність виявилася марною. 25-го березня на світанку корабель "Нева" залишився один. Весь цей день ми намагалися всіма способами відшукати корабель "Надія". Але, видячи всі свої зусилля марними, зважилися йти до острова Св. Пасхи. Тут не потрібно, здається, описувати наших почуттів при цьому випадку, а досить сказати, що ми залишилися одні в самому неприязному кліматі, віддалені від населених місць і не маючи ніякої іншої допомоги, крім тієї, яку могли самі собі подати.

28 березня з півночі піднявся південно-західний вітер і раптом так посилювався, що я насилу міг прибрати вітрила і ледь не позбувся фок-щогли. До ранку хмари спустилися майже до самих наших флагштоків {флагштоками називаються верхи брам-стенг; або найвищих щогл на кораблі.} і носилися з надзвичайною швидкістю. Тому я було приготувався до шторму. Однак же до полудня показалося сонце, а до вечора вітер трохи вщух.

З учорашнього числа пристали до нас два птахи, схожі на костолома, але тільки крила у них коротше, ніж у останнього. До підйому на повітря вони деяку відстань

пробігають по воді 73.

31 березня по хронометрам досягли ми 39 о 20' пд. ш. і 98 о 42 ' з. д. Остання від знайденої за допомогою місячних спостережень відрізнялася на 1о 51' на вест, що, однак же, здається, занадто багато.

Коли я роз'єднався з кораблем "Надія", то проклав свій курс таким чином, щоб пройти трохи на захід того місця, де капітан Маршанд 74 бачив птахів, які, як він каже в описі своєї подорожі, не видаляються ніколи від берегів. Вчора і сьогодні ми перебували близько вищевказаного місця, але ніяких ознак землі не бачили. Часом погода ставала похмурою, зі шквалами із заходу, що тривали майже весь минулий тиждень.

13 квітня. З 1 по 13 квітня пора року стояла якась непостійна, але вітри дули легше, і шквали заходили рідше. Сьогодні робив я спостереження на 29о 45' пд. ш. і 104 о 49 ' з. д. Довготу цю можна, поза всяким сумнівом, приймати за найточнішу, бо і по місячним спостереженнями вона вийшла 104о 33'.

За кілька днів перед цим ми поставили на палубу кузню і почали кувати сокири, ножі, великі цвяхи і долота для остров'ян Тихого Океану. 10-го числа я наказав прив'язати до якорів канати, щоб можна було пристати у всій готовності до острова Св. Пасхи, до якого при попутному вітру сподівався дійти в короткий час.

16 квітня. Оскільки з самої півночі почали заходити шквали і погода здавалася змінною, то я вранці о 3 годині ліг в дрейф, що тривало до 7-ї години. У цей час ми знялися знову з дрейфу, хоча горизонт був покритий хмарами.

Об 11 годині побачили ми острів Св. Пасхи, що лежить прямо проти нас. Направляючи шлях з півдня на північний захід, корабель "Нева" близько 5 годин підійшов до східної частини острова. Лише тільки наблизилися ми до першого каменю з лежачих у південній частині острова, почали з'являтися шквали з півночі і густий морок покритив берега. Тому, повернувши на схід, на ніч ми зарифувались.

Не доходячи до острова Св. Пасхи, бачили ми безліч невеликих пташок, схожих на голубів, але поменше. З цього ми зробили висновок, що знаходилися недалеко від острова.

17 квітня вранці берег відстояв від нас в 12 милях [22 км] на вест. О 8 годині, при північно-західному вітру ми підійшли до південного краю острова, у якого лежать два камені. Один з них досить дивного вигляду, бо здаля схожий на корабель під грот-брамселем 75, так що штурман наш вважав його за корабель "Надія". Проходячи повз каменів, ми зустріли багато смуг трави.

Острів Св. Пасхи зі східного боку здався мені дуже приємним. У багатьох місцях він покритий зеленню. Ми бачили кілька алей з бананових дерев, вельми добре розсаджених, і чагарників, біля яких повинні бути житла, тому що як вчора ввечері, так і сьогодні вранці, ми примічали там дим. Майже на самій середині східного берега стоять дві високі чорні статуї, з яких одна здавалася вдвічі вища за другу. Вони, на мою думку, складають один пам'ятник, бо знаходяться близько одна біля одної, і обидві обнесені палісадом. Південна частина острова вельми скеляста і складається з каменю,

здаля схожого на плити, що лежать горизонтальними шарами. На вершині кручі видно зелень. Обійшовши південний край острова, я продрейфував на вест до полудня, а потім підійшов до західного берега милі на три. У цьому положенні мені відкрилося якірне місце, по берегах якого було видно великий бурун. Тут ми помітили кілька дерев і чотири чорних бовдури, з яких три були високі, а четвертий ніби до половини зламаний. Вони стоять у самого моря і представляють собою пам'ятники, опис яких знаходиться в подорожжі Лаперуза 76. Сьогодні я став би на якір, якби не побоювався західних вітрів, при яких стояти тут небезпечно. Хоча легкий вітер дув з північного північного заходу, але іноді заходили дощові хмари, і, судячи по хмарах, погода здавалася вельми мінливою.

Не знайшовши тут свого супутника, я зважився чекати його кілька днів, а між тим зайнятися описом берегів і краще познайомитися з цим місцем, гідним цікавості. Для цього я опустився вдруге до східної частини острова. Ми пройшли вздовж неї кілометрів за п'ять і до полудня обігнули східний мис. Тоді хмари, які почали показуватися ще з ранку, нарешті, зібралися, і пішов проливний дощ зі змінним вітром. Оскільки мені не хотілося втратити останніх своїх пеленгів, то, віддаляючись від берега на відстані близько 7 миль [13 км], я ліг в дрейф.

Середина східної частини острова Св. Пасхи нижче своїх країв і місцями вкрита рослинами, біля яких знаходяться житла остров'ян.

Від берега ми були в такій близькій відстані, що дуже виразно могли бачити людей, що зібралися з цікавості. Деякі з них бігли слідом за нами, а інші залазили на купи каміння. Близько 9 години у багатьох місцях з'явився дим, а тому я і зробив висновок, що остров'яни в цей час готували собі їжу.

На скелястому березі стоять п'ять монументів, з яких перший ми помітили відразу після обходу південного краю острова. Він складається з чотирьох статуй. Другий знаходиться трохи подалі і складається з трьох бовванів. Потім іде третій, той же самий, який ми бачили вчора. Четвертий і п'ятий стоять ближче до східного мису. Біля останніх двох знаходиться набагато більше жител, і підосва гори оточена рослинами. Там впала нам в очі дуже велика плантація, схожа на бананову, і інші насадження, серед яких, як здавалося, була цукрова тростина. Хоча дув північно-західний вітер, але по березі розливалися буруни. Я помітив тільки одне піщане місце, але і воно було всіяне такою купою каменів, що не може служити пристанню. По самому березі лежить багато каменів; деякі з них ми визнали за сидячих людей. В інших же місцях вони утворюють великі кучугури, нагорі яких було примітне щось біле. Ймовірно, вони складені навмисне жителями і що-небудь означають.

Люди здавалися нам оголеними і темнуватого кольору. З тварин ми не бачили жодної.

Сьогодні близько нашого корабля показалось безліч летючої риби. З морських птахів я бачив до сих пір тільки три роду: тропічних, диких, про які я згадував раніше, і чорних, схожих на останніх як видом, так і польотом, але тільки трохи більше.

При заході сонця настав абсолютний штиль, і тому ми повинні були зупинитися на

ніч в 9 милях [16 км] на норд від східного мису.

19 квітня на світанку подув тихий південний вітер, з великими південно-західними брижами. Побачивши береги, ми направили свій шлях уздовж північного. Мій намір було пройти вздовж нього настільки ж близько, як і вздовж східного берега. Але було мало вітряно і тиша, що тривали поперемінно з дощем. Вони не дозволили виконати цей намір. Втім, сама далека відстань від берега була не більше 5 миль [9 км]. Ми могли виразно розглядати не тільки миси і інші місця, що становлять головний предмет описів мандрівників, але навіть насадження і житла. Ця частина острова Св. Пасхи менш населена, ніж східна.

Між північним і східним мисами нами помічені чотири пам'ятники, з яких перший знаходився посередині і складався з однієї статуї, другий і третій — з двох статуй кожен, а останній — з трьох. Підходячи до них, ми побачили, що жителі розвели в різних місцях вогонь, що палахкотів до самого вечора. Може бути, це означало запрошення, щоб ми підійшли до берега. Однак же, не знаходячи ніде зручного місця, щоб пристати, я продовжував свій шлях на захід.

Тим часом, був відправлений ялик для спостереження над течією, якої він не знайшов, хоча нам невпинно траплялися плаваючі смуги трави. Я звелів наловити її і помітив, що одна обросла коралами, інша біля кореня мала частки червоного коралу з черепашками, ще одна ж, будучи переламана посередині, містила безліч іскор, які при уважному розгляді виявилися вельми малими тваринками.

20 квітня. Ніч була дощова. Так як погода була ще негодою, то і сьогодні я не був схильний стати на якір, а зважився пройти західним берегом. Після полудня спершу настала тиша, але о третій годині подув легкий вітерець, при якому наш корабель зробив два галси 77. Потім настав морок. Близько 6 години спустився я на південь, де і пробув до наступного ранку. Тривали брижі з південного заходу розповсюдили велике хвилювання по всій західній стороні острова, на якій ми помітили безліч вогнів і різних рослин. Тому можна зробити висновок, що вона настільки ж населена, як і східна. Всю ніч йшов дощ при змінних вітрах з півночі на південь.

21 квітня, при самому сході сонця, ми направили свій шлях до берега. Але поривчастий вітер і похмурі хмари, що часто заходили, примусили нас до 8 годин двічі лягати в дрейф. Близько 9 години небо прочистилось, і корабель підійшов до губи Кука. Але так як вітер дув з південного заходу, то я не зважився стати там на якір. Щоб не піти від острова, не залишивши будь-якої прикмети для корабля "Надія", на випадок його прибуття після нас, я відправив лейтенанта Повалішіна на човні з тим, щоб він, взявши з собою деяку кількість ножів, набійки, пляшок та іншого, роздав все це остров'янам і, між тим, намагався б оглянути місце розташування і виміряти глибину, загалом не пристаючи до берега. О 2 годині пополудні ялик вернувся до корабля з кількома бананами, солодкою картоплею 78, іньямами 79 і цукровою тростиною.

Порівнявшись зі східним мисом, направились ми до Маркізьких островів.

Опис острова Св. Пасхи

Острів Св. Пасхи 80 знайдений голландським мореплавцем Рогевеном в 1722 році.

Я не маю наміру входити в подробиці історії відкриття цього острова, тому, що про нього вже досить багато було написано раніше, а розміщу тут тільки те, чого сам був очевидцем.

Ми побачили острів, не доходячи до нього 40 миль [74 км], хоча горизонт був і не зовсім чистий. У ясну погоду, здається, можна його бачити миль за 60 [кілометрів за 110]. Спершу показалася нам полога гора з пагорбом праворуч на заході-північному заході. Пройшовши 10 миль [18,5 км], ми випустили з уваги згаданий пагорбок, а зліва помітили дві невеликі височини, які потім з'єдналися з зазначеною горою. Обходячи цей острів досить близько, я не знайшов ніде такого місця, де кораблю можна було б стояти на якорі. Береги всюди гористі, крім двох невеликих заток на східній стороні острова, за південним краєм, і на північній, не доходячи північного мису.

Так звана губа Кука, куди був посланий мною ялик, очевидно, — найкраще місце для пристані. Але і вона небезпечна при західних і південно-західних вітрах. Брижі буває в цей час стоять великі, тому на якір не можна покладати великої надії, особливо ж у самого берега. Перебуваючи в 1 1/4 милі [в 2 км] від бурунів, ми знайшли, що глибина в цьому місці була 60 сажнів [110 м]. Ґрунт — твердий камінь. Повалишин знайшов в 1,5 кабельтових 81 [278 м] від берега глибину в 10 сажнів [18 м], в 3 кабельтових [560 м] — глибину в 16 сажнів [29 м], а в 4 кабельтових [740 м] — 23 сажні [42 м]. Але так як Лаперуз пише, що на 24 сажнів [44 м] можна класти якір, то це і складе тільки близько 5 кабельтових [925 м] від берега. До цієї губи можна сміливо підходити з усіх боків, дивлячись за вітром. В якірному місці також помилитися не можна, бо тільки проти нього знаходиться невелика піщана мілина, усюди ж камінь, від північного мису до південного.

Тутешні жителі не настільки бідні, як описують мореплавці, що передували нам. Якщо вони мають недолік в худобі, чого я, однак, стверджувати не можу, не побувавши на берегах острова, то, принаймні, вони забезпечені багатьма вельми здоровими і живильними рослинами. Житла їх хоча не можуть зрівнятися із європейськими, проте ж досить хороші. Своїм виглядом вони схожі на довгі горби або на човни, звернені догори дном. Деякі будинки стоять поодиночі, а інші по два і по три разом. Вікон ніяких не видно, а двері робляться посередині будови, невеликі і схожі на конус. Біля кожного житла є поле, засаджене бананами і цукровою тростиною. По берегах знаходиться безліч статуй, вірні зображення яких можна, бачити в описі подорожі Лаперуза 82. Вони витесані з каменю з дуже грубим зображенням людської голови і покришкою циліндричного вигляду. Крім того, нами помічено багато куп каменів з невеликими чорнуватими і білими плямами нагорі. Здається, і вони служать замість якихось пам'яток.

Жителі, за нашими спостереженнями, розводять вогонь завжди близько 9 години ранку. З цього можна зробити висновок, що вони в цю пору готують собі їжу поза своїх осель і близько того ж часу обідають. Дивно, чому жителі острова Св. Пасхи, як розповідають багато мореплавців, потребують води, коли вони можуть без великих труднощів запастися нею під час дощів, які нерідко трапляються протягом року. У

Західній Індії знаходиться безліч островів, які не мають ні річок, ні джерел. Однак же мешканці їх, чому я сам був свідком, роблять великі ями в землі і накопичують в них взимку таку кількість дощової води, що в усі інші пори року задовольняються нею без будь-якої потреби. Лаперуз запевняє, що жителі описуваного нами острова Пасхи звикли пити морську воду, а тому про запаси прісної води вони мало піклуються.

Наближаючись до губі Жука, ми побачили на березі безліч остров'ян. Помітивши наш ялик, всі вони одразу кинулися до невеликої піщаної пологості і з крайнім нетерпінням очікували його наближення, виявляючи криком свою радість і показуючи знаками, де йому зручніше пристати. Побачивши, що ялик зупинився, відразу ж кинулися в воду близько 30 осіб і припливли до нього, незважаючи на сильний бурун. Повалишин, повторюючи кілька разів "теео", що означає "друг" на їхній мові, зробив знак, щоб вони підпливали до його ялику не всі разом, а тільки по одній людині. Спершу віддав він пляшку з листом від мене до Крузенштерна, пояснивши їм знаками, щоб її показали такому ж великому судну, як наше, коли воно пристане до острова. Потім дарував кожного п'ятаками на ланцюжках, які остров'яни негайно наділи на шию, а також шматками набійки, гірчичним пляшками з дерев'яними, прив'язаними до них паличками, на яких було написано "Нева", і ножами. Останні були для них набагато приємніше, ніж всі інші речі. Я дуже шкодував, що не послав їх більше, а особливо, коли дізнався, що до ялику припливав старий років 60 і, принісши з собою невеликий трав'яний мішечок вареного солодкої картоплі, посилено просив ніж. Однак же, отримавши кілька копійок, які я наказав нанизати на дріт, замість сережок, і набійки, він був задоволений подарунками і повернувся назад, віддавши матросам не тільки цукрові тростини і мішечок з картоплею, але також і мат, сплетений з очерету, на якому, замість човна, він приплив до ялику. Може бути, старому в його житті не один раз траплялося бачити європейців. Він тільки один мав довге волосся і невелику темносіру бороду. Всі ж інші були стрижені, чорноволосі і без борід. Кожен з них мав, по пучку очерету, яким, як здавалося, вони підтримували себе на воді. Матроси вказували їм на корабель "Нева", але вони виявляли крайній свій жаль, що плисти так далеко не можуть. З цього, а також і вживання для плавання пучків очерету і мата можна зробити висновок, що тих човнів, про які згадує Лаперуз, на острові Св. Пасхи вже не було у вжитку.

Повалишин думає, що на березі було в цей час близько 500 осіб, між якими знаходилися і малолітні діти. Він так заклопотався зі своїми гостями, які припливли до ялику, що не міг розглянути, чи всі вони були чоловіки або перебували в числі їх і жінки. Багато з них покриті були від шиї до колін деяким родом плаща, а інші тримали шматки білої і строкатої тканини, величиною з звичайну хустку, якою безупинно махали. За його словами і всіх тих, що були з ним, остров'яни лицем і темно-оранжевим кольором тіла схожі на південних європейців, засмаглих від сонячної спеки. По обличчю, носі, шиї і руках проведені були у них вузькі риси. Вуха вони мали звичайні, статуру здорову, а ростом деякі були до 6 футів [1,8 м]. Ялик стояв так близько від берега, що можна було виразно розглянути кілька жителів і камінь, з якого

складені ближні монументи або статуї. За вказівкою Повалішіна, вони заввишки близько 13 футів [4 м]. Четверту частину їх складав циліндр, поставлений на головах статуй.

Про вироби остров'ян з точністю судити не можу. Але гаманець і мат, подаровані старим Повалішіну, заслуговують деякої уваги. Перший довжиною в 15 дюймів [38 см] і виплетений вельми майстерно з трави, а другий завдовжки близько 4 3/4 фути [1,5 м], шириною 15 1/2 дюймів [39 см]. В середині останнього покладені цукрові тростини, обплетені очеретом. Шнурок же, яким скріплений мат і з якого зроблені були вушка у гаманця, хоча також складається з трави, але чистотою нітрохи не поступається льняному, яким з самого початку він нам і показався. Кук вважає острів Св. Пасхи під 27° 06' пд. ш. і 109° 46' з. д. За моїми ж спостереженнями, середина його лежить під 27° 9'23" пд. ш. і 109° 25'20" з. д. Широта південного мису виявилася 27° 13'24", а довгота 109° 30'41". З Куком ми не згодні щодо числа жителів острова. Хоча сам я і не був на березі, але якщо мати на увазі п'ятсот чоловік, які, запримітивши наш корабель, негайно збіглися з ближніх місць, то який же слід зробити висновок про інших, які перебувають на острові селищах. Понад те, обходячи острів, нарахували ми 23 будинки, що стоять недалеко від берегів. Поклавши, що це число становило лише половину всіх жителів і що у всякому з них живе по 40 чоловік, вийде всього 1 840 осіб. Отже, на мою думку, на острові Св. Пасхи має бути всіх жителів, щонайменше, півтори тисячі.

З дерев, крім невеликих, та й то зрідка зростаючих, ніде ніяких не помічено, виключаючи банани, якими, на мою думку, як і іншими їстівними рослинами, засаджена двадцята частина острова. Решта ж місць, навіть самі вершини гір, поросли низькорослою травою і з моря представляють досить приємний краєвид.

Під час нашого плавання навколо острова знято кілька азимутів 83, які за двома різними пель-компасах показали середнє відхилення магнітної стрілки 84 — 6° 12'0".

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД ОСТРОВА СВ. ПАСХИ ДО ОСТРОВІВ МАРКІЗЬКИХ І ВАШИНГТОНСЬКИХ

Острови Фату-Гива [Фату-Хіва], Мотане [Мохо-Тани], Тоу-Ата [Тахуата], Гоїва-Гова [Хива-Оа, Ла Доменіка], і Фатугу [Футу-хугу]. — Виявлення островів: Уа-Гунга [Уахуга], Нука-Ґева (Нука-Ґів'ї), Уа-Боа (Уа Роу). — Імена речей з жителями острова Нука-Ґева. — Відвідування короля. — Опис королівського житла. — Затока Жегауа. — Кораблі "Надія" і "Нева".

Квітень 1804 г. За кілька миль від берега встановився південно-східний вітер. Тому ми плекали надію, що неодмінно будемо користуватися пасатними вітрами 85, і вже знову потрапили в той клімат, де царює ясна і приємна погода. Але виявилось зовсім не так. З 26 квітня вітри стали змінними, а з 30-го дулі північно-східні до самих Маркізьких островів 86. З цього можна зробити висновок, що в цій частині світу південно-східний пасат не має ніяких прав настільки далеко від екватора, як по східний бік Америки.

У продовження нашого плавання не сталося нічого вартого уваги, крім того, що

команда досить добре відпочила від праць, понесених біля мису Горн. Нерідко супроводжували нас тропічні птахи і акули. Останніх ми ловили на вудку. Вони служили нам свіжою та смачною їжею.

7 травня на самому світанку побачили ми острів Фату-Гіва в 30 милях [55 км] на вест. Він представився нам у вигляді трьох досить рівних пагорбів. Хмари спершу закривали його вершини, але незабаром потім зникли і дозволили нам замалювати вид острова. На схід від північного краю лежить довгастий плоский камінь, який ми минули в чотирьох милях. Він повинен бути небезпечний для судів, бо знаходиться на самому відкритому місці і милях в одинадцяти від берега. Тільки-но ми пройшли Фату-Гиву, як раптом з'явився острів Мотане, який з одного боку має стрімкий, а з іншого похилий берег. Потім почали з'являтися по порядку Тоу-Ата, Гоіва-Гова і Фатугу. Останній вельми помітний. Це не що інше, як високий круглястий камінь, з невеликим поритим краєм, який ми обійшли близько 7 години вечора. Опівдні, перебуваючи на паралелі південного краю острова Мотане, я робив спостереження на 10о 00' пд. ш. Хоча на картах цей острів зображений менше острова Фатугу, але насправді він удвічі більше. Ми досить довго побули по східну сторону всіх згаданих островів, для більш ґрунтового і зручного їх огляду. Всі вони здалися мені гористими і скелястими, крім Тоу-Ата, який місцями більш пологий ніж інші, але і на ньому видно високі хребти. Обійшовши острів Фатугу, ми направили свій шлях на північний захід, а перебуваючи між Фатугу і островом Уа-Гунга, лягли в дрейф, щоб під час ночі не пройти повз чогось, гідного уваги.

8 травня, наближаючись на світанку до острова Уа-Гунга, ми обійшли його з південно-західного боку. Лише тільки ми підійшли до каменів, які лежать у північно-західного мису, погода раптом стала мінливою, а незабаром потім настала абсолютна безвітряність. Хоча це і не було небезпечно, бо з самого ранку ми трималися від берега не ближче 4 миль [7 км], вельми шкода, що такий випадок зовсім не допустив нас описати цей острів. Під час наближення нашого до згаданого каміння, на заході з'явився острів Нука-Гіва, а на північний захід острів Уа-Боа. По зробленому сьогодні спостереженню південний край Уа-Гунга лежить під 8 о 56' пд. ш. Острів цей також досить високий і, через безліч хребтів, що знаходяться на ньому, нерівний і неправильний. На південно-західній стороні є кілька невеликих заток, де можуть зручно причалювати шлюпки. Для великих кораблів, здається, можна вважати придатною тільки ту затоку, яка знаходиться у самій південній частині острова, хоча втім і вона не зовсім закрита від південних вітрів. Біля неї лежать невеликі острови, з яких один високий і скелястий, а інший пласкуватий і покритий зеленню.

У долинах ми бачили безліч рослин, посаджених руками людини, проте ж, ні людей ні жителів ніде не помітили. Лейтенант Гревс {Подорож Ванкувера}⁸⁷ пише, що на його кораблі були багато хто з жителів острова Уа-Гунга, і називає їх ласкавими і добродушними.

Після полудня дув північно-східний вітер, чому ми і лягли курсом спершу на північний захід, а о 6 годині вечора, перебуваючи поблизу північного мису острова

Нука-Ґева, то повернули від берега.

9 травня. З самої півночі почали заходити хмари, а близько 3 годин на море встановилася затишність. Корабель несло до берега Нука-Ґева, але, на щастя, подув свіжий вітер і допоміг відійти від берега. Близько 9 години, коли ми перебували біля східного берега острова, до нас прийшов човен з вісьмома остров'янами. Наближаючись до корабля, один з веслярів затрубив в раковину, а інший невпинно махав білим шматком тканини. Приймаючи це за знак, що вони не мають проти нас ніяких неприязних намірів, я наказав також махати з нашого корабля білими хустками і рушниками, а наостанок ми вивісили білий прапор. Як тільки човен наблизився до корабля і нами було подано знак остров'янам на нього зійти, то вони раптом кинулися в воду і за допомогою мотузок, спущених за борт, влізли на корабель з найбільшою спритністю. За будь-яку дрібницю я давав їм ніж або по цвяху, чим вони були вельми задоволені, а особливо першими. Матроси, спонукувані цікавістю, обступили їх звідусіль, однак же, це анітрохи не заважало гостям невпинно співати, танцювати і стрибати по-різному. Тим часом, вони ні на хвилину не переставали милуватися отриманими подарунками. Помітивши ще чотири човни, які поспішали до нас, я наказав забратися всім остров'янам, які перебували на кораблі. Вони виконали це без найменшого непослуху, стрибаючи в воду один за іншим. Лише тільки до нас під'їхали нові гості, то ті, що залишили нас підняли жахливий крик і, показуючи співвітчизникам свої подарунки, часто повторювали слово "кюана". На одному з човнів, на якому було п'ятнадцять веслярів, перебував, очевидно, їх старшина, бо всі інші човни були набагато менше і біднішими. На ньому була поставлена палиця з пучком сушеного бананового листа і скромний шматок тканини з невеликим чотирикутним матом на кшталт опахала. Перебуваючи під вітрилами, я не хотів бути оточеним безліччю остров'ян, а тому я дозволив увійти на корабель тільки деяким з них. Старшина, дізнавшись про цей дозвіл, негайно кинувся в воду і вліз на корабель. Зійшовши на шканці, він сів і подав мені привезену з собою тканину. Я хотів було надіти на нього строкатий ковпак, але він просив "коге", чому я дав йому ніжик (вважаючи, що він того просив) і гріш, замість сережки. Один з офіцерів показав йому дзеркало, до якого старшина так пристрастився, що явно жалів, коли довелося з ним розлучитися. Остров'яни обходилися з нами як із старовинними своїми знайомими або друзями. Вони досить чесно міняли свої плоди і інші рідкості і були так ввічливі, що кожен з них, бажаючи повернутися на берег, навіть просив у мене на те дозволу. Я показував їм курей, яких вони називали "моа", показуючи знаками, що на березі їх багато, так само, як і свиней, яких вони називають "буага". Але, побачивши козу і баранів, дивувалися їм надзвичайно, а тому ми і зробили висновок, що цих тварин на острові немає.

Хоча вітер тривав в цей час найслабший, проте ж, йдучи весь ранок на зюйд, я сподівався ввечері стати на якір в губі Тай-о-Ґайе. Але штиль, що настав після полудня змусив нас віддалитися від берегів на ніч, тому що погода видалася вельми мінливою.

10 травня з півночі лив настільки крупний дощ, що в короткий час можна б було наповнити водою дюжину бочок. На самому світанку ми підійшли до південного краю

Нуку-Ґева. Але так як вітер дув з південного заходу, то ми змушені були направити свій шлях на південь.

Губа, з якої вчора приїжджали до нас остров'яни, лежить на східній стороні острова, між північним і південним його краєм. Вона здалася мені досить великою, але тільки нічим не захищена від східних вітрів. Поспішаючи наскільки можливо швидше досягти місця свого призначення, я не мав часу послати гребні судна для ґрунтового огляду губи, хоча жителі досить наполегливо просили нас зупинитися, запевняючи, що в Тай-о-Ґаїе немає ні свиней, ні овочів.

Близько 8 години вітер повернув на північний схід, а оскільки і небо почало потроху очищатися, то ми і направили свій шлях до берега, підходячи до якого близько 9 години, побачили ялик корабля "Надія". Кожен з нас при побаченні зі своїми друзями після семитижневої розлуки з ними, проявив почуття жвавої радості, а особливо дізнавшись, що всі вони абсолютно здорові.

До полудня ми увійшли в губу, але так як вітер не допускав нас до надійного якірного місця, то ми змушені були тягнутися до нього на завозах 88. Я негайно відправився до Крузенштерна на корабель "Надія", де знайшов безліч остров'ян і самого короля цієї губи, який, як і всі інші, був абсолютно голий, з тією лише різницею, що тіло його поцятковано було найбільше і найдрібнішими візерунками. Мене він особливо полюбив і дав мені ім'я Ту, обіцяючи приїхати на "Неву" з подарунками. Крім природних остров'ян, на кораблі "Надія", перебували англієць і француз, які, живучі довгий час між маркізцями, могли бути для нас дуже корисні. Повернувшись на свій корабель, я дізнався, що король уже був у нас і привіз кілька бананів. Підходячи ближче до якірного місця, ми були оточені безліччю плаваючих остров'ян. Деякі з них мали при собі плоди, а інші припливли без усього.

11 травня на самому світанку близько корабля було чути шум. Ми побачили до ста плаваючих жінок. Вони всіма способами намагалися отримати дозвіл зійти на корабель.

Близько 7 години ранку почався торг кокосами, плодами так званого хлібного дерева і різними рідкісними дарами, який і тривав до полудня. У цей час ми купили до двохсот кокосових горіхів, кілька плодів хлібного дерева і бананів, сплачуючи за сім кокосів, за в'язку хлібних плодів і за хорошу гілку бананів по шматку залізного обруча, довжиною в 4 дюйма [10 см]. О 8 годині приїхав до нас на двох човнах король зі своїм дядьком та іншими родичами. Вони привезли з собою чотирьох свиней, за яких просили двох англійських баранів які перебували у нас. Але, отримавши відмову, відвезли їх з собою назад, не погодившись взяти за них сокири, цвяхи та інші речі. Бажаючи обдарувати короля якнайкраще, я дав йому сокиру і кілька ножів, але його величність прийняв один тільки ковпак і невеликий шматок строкатої тканини. Така відмова викликала у мене деякий сумнів, але незабаром потім я вийшов з нього, дізнавшись від англійця, що король, не маючи чим віддарувати мене, не хотів нічого взяти. І справді, він послав негайно свій човен на берег, який через кілька хвилин повернувся з п'ятдесятьма кокосами, за що я дав сокиру і три ножа дядькові короля,

який привіз ці подарунки. Близько цього часу прибув на корабель ще один з королівських родичів і проміняв нам невелику свиню на півня з куркою.

О першій годині пополудні наклав я табу {Значення слова табу буде пояснене детально в іншому місці. Тут же його потрібно розуміти просто як заборона.}, вивісивши червоний прапор, і міна товарів негайно припинилася. Як тільки команда пообідала, міна знову відновилася.

В похвалу остров'ян треба сказати, що ми поскаржитися на них не можемо, так як вони діяли досить чесно. Ми звичайно спускали з борта мотузку, за яку плаваючий прив'язував свої товари, а потім або сам вилазив нагору або ж йому опускався назад шматок залізного обруча (звичайна наша плата). Отримавши його, кожен кидався в воду з радістю, вважаючи себе найщасливішою людиною на світі.

Сьогодні поклали ми інший якір. Так як спека для матросів була тяжка, то я скористався нашими гостями. Я наказав покликати остров'ян, які плавали поблизу, на корабель і поставив їх на шпіль⁸⁹, я обіцяв їм по старому маленькому цвяху, якщо вони будуть старанно вертіти. Від цієї обіцянки з'явилася у них надзвичайна радість, і ми ледь могли утримати їх від біганини. Після закінчення роботи кожен взяв своє, стрибнув у море з радісними криками. Королю дуже сподобався мій папуга, за якого я міг би отримати двох свиней. Перебуваючи в моїй каюті, побачив він дзеркало, від якого довгий час не відходив і, повертаючись щохвилини, милувався самим собою. До цукру він був такий охочий, що безперестанку просив його і їв його цілими грудками. Після сніданку король, не попрощавшись ні з ким, зіскочив з корабля у воду і поплив до берега. Плаваючий народ не надавав йому ні найменшої поваги. Королівська свита залишалася ще на кораблі. Кожен просив виголити його, дізнавшись, що бритвою це набагато зручніше зробити, ніж раковиною. Бажання їх негайно було виконано, після чого вони залишили нас, показавши найбільше задоволення від зробленого їм угощення. Тим часом, я познайомився з англійцем Робертсом і схилив його допомагати нам під час нашого перебування тут. Він залишився на кораблі ночувати з тим наміром, щоб на світанку їхати по воду.

12 травня вранці знову не забарилися з'явитися до нашого корабля остров'яни, проте ж, число їх було наполовину менше вчорашнього. Тому ми могли купити у них тільки п'ятдесят кокосів і кілька раритетів. Близько полудня приїхав сам король і просив проміняти чотирьох своїх півнів на наших. Тому я дав йому одного бразильського за всіх, брату ж його поступився качку, за яку він мені привіз посередньої величини свиню. Він випросив також і селезня, обіцяючи привезти на інший день порося. Така міна була для мене дуже вигідна, а особливо тому, що я хотів, щоб ці птахи розвелись на острові Нука-Гів'ї, де до того часу їх ніколи не було.

Сьогодні на нашому кораблі сталася наступна подія. Я купив весло у одного остров'янина, оглядаючи яке, мічман Берг впустив його ненавмисно на голову королю, який сидів на шканцах. Від цього король впав і почав робити різні рухи тіла, показуючи, що отримав сильний удар. Цей випадок мене дуже стривожив. Берг, намагаючись загладити свій ненавмисний проступок, подарував королю шматок обруча

близько 4 дюймів завдовжки, від чого його величність скочив, і зареготав, показуючи знаками, як майстерно вмів він прикидатися. Після обіду мене відвідав Крузенштерн і між іншим розповів, що король привозив до нього свиню, але так як на кораблі всі сиділи в цей час за обідом і ніхто не виходив наверх, то король розсердився і відвіз її назад.

Хоча цей випадок здавався з першого погляду маловажним, проте ж, він ледь не справив поганих наслідків. Хтось з наших недоброзичливців, приїхавши на берег, поширив слух, нібито король затриманий на кораблі "Надія" і сидить в кайданах за те, що не погодився подарувати привезену ним свиню. При цьому обурилася вся затока. Безліч остров'ян оточили наш баркас, який тільки що був налитий водою. Вони погрожували Робертсу позбавити його життя. Робертс всіляко намагався переконати їх в несправедливості поширеного слуху. Однак же все було марно, поки сам король не приїхав до юрми, та запевнив її, що він не бачив ні від кого ніякої образи. Ця звістка, хоча і сильно нас засмутила, але не було чого робити, і належало озброїтися терпінням.

13 травня. Подія, що трапилася вчора на березі, не тільки не утримала нас від вторинної відправки баркаса по воду; але і самі ми зважилися відвідати короля в його житлі. О 8 годині ми вийшли на берег з усіма тими офіцерами, які в цей час не були зайняті по службі, і з десятима збройними матросами. Всіх же нас було близько 30 осіб. Вийшовши на берег і маючи при собі Робертса перекладачем, ми пішли спершу по узмор'ю, а потім крізь гаї кокосових горіхів і хлібних дерев. Минувши кілька бідних хатин, ми прибули, нарешті, до будинку королівського брата. Але оскільки ми дещо стомилися від далекої дороги, то, розставивши вартових, змушені були зупинитися для відпочинку. Народ, який йшов за нами юрбою, стовпився було навколо нас, але Робертс наказав їм стояти подалі. Наказ цей вони виконали без будь-якої образи. Трохи відпочивши, ми продовжували свій шлях, як і раніше. Але так як потрібно було проходити вбрід кілька потічків, а стежка, по якій ми пробиралися, була вузька і бруднувата, то дорога здалася нам дуже утрудненою і доводила, що нукагівці не дуже охочі до чистоти. Увійшовши в королівський двір і розташувавши своє військо, ми вступили в житло, або, краще сказати, в альтанку, що стоїть на кам'яній основі. Вона зроблена з жердин, які ззаду стояли перпендикулярно, а в передній стіні покладені горизонтально. Двері зроблені посередині, шириною в 5 футів [1,5 м], а висотою близько 3 футів [1 м] і розділені вздовж брусом. Відділення альтанки, яке прилягає до стіни, встелене травою і тонкими рогожами для сну і сидіння. Дах зроблено з листя хлібного дерева, побудовано скатом. Стіни обвішані посудом, зробленою вельми майстерно з колабашей {Колабаш — рід гарбуза, що росте на дереві. Він росте різними фігурами і має шкірку набагато товщу звичайного гарбуза, а, тому з нього досить зручно робиться посуд всякого роду.}, кам'яними сокирами, списами і булавами, а стеля — військовими обладунками. У передньому кутку стояли барабани, або, краще сказати, довгі, але вузькі діжки, зверху обтягнуті шкірою, які видають сумовитий звук.

Ми знайшли тут короля, королеву, їхню дочку і сина з декількома родичами і

наближеними. Між ними знаходилася також молода жінка, яка шанується богинею острова. З усього її поводження можна було негайно примітити, що вона намагається у всьому відповідати вшануванню, яке чиниться їй. Обдарувавши всю королівську фамілію ножами, ножицями, дзеркалами, набійкою та іншими дрібницями, ми розпрощалися з нею. При виході Робертс показав мені дитя королівського сина, шановане остров'янами також за божество, яке тримав дядько на своїх руках. Я бажав, щоб його піднесли до мене ближче, але мені відповіли, що зробити це ніяк не можна, бо на місце, де живе дитя, накладено табу. Я негайно підійшов до дитини сам і покритв його тонким полотном. Тоді прийшла до нас і вся королівська родина, але з народу жодна людина не сміла наблизитися.

Оглянувши як саме житло короля, так і прибудовані до нього будівлі, у тому числі одна служить замість їдальні, а інша коморою для зберігання різних господарських речей і припасів, ми пішли в будинок Робертса.

Дорога від королівського дому йде по горі, з якої можна бачити затоку і різні насадження, що знаходяться в долинах. Житло Робертса було не так широке, як у інших шляхетних жителів острова, проте ж, воно було оточене досить великою кількістю кокосових, хлібних та інших плодових дерев. Трохи відпочивши в його будинку, ми пішли на кладовище. Тут знаходиться кілька вельми грубо витесаних статуй, що означали місце могил. Один труп лежав просто на дерев'яній товстої дошці на високих жердинах, а зверху був покритий зробленим з листя дахом. Здається, він лежав уже досить давно, бо, крім кісток, нічого не залишилося. Найбільше звернув мою увагу один пам'ятник, поставлений недавно померлому жерцеві. Він зроблений з кокосового листя, досить добре сплетеного на зразок альтанки. В середині знаходиться узвишшя, а перед ним жертovníк з того же листя, яке своєю зеленню милують зір. По кладовищу розкидано безліч кокосових корок, які заважали нам ходити. За вказівкою Робертса, вони розкидані остров'янами навмисне і є жертвопринесенням померлим. На голові одного бовдура лежав цілий кокосовий горіх.

До наших кораблів ми повернулися по іншій дорозі і заходили в різні будинки остров'ян. Всі вони побудовані однаковим чином і не тільки не відрізняються від королівського, але деякі з них навіть красивіше і чистіше.

Безліч остров'ян невпинно йшли за нами, без всякого зброї, маючи при собі різні речі, які вони бажали проміняти нам на залізо, ножики і інші дрібниці. Ми накупили безліч тканин, зброї, прикрас і тому подібного.

А коли ми прийшли до берега, квартирмейстер корабля "Надія" повідомив Крузенштерна, що під час його відсутності відірвався у катера якір, який відшукати він ніяк не міг. Після уважного огляду кабельтова 90 ми переконалися, що остров'яни відрізали його отриманими від нас ножами.

Лише тільки зійшов я на корабель "Нева", до мене з'явився король з кам'яною сокирою, який віддав нам за залізну сокиру. Через кілька хвилин він знову повернувся і просив мене проміняти таку ж сокиру на свиню. А так як король пожував до нас в такий час, коли ми були за столом, то його величність, на моє запрошення, сів разом з

нами обідати. Оладки з медом їв він з великим задоволенням, а чарки з портвейном випивав насухо, хоча і кривився. Після закінчення обіду наш гість вирушив у своє житло вже напідпитку.

14 травня. Вранці прийшов від королеви посланець сказати мені, що якщо я надішлю своє гребне судно, то вона зі своїми родичками охоче відвідає наш корабель "Нева", додавши, що на човнах остров'ян їздити їй заборонено. Це зроблено, здається, для того, щоб ворог не міг вивезти настільки знатних осіб. Я негайно відправив до берега ялик і перед полуднем мали ми задоволення бачити на своєму кораблі королеву, її дочку, невістку і племінницю. Ми пригощали їх по можливості і, обдарувавши, відправили всіх назад.

Як сама королева, так і інші були покриті жовтою тканиною і намащені кокосовим маслом, яке хоча і додає тілу великий лиск, але пахне дуже неприємно.

Молоді жінки всі непогані, а особливо невістка, або мати тої дитини, яку остров'яни шанують божеством. Вона дочка короля, який володіє затокою Гоуме, і називається Ана-Таена. Між її батьком і свекром відбувалася майже безперервна війна як на суші, так і на морі. Але з того часу, як син короля Катонуа одружився з дочкою короля затоки Гоуме, війна на морі припинилася, тому що наречена привезена була по воді. Якщо, з яких-небудь неприємних обставин, вона змушена буде залишити чоловіка і повернутися до батьків, то війна, яка триває нині тільки на суші, може відновитися і на воді. Навпаки, якщо вона помре в цій долині, то піде вічний мир. Цей договір так сподобався остров'янам, що всі вони одноставно визнали винуватицю загального спокою за богиню і, понад те, поклали шанувати і дітей її божествами.

Лише тільки гості наші поїхали, королівський брат привіз до нас свиню за отриману ним сокиру, а порося з цілим човном кокосових горіхів — за одного селезня. Я дуже задоволений, що мав нагоду залишити на острові качку і селезня, які, принісши нам прибуток, звичайно, не будуть некорисні і своїм новим господарям.

15 травня. Бажаючи якомога більше запастися харчами, я і Крузенштерн, взявши з собою деяких офіцерів, поїхали в невелику затоку Жегауа, що знаходиться близько 3 1/2 миль [6 км] на вест.

Лише тільки ми показалися, як жителі оточили нас з усіх боків, чоловіки з плодами і уборами, а жінки з різними рослинами. Вийшовши на берег, ми прямо пішли в королівський будинок, де поснідали і вирушили оглядати місце розташування губи.

Хоча в короткий час ми встигли виміняти до 60 гілок бананів, але свиней, яких втім тут досить багато, дістати ніяк не могли. Король спершу обіцяв проміняти кабана на сокиру, але після передумав. Правда, торгівля наша була невдала, проте ж, ми не могли вважати цю поїздку марною. Навпаки, вона доставила нам випадок оглянути і описати невелику, але прекрасну гавань, яка захищена від усіх вітрів. Вхід в неї дещо вузький. Але так як перед ним не більше 21 сажні [38 м] глибини, то, в разі штилю або противних вітрів, він дуже зручний для верпування 91, а при південному вітру в тому не буде ніякої потреби. У самих берегів ця гавань досить глибока, особливо з південної сторони. Сажнів в тридцяти п'яти від піщаної вершини глибина її 2 1 / 2-3 сажні

[4,5—5,5 м], та чим далі, тим вона стає глибше. При вході в неї є невелике селище і прекрасна річка, яку я назвав Невкою.

16 травня, взявши необхідну кількість кокосів і інших рослин, ми весь день готувалися до продовження майбутньої нам дороги. Робертса, за надані ним у багатьох випадках корисні для нас послуги, я нагородив полотном, залізом та іншими потрібними речами, крім пороху, хоча він і досить переконливо його просив. Мною покладено за непорушне правило не залишати остров'янам ні найменшої кількості цієї згубної речовини. Він отримав ще від мене безліч різного роду насіння європейських рослин, які можуть бути корисні як для самих жителів, так і для приїжджих до них.

17 травня о 5 годині вранці ми почали зніматися з якоря, а близько 9 години були вже під вітрилами. Вітер дув з берега, і тому ми трохи відійшли від якірного місця, але незабаром він зовсім змінився. Чекаючи такої переміни вітрів, яка при наявності гір, що оточують затоку, буває майже безперестанку, я велів заздалегідь підготувати катер з верпом і ялик для буксира. Спостерігаючи як, попри всі наші намагання просуватися вперед, наш корабель волочило в протилежну сторону, ми повинні були тягнутися на завозах. В цей час сильна течія води тягла до берега корабель "Надія", що йшов попереду нас, так що буруни показувалися у нього під кормою. Ця обставина змусила мене, залишивши свої завезення, послати негайно катер на допомогу "Надії". Коли він до нас повернувся, то я наказав завести три кабельтова на вітер, а до вечора, поставивши марселі, вийшли ми в море при вихорі з дощем.

Перед цим відвідав мене в останній раз король. Він жартував на рахунок бувших у нас за три дні перед тим відвідувачок, не виключаючи і своєї дружини, запевняючи, що всі вони надзвичайно задоволені нами, а особливо богиня, якій я подарував золотий шнурок на шию. В цей час відірвався бочонок, прив'язаний, замість томбуя 92, до верпу, за яким ми тягнулися. Негайно був відправлений човен за водолазом, але ще до його прибуття ми зачепили за кабельтов кішкою {Кішкою називається невеликий чотирилапий якір з гаками, що вживається для виловлювання чогось, що знаходиться у воді.} І витягли його. Король, вельми задоволений нашим прийомом, розпрощався з нами звичайним чином, тобто не кажучи нікому ні слова, і відправився додому з усією своєю свитою.

О 10 годині вечора, віддаляючись від берега близько 3 миль [5,5 км], ми лягли в дрейф для підйому гребних судів і для очікування корабля "Надія", який залишався ще на якорі.

Я було забув згадати про ракети, які були пущені вчора ввечері з тим наміром, щоб дізнатися, за що вважатимуть їх остров'яни. Король запевняв мене, що народ приведений був ними в надзвичайний подив, і скільки Робертс не старався переконати їх, що ракети пущені були тільки для того, щоб порадувати їх, всі бувші тоді на березі перелякалися до смерті. Як тільки з'явився вогонь, вони зробили висновок, що ці ракети — зірки, які ми могли випускати коли і куди хочемо, і що вони, зникаючи в повітрі, повертаються до нас знову.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ОПИС ОСТРОВІВ МАРКІЗЬКИХ І ВАШИНГТОНСЬКИХ, ОСОБЛИВО НУКА-ГІВИ

Місцезнаходження Маркізьких і Вашингтонських островів. — Опис острова Нука-Гева. — Образ правління. — Обряди при похованні. — Табу.

Травня 1804 р. Острови Маркізькі: Фагу-Гива [Футу-Гива], Мотане [Сан-Педро], Тоу-Ата [Фаху-Ата], Гоіва-Гова [Гіваоа, Ла Доменіка] і Фатугу [Футу-хугу] лежать, згідно зробленим мною місячним спостереженнями, між 138 о 18 ' і 138 о 55' з. д. і між 10 о 30' і 9 о 25' пд. ш. Перші чотири відкриті 1595 року іспанським мореплавцем Алваро—Менданья де Неіра, а останній Куком. Вашингтонські 93 ж острови — Уа-Боа, Уа-Гунга [Уахуга], Нука-Гіва, Гіау і Фатуда — знаходяться на північний захід від Маркізьких. З них перші три простягаються в ширину близько 35 миль [64 км], а в довжину до 40 миль (74 км). Вони знайдені в 1791 році в травні місяці Інграмом, начальником американського купецького корабля з Бостона, який йшов до північно-західного берега Америки. Хоча всі вищевказані острови складають один архіпелаг, але оскільки вони стали нам відомі в різні часи, а не всі відразу, то я і поділяю їх на дві частини.

Я займаюся описом одного тільки острова Нука-Геви. Про інших же нічого не можу сказати більше, як тільки те, що вони піднесені, скальні і неправильні, внаслідок численних хребтів, які знаходяться на них, крім Тоу-Ати, який показався мені в деяких місцях відлогіше інших. Дивно, що ні один з островів не має конічної височини, але кожен з них представляється стіною, що як би прямо піднімається з моря.

Острів Нука-Гива я вважаю найбільшим з усіх, що складають цю групу, або архіпелаг. Кручами ж і висотою він походить на інші. Ми побачили його, перебуваючи на південному краю острова Уа-Гунга, хоча в цей час горизонт був покритий туманом. Обійшовши майже навколо весь цей острів, я можу сказати, що у самих берегів його всюди досить глибоко, і небезпечних місць, які важко помітити, зовсім немає. За східну сторону, яка вельми скалиста, лежить губа Готишева. Вона, як здається, нічим не закрита від східних вітрів, які тут дмуть майже безперервно, і повинна бути небезпечна для судів.

На півдні острова є три затоки: Гоуме у південно-східній частині і Жегауа у південно-західній. Ця затока може називатися справжньою гаванню, в якій кораблі можуть зручно чиниться, бо рясніє потрібними до того матеріалами і вельми зручна для заготовлення прісної води. Місцеві жителі здалися мені привітними і, вірно, з великою радістю прийматимуть європейців, що будуть приїжджати до них. Третя затока називається Тай-о-Гайа. Вона лежить на середині цього берега, має гарне якірне місце, і так як вона оточена горами, то вхід і вихід для кораблів можуть бути досить скрутні. Втім, вибравши зручний час і тримаючи в готовності якоря і гребні суди для буксира, нема чого боятися. Як тільки з'являться острови Мітао і Мутонуе, що знаходяться по обидва боки гирла затоки, має триматися ближче до першого. Острови ці лежать до берега так близько, що здаля відрізнати їх вельми важко. При виході із затоки потрібно триматися східного берега, так як, які б вітри не дулі всередині нього, в море вони бувають, здебільшого, зі сходу-північного сходу до сходу-південного сходу. Найкраще якірне місце — під прикриттям південно-східного мису, де глибина 14

сажнів [25 м], ґрунт — пісок з мулом.

Хоча в Тай-о-Гайе, з огляду на бурун, незручно наливатися водою, проте ж, жителі так послужливі, що досить тільки баркасу зупинитися на верпі біля берега і спускати бочки в воду, як ціла юрба плаваючих остров'ян буде їх підхоплювати і, налив водою, доставляти назад з такою поспішністю, що годині у дві можна ними наповнити великий баркас. З такою ж швидкістю доставляються остров'янами на шлюпки і дрова, які можна рубати біля самого берега. За все це ми давали кожному з них по шматку обруча в 12 см завдовжки.

Внаслідок короткочасного перебування і незнання місцевої мови, ми, звичайно, розсталися би з цими місцями без всяких інших відомостей, крім тільки того, що могли самі побачити або вивести по одним припущенням, якби не допоміг нам Робертс, якого доля, наче навмисно, на наше щастя завела сюди. Близько семи років тому він пішов з купецького судна спершу на острів Тоу-Ата, де прожив два роки, і, переїхавши потім в Тай-о-Гайю, користується тепер деякою повагою нових своїх співвітчизників, бо одружений на королівській родичці і має землю.

Нуа-Гіва, як усі острови цього архіпелагу, управляється багатьма володарями, які, на жаль, знаходяться майже в постійній війні між собою. Хоча вся гідність цих старшин полягає більше в імені, ніж в істотній владі, проте ж, їм надані деякі особливі перед іншими переваги, як-то: кращі і великі землі, повага народу і право в хороший урожай брати четверту частину плодів, що належать їх підданам, в інший же час — залежно від обставин. Ці правителі вступають у володіння спадщиною. Хоча вести війни зі своїми ворогами вони не можуть без згоди народу, проте ж, нерідко бувають знаряддям для припинення кровопролиття. Прикладом цього можуть служити жителі затоки Тай-о-Гайя. Вони мали непримиренну ворожнечу з жителями двох інших заток, що лежать по обидва боки від неї. Війна між ними відбувалася безперервно як на суші, так і на морі. Але з того часу, як королівський брат одружився на дочці правителя однієї з цих заток, а син його на дочці старшини іншої, обидва ці народи, принаймні на морі, припинили ворожі дії. Якщо ж дружини їх закінчать своє життя у чоловіків, то між народами війна припиниться назавжди. Було б дуже втішно, якби всі правителі брали з них приклад і тим доставили б вічний мир своїм підданам.

Судячи з того, що у нукагівцев є жерці, вони повинні мати і віру, але в чому вона полягає, невідомо. Цивільних же законів у них ніяких немає, і кожен, набравши собі безліч прихильників, все право поставляє на силі. Нахабство, злодійство і навіть вбивство хоча і визначаються у цих диких народів вадами, проте, крім помсти від скривдженого або від його родичів, ніякому іншому покаранню не піддаються. Встановлених обрядів богослужіння також немає.

Тіло небіжчика звичайно обмивається і кладеться на дошку серед дому. Родичі і сторонні відвідують його до виносу. Перші виражають свою печаль риданнями, дряпаючи при тому своє тіло до крові зубами якої-небудь тварини, гострою раковиною або чим-небудь іншим, а інші — як хочуть.

Після цього померлий відноситься на кладовище, ставиться на піднесеному

майданчику і там зотліває. У воєнний час тіла і кістки померлих зариваються в землю, щоб вони не потрапили в руки ворога, бо не може бути образливіше жителю Маркізьких островів, як бачити голову свого родича прив'язаною до ніг суперника. Робертс запевняв мене, що після смерті жерця приносяться в жертву три людини. Двоє з них вішаються на кладовищі, і їхні кості, коли вони впадуть на землю, перетворюють на попіл, а третього розривають на частини і з'їдають. Голова ж його зазвичай надівається на бовдура. На таке жертвоприношення визначаються, проте ж, не свої люди, але вкрадені у сусідів, які, дізнавшись про те, ведуть війну з викрадачами від 6 до 18 місяців. Втім, продовження її залежить від спадкоємця померлого, який після кончини свого родича видаляється до священного місця (тобто на яке накладено табу). Поки він не залишить свого притулку, вбивство між двома народами не припиняється. Під час перебування спадкоємця в цьому самовільному ув'язненні, йому надають всіляку увагу і не відмовляють ні в чому, хоча б він зажадав людського м'яса 94. Після закінчення настільки безглуздої і несправедливої війни, сліднують бенкети і всякого роду забави та розваги.

Хоча попередні мандрівники і стверджували, що тутешні жінки не мають ні до кого подружнього обов'язку, проте ж, висновок цей невірний. Подружжя на цих островах підтримується так само, як і в Європі, а якщо і є якась різниця, то хіба в самих незначних обставинах. Хоча тут, як уже згадано вище, немає ніякої законної розправи і суду, однак же, звичай затвердив деякі правила, що слугують для приборкання винних. Наприклад, якщо чоловік дізнається про невірність своєї дружини, то він всіляко намагається дістати дружину свого суперника і віддати йому рівне за рівне. При здійсненні шлюбів {Все сказане мною тут про Маркізькі острови відноситься також і до Вашингтонських.} спостерігають наступний обряд. Молода людина, полюбивши дівчину, намагається познайомитися з нею наодинці або йде прямо до її батька і оголошує йому про свій намір. Коли пропозиція його прийнята нареченою і рідними, то він з того ж дня живе з нею в самому тісному порозумінні. Якщо через деякий час вони один одному сподобаються, то справа закінчується тим, що молоді переїжджають в свій будинок. Жінки багатих сімей мають звичайно по два чоловіка. Один з них може бути названий паном, а інший домашнім прислужником. У відсутності ж першого він заступає його місце. Він зобов'язаний слідувати за дружиною всюди, де справжньому її чоловікові не трапиться бути. Такі помічники вибираються іноді після шлюбу, а набагато частіше буває, що в один і той же час сватаються двоє, з тим, що один з них заступить перше, а інший друге місце. Останні звичайно бувають люди незабезпечені, але з хорошими якостями і достоїнствами. Остров'яни вважають цілком припустимим, якщо дружина народить і на інший день після весілля, і дитина визнається законною. Шлюбні розлучення відбуваються тут з такою ж легкістю, як і весілля. Якщо між чоловіком і дружиною виникає незгода або вони один одному не любляться, то розходяться без зайвої балаканини. Чоловік бере собі іншу дружину, а дружина вступає в новий шлюб. Хоча прийнятим звичаєм забороняється родичам вступати в шлюб ближче другого коліна, проте ж, бувають випадки, що батько живе зі своєю дочкою, а

брат з сестрою. Втім, такі зв'язки вважаються вадами. Нам розповідали, що за кілька років перед цим один нукагівець став коханцем своєї матері, але остров'яни запевняли при тому, що такого прикладу раніше ніколи не було. З цього можна зробити висновок, що права матері шануються тут священними.

При народженні дітей маркізци дотримуються тільки одного обряду що складається в відрізання пупа у новонародженого. До того часу, поки цей обряд ще не здійснений, ніхто не може ні входити в будинок, де народилося немовля, ні виходити з нього. Така заборона називається тут табу 95. Їх буває, скільки я міг запримітити, два. Одне духовне, а інше королівське. Перше накладається жерцями, а останнє королем. Хоча порушники табу караються зразковим чином, однак же, це порушення, особливо людьми сильними, робиться нерідко. Кожен з тутешніх жителів користується майном, яке або дісталось у спадок або набуте. У багатьох насадження, будинки, човни та інша власність утримується в досить хорошому порядку, у людей бідних панує убогість і навіть волаючі злидні. Будинки нукагівців представляють рід альтанки, зробленої з тонких жердин. З них задні і бічні ставляться звичайно сторч, а передні кладуться зрідка і до того ж так, що їх, в разі потреби, можна виймати. Дах робиться з листя хлібного дерева і здаля походить на наш солом'яний. У всьому будинку більше одного приміщення не буває, воно без вікон і з широкими дверима посередині. В одному тільки королівському будинку бачив я перегородку з дверима, які були настільки низькі, що крізь них можна було пролізти не інакше, як на колінах, та й то з великими труднощами. Кращі будівлі стоять на досить піднесених майданчиках з каменю, хоч і не обтесаних, але добре підібраних. Середина будинку, краще сказати, підлога, розділяється на дві частини колодою. З них найближча до стіни встеляється сухою травою, а потім рогожами, на яких сплять, передня ж частина служить для сидіння. Чистота і охайність нукагівських жител мені дуже сподобалися. Під дахом і стінами звичайно вішається різний посуд та інші речі, видовбані з дерева, а також військові убори та зброя. У деяких будинках я бачив безліч зрілих кокосів, живописне розвішаних по стінах. Крім цих осель, кожен заможний остров'янин має ще особливу будову такого ж майже роду, яка служить замість їдальні, а особливо в святковий час. На нього накладається табу для жінок, які не тільки не можуть туди входити, але навіть проходити тією дорогою, на якій перед будівлею лежав камінь для фундаменту. До цього треба додати ще магазин для запасів і невеликий город, в якому ростуть дерева, з яких роблять остров'яни вживану ними тканину. Ці магазини або льохи не що інше, як круглясті ями, укладені бруківкою. Стіни та підлога обмазані глиною і покриті гілками і листям. У них зберігаються продукти, що складаються, здебільшого, з різних коренів, і плоди хлібного дерева. Запаси кладуться на згадані листи, потім засипаються глиною з піском, а наостанок землею. Цей спосіб, за запевненням жителів, найкращий для зберігання плодів і коріння. Особливих кухонь бачити мені ніде не траплялося, а кожен готує свою їжу на відкритому повітрі перед будинком. Плоди хлібного дерева і коріння печуть, обернувши їх листям. Свинину ж готують іншим чином. Спершу викидають її в яму, поклавши в неї дров, кладуть на них кругляк і дають йому розжаритися. Потім

кругляк очищається від попелу, який виймають з ями, встеляють яму листям і, нарешті, кладуть зовсім очищену цілу свиню (яких тут завжди душать, а не колють). Зверху покривають її листям, потім бруківкою, засипавши його землею. Тварина залишається в ямі до тих пір, поки зовсім не спечеться. Так як цих тварин на Нука-Гів'ї не дуже багато, то нерідко трапляється, що засмажена свиня належить багатьом родинам. У такому випадку вона ділиться на частини по виготовленні і роздається господарям; Якщо м'ясисті частини не досмажились, тоді готується інша піч, подібна першій, і сируваті шматки смажать вдруге.

Всі мої старання отримати точні відомості про кількість жителів Нука-Геви були марні. За запевненням ж Робертса і судячи з того, що довелося бачити самим, можна вважати, що їх на одному тільки південному березі до 4 000 осіб.

Тутешні жителі дуже ставні і красиві, а особливо чоловіки, які зростом і рисами обличчя не поступаються ніякому європейському народу. Колір тіла їх темнуватий, волосся чорне і пряме. Багаті або знатні нукагівці мають досить світлий колір шкіри, так, що якби вони з самого дитинства одягалися по нашому звичаю та не поцяцьковувались {Вищезазначене цяткування тут називається "тету". Воно робиться наколкою на шкірі і ніколи не сходить. Для цього вживається невелика кістка з кількома гострими зубцями, що вправлена в тонку бамбукову паличку.} б свого тіла різними візерунками і не намазували його кокосовим маслом, то за кольором шкіри не поступалися б південним європейцям. Татуювання тут в такому вживанні, що рідке можна бачити чоловіка, тіло якого і голова не були б поцятковані фігурами. У багатьох, як, наприклад, у короля і його родичів, немає на тілі жодного місця, яке було б залишено в природному його вигляді. Цей звичай спершу здався мені дивним, але наостанок тілесна строкатість остров'ян здавалася мені дуже гарною. Жінки, однак ж, не роблять татуювання свого тіла. Вони мають тільки деякі риси на руках, губах і на вухах близько отворів, в яку вставляються сережки.

Чоловіки не прикривають своєї наготи ніяким одягом. Іноді вони носять щось на зразок рушників для прикриття тих частин тіла, які, як здається, і сама природа бажала приховати від погляду інших. Обрізання не в вживанні, але вони витягують крайню плоть і зав'язують її шнурком, кінці якого висять вниз. Спершу я думав, що це робиться для запобігання від укусів комах, але згодом переконався, що це не що інше, як звичай. Одного разу королівський брат, зійшовши до нас на корабель і спостерігши, що шнурок у нього ненавмисно спав, негайно зупинився, закрився руками і знаками просив зав'язки. Ця обставина є доказом того, що маркізцю бути без такого оздоблення настільки ж соромно і непристойно, як європейцеві без білизни. Маркізькі жінки зазвичай покривають своє тіло тканиною, зробленою з кори таким чином, що одним кінцем обертають себе замість спідниці, а інший накидають через ліве плече, залишаючи праву або обидві груди оголеними. Це називається у них повним нарядом, а запросто ходять зовсім голі, закривши тільки стегна невеликим шматком тканини. Деякі з чоловіків стрижуть волосся навколо всієї голови, залишаючи їх тільки на темені. Інші виголюють всю верхню частину голови, крім тільки двох клаптиків по

сторонам, які зав'язують в пучки, так що вони здаються рогами. Інші ж оголюють одну сторону вздовж голови, а на протилежній залишають довге волосся. Деякі з них фарбують своє тіло жовтуватим кольором, інші намазують його кокосовим маслом. Всі взагалі носять у вухах, замість сережок, раковини або тоненькі шматочки дерева. Шию прикрашають намистом зі свинячих іклів, раковин, зубів косатки або просто з дерева, обсажену червоними горошинами. Жінки, коли бувають в повному вбранні, також намазуються кокосовим маслом, змішаним з жовтою фарбою. Волосся мають довге і в задній частині голови пов'язують його в пучок.

Їжа, що вживається остров'янами, складається з риби, кокосів, бананів, плодів хлібного дерева і кореня, званого тарро 98. Жителі привозили до нас і цукрову тростину, але, здається, вона росте у них не в великій кількості. Чоловіки і жінки їдять разом, крім тих випадків, коли обід буває в вищезазначених столових. Свиней також трохи, і тому вони вживаються в їжу тільки під час будь-якого свята.

Нещодавно жителі цієї губи терпіли такий сильний голод, що багато хто з них змушені були розсіятися по горах, залишивши дружин і дітей, і харчуватися всім тим, що тільки могли знайти. За словами Робертса, в одній цій губі померло близько 400 осіб, або близько четвертої частини всіх її мешканців.

Судячи по доброті і лагідності звичаїв місцевих жителів, не можна навіть і підозрювати, щоб вони були людоджерами. Однак же, за запевненням Робертса, вони справді вживають в їжу взятих ними в полон ворогів. Ми отримали від них кілька людських черепів, у тому числі деякі були проламали камінням. Ці трофеї звірячої і нелюдської їх перемоги ми вимінювали на ножі.

Маркізци ведуть війну на морі і на суші. Їхня зброя складається з булави, списа і вузького весла з круглою ручкою, яке вживається замість шаблі. Вся це зброя робиться з дуже твердого дерева.

Булава має в довжину близько 4 3/4 фути [1,5 м]. Один її кінець буває круглястий, а інший — широкий і плоский. На ньому зазвичай вирізуються різні прикраси. Весло довжиною в 6 футів [1,8 м], а спис від 11 до 13 футів [від 3,4 до 4 м]. Понад те, вживають вони пращі, якими дуже далеко і влучно кидають каміння. Хоча цей народ, за вказівкою Робертса, і хоробрий, проте ж, нападає на ворога, не відкрито, завжди крадькома і надзвичайно боїться вогнепальної зброї. Такий страх вселив в них американський корабель, пострілом з якого був убитий королівський старший брат. У той час, як він плавав біля цього корабля, хтось із остров'ян кинув хлібний плід і потрапив в капітана корабля. Вартовий, без всякого наказу, вистрілив з рушниці і, замість винного, вбив невинного королівського брата. Цей випадок так сильно подіяв на всіх остров'ян взагалі, що навіть вид рушниці приводить їх в здригання.

Кожен тутешній житель щиросердно вірить, що душа діда переселяється в його онука. Якщо безплідна жінка ляже під мертве тіло свого діда, то неодмінно стане вагітною. Вірять в існування нечистих духів, які нібито іноді, приходячи до них, свистять і страшним голосом просять пити кави {Кава [какао — прим.], або ава, напій вже досить відомий з описів попередніх мореплавців.} і їсти свинини. Ніхто з жителів

не сумнівається, що якщо ці необхідні нечистому духу речі поставити посеред хати і чим-небудь накрити, то, звичайно, через деякий час вони абсолютно зникнуть.

Військових маркізських човнів бачити мені не траплялося; звичайні ж їх човни довгасті і вузькі. Дно їх видовбується з цільного дерева, до якого потім нашиваються боки. Ніс прямий, як у галери. По ньому дуже зручно виходити на берег. На кормі горбилем виводиться досить довге дерево, в кінець якого проходить шкот 97 трикутного вітрила з тонкої рогожі. Щоб човен під час плавання не перекидався, між носом і кормою кладеться поперек дві довгих жердини, на кінці яких прив'язується перевага, або коромисло, що складається з досить товстої колоди, яка при нахилі човна на сторону, впираючись в воду, перешкоджає йому перекинутися.

Природа острова Нука-Гива рясна. Він гористий, оточений водоспадами, які не тільки мають з моря прекрасний вид, а й постачають жителів чудово гарною водою. Клімат здоровий і вельми сприяє довголіттю остров'ян. Робертс запевняв мене, що багато тутешніх мешканців доживають до ста років. Я сам бачив королівську мати, яка, хоча мала вже вісімдесят років від роду, однак ж, не відчувала жодних нападів, сполучених зі старістю. Море, що оточує береги острова, рясніє рибою, але жителі, як здається, не дуже охочі до рибної ловлі, бо вона вимагає праці, а іноді і пов'язана з небезпеками. Плодоносних дерев і коріння, що вживаються в їжу, росте там безліч. Найважливіші дерева такі.

ДЕРЕВА 98

Туму-мей, або хлібне дерево 99. Свої гілки воно розпускає досить широко, листя схоже на фігове, але набагато більше і темнуватого кольору. Плід має овальний вигляд, до кінців трохи стиснений, світлозеленого кольору, але коли буде зірваний, то по закінченні двох або трьох днів темніє. Діаметр довжини стиглого плода від 5 1/2 до 6 1/2 дюймів [від 14 до 16 см], а ширина від 4 до 5 дюймів [від 10 до 12 см]. Це дуже корисне для тутешніх жителів дерево приносить плоди три рази в рік. Перший, найкращий, буває близько січня і називається мейнуе; другий — близько вересня, а третій — близько половини червня; останній іменується коум. З кори цього дерева робиться товста тканина, яку іноді жовтять з допомогою якогось кореня і кокосового масла.

Туму-еги. Так називається кокосова пальма, плід якої і користь, що ним приноситься, відомі вже всьому світу.

Меїка, бананове або платанове дерево 100. Тут їх багато родів. Деякі з них, як мені і самому траплялося бачити, мають плоди довжиною в 9 дюймів [23 см], а обводом 7 1/2 дюймів [19 см]. Звичайні ж плоди бувають не довше 6 дюймів [15 см].

Туму-иши. Рід каштанового дерева; приносить плоди в травні і листопаді.

Тиману. Дерево досить міцне. З нього будуються військові човни; в окружності буває близько 9 футів [3 м]. Крім згаданих човнів, вживати його ні на що більше не дозволяється.

Туму-маї, схожий на вільху. З нього жителі будують свої звичайні човни.

Кенаї. М'яке дерево, яке вживається здебільшого для човнів і перегородок. Воно

приймається досить скоро. Варто тільки відрубану або зламану гілку посадити в землю, і вона в найкоротший час пустить коріння, як наша верба або лоза.

Пуа-деа. Найтовстіше з усіх зростаючих на острові дерев. Кажуть, що деякі з них мають до 30 футів [9 м] в окружності. Рубати його заборонено. Однак ж гілки зрізують для жертвоприношень. Їх розводять на кладовищах для тіні.

Когу. Це дерево вживається на дрова. На ньому ростуть чорні ягоди, які змішуються з запашним коренем для забарвлення тіла в жовтий колір.

Тоара. Вельми міцне дерево. З нього робляться списи, військові булави та іншу зброю.

Фоу. Дерево середньої величини. З його кори остров'яни прядуть нитки, що вживаються на рибні мережі і на мотузки. Кажуть, що гілки цього дерева складаються з 8 шарів, які можна досить зручно здирати один за іншим.

Еуті. З кори цього дерева робиться біла тканина. Спосіб, при цьому вживається, найпростіший. Набравши досить велику кількість кори, мочать її до тих пір, поки деревні частки відокремляться від жилок, які потім б'ють вальком. Розплющуючи, вони з'єднуються між собою і складають як би аркуш паперу. Нарешті, розстеляють цю матерію по землі. Висохши, вона стає придатною до вживання.

Е-ама, або свічковий дерево. Плоди його вживаються замість свічок. Вони схожі на невеликі каштани. Очистивши, нанизують їх на прутик і в разі потреби запалюють.

Гіаба. Велике дерево, з якого робиться тканина білого кольору для поясів, що вживаються чоловіками.

Фоа. Воно служить для прикраси. На ньому ростуть шишки, подібні кедровим, але тільки набагато більші. Поламавши їх і нанизавши зерна, жителі носять їх на шиї і голові замість квіткових вінків.

КОРІННЯ

Тау. Рід іньяма. Листя його схожі смаком на капустяну розсаду, якщо добре приготувані.

Карпі. Довжиною звичайно близько 3 футів [1 м]. Велика частина його росте в землі. Він дозріває в 12 місяців і готується замість іньяма, або на зразок пудингу.

Гое. Рід картоплі. Остров'яни їдять його тільки в разі неврожаю інших рослин, бо він смаком гіркуватий і мало поживний.

Тіто. Походить на нашу ріпу і росте на полях.

Тогугу. Завбільшки з кокосовий горіх. Зварений, схожий на кисіль.

З трав на острові родиться тільки одна, яку можна вживати в їжу. Вона походить на гірчицю і називається емаге. Ми самі неодноразово вживали її замість салату, і вона нам дуже сподобалася.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД ВАШИНГТОНСЬКИХ ДО САНДВІЧЕВИХ [ГАВАЙСЬКИХ] ОСТРОВІВ

Відплиття від острова Нука-Геви. — Острів Овігі [Гаваї]. — Міна речей з остров'янами. — Острови Мове [Мауї] і Отувай [Кауаї]. — Опис Отувая.

Травень 1804 р. 18 травня з самого ранку вітер дув зі сходу-південного сходу, і були невинні шквали. Але так як ми перебували тоді між островами Уа-Боа і Нука-Гіва, то і не терпіли від них ніякого занепокоєння, крім того, що щохвилини спускали і піднімали вітрила. Близько 9 години я бачив корабель "Надія" під вітрилами. Він, як здається, тільки що ліг в дрейф під самим берегом для підйому гребних судів. Зійшовши до нього, ми обійшли південно-західний край Нука-Гіви і направили шлях на норд, бажаючи відкрити той мис, який ми бачили 8-го числа, перебуваючи по північну сторону острова. Але оскільки корабель "Надія" пішов на захід-південно-захід, то і я, щоб не розлучитися з ним, змушений був опівдні зробити те ж саме, задовольняючись видом однієї західної сторони Нука-Гева і визначивши широту його південно-західній кінцевості. Перед виходом з гавані ми вирішили йти на захід-південно-захід на три градуси, щоб оглянути, чи немає в тій частині будь-яких островів, ще не відкритих до цього часу, як це передбачає Маршанд.

19 травня дув східний вітер, погода була ясна. Опівдні, за нашими спостереженнями, ми були під 9о 30' пд. ш. і 141о 30' з. д., а до 8 години вечора пройшли вищезазначені три градуси. Не спостерігши нічого навіть схожого на землю, ми взяли напрямок до Сандвічевих островів 101.

Запасшись достатньою кількістю плодів, я наказав всій команді видавати по одному кокосовому горіху і по три банана на добу на людину, а під час сніданку вживати пивне сусло, щоб цим замінити брак свіжого м'яса, яке з самого нашого відплиття з Бразилії траплялося вживати не більше трьох раз.

20 травня. Вітри переважно дули зі сходу і північного сходу так тихо, що сьогодні ми були тільки на 6о пн. ш. і 146о 12' з. д. Отже, ми вдруге перейшли лінію рівнодення 102. В цей час нам попалася акула завдовжки близько 7 футів [2 м], яку негайно розрізали і приготували до обіду. Не можна сказати, щоб її м'ясо було зовсім неприємним, так як воно сподобалося всім матросам і офіцерам, тільки я один вважав його гірше м'яса дельфіна.

3 3 червня встановилися північно-східні вітри, а погода, яка в минулі чотири дні була змінною, перетворилася в постійну і приємну, так що ми нічого більше не бажали, як тільки швидкого прибуття до Сандвічевих островів. Вельми дивно, що, замість південно-східного пасату, майже завжди, дув північно-східний вітер, виключаючи кілька днів, які, проте ж, можна назвати випадковими. З часу нашого переходу через екватор з досвіду я дізнався, що не тільки повітря, а й вода стали набагато холодніше, а тому й не видно більш ні птахів, якими наші кораблі були часто оточені в подібних цим широтах, ні риб, крім акул.

8 червня вранці о 9 годині побачили ми на північному заході острів Овігі [Гаваї], а в полудень пеленгували східний його край.

Близько 2 години пополудні ми наблизилися до берегів так, що могли зручно розглянути житла, яких на краю знаходиться досить багато. До нас приїхали шість човнів, в кожному з них було від двох до трьох осіб. Перший з цих остров'ян, зійшовши на корабель, вітав кожного зустрічного, кажучи йому "гау-ду-ю-ду" і хапаючи за руку.

Він, звичайно, перейняв ці слова у якогось англійця, що живе на острові. Спершу я мав собі приємною надією отримати від них будь-які свіжі їстівні припаси, але в очікуванні своєму абсолютно помилився. Остров'яни привезли до нас трохи тканини та інші незначні дрібниці. Пролежавши до 5 годин на дрейфі; ми наповнили вітрила, щоб на ніч, яка була похмурою і дощовою віддалитися від берега.

9 червня о 3 годині пополудні ми спустилися на вест, а в результаті 11-ої години нам відкрилася південно-західний край острова. Обійшовши його, ми зупинилися на дрейфі проти одного житла, в очікуванні двох човнів, які їхали до нас. Обидва вони пристали до корабля "Надія". Перший привіз свиню вагою близько 2 1/2 пудів (40 кг), за яку той, хто привіз вимагав сукна, але так як останнього на кораблі не було, то її відвезли назад на берег. Побувши майже на одному місці до 4 години пополудні і не видячи ніякого човна, ми знову пішли від берега на ніч.

10 червня погода стояла приємна, дув помірний східно-північно-східний вітер, який потім повернув на норд і так стих, що підійти до берега було ніяк неможливо. Опівдні, маючи південний край острова на північному сході, ми робили спостереження на 180 58' пн. ш.

Сьогодні Крузенштерн розпрощався зі мною, твердо вирішивши в наступну ніч відправитися на Камчатку. Я було умовляв його забаритися тут ще днів зо три, для постачання свіжою провізією, в якій він мав такий недолік, що навіть офіцери більше двох місяців харчувалися однією тільки солониною. Однак прагнення цієї людини і бажання виконати своє підприємство найкращим чином були непохитні. На мої подання він відповідав мені, що всі матроси корабля "Надія", по огляду лікаря, були абсолютно здорові.

О 8 годині вечора подув східний вітер. Ми лягли в дрейф, а корабель "Надія" направив свій шлях на північний захід.

11 червня на світанку вітер повернув на вест. З його допомогою ми підійшли до губі Карекекуа з наміром в неї увійти, бо по триденному досвіду ми дізналися, що біля берегів забезпечити себе свіжими продуктами неможливо. В цей час південно-західний мис острова Овігі знаходився від нас на заході-південному заході, а північно-західний на північному сході. Близько 8 години приїхав до нас човен з англійцем Люїсом Джонсоном з містечка, званого Оері-Руа, що лежить неподалік від південно-західного краю. На човні був також хлопчик Джордж Керніке, природний сандвічський житель, який подорожував з капітаном Пюжетом і жив в Англії сім років. На моє запитання, в якому становищі знаходиться нині острів Овігі і чи можна на ньому отримати без утруднення і небезпеки потрібні для нас припаси, Джонсон відповів мені, що тутешній король, наважуючись вести війну проти острова Отувая [Кауаї], живе тепер з усіма своїми старшинами на острові Вагу [Оау], і що, хоча ми в Карекекуї не знайдемо нікого, крім простого народу, проте ж будемо прийняті з усілякою чемністю. Він додав, що під час відсутності короля головне управління має англієць Юнг, який, хоча і живе в декількох милях від губи, однак, дізнавшись про наше прибуття, не забариться до нас з'явитися. Незважаючи на це запевнення, я дав наказ, щоб корабель був готовий про

всяк випадок. За згаданим човном з'явилися ще три, з яких на одному привезено було два поросля. Їх нам поступилися за 9 аршин [6 м] товстого полотна. Я купив також декілька тканин за шматок строкатого тика. Прямуючи на норд, ми підійшли до самого берега і повернули на іншу сторону, так як вітер повернув тоді на північний захід.

Хоча вітер і дозволяв нам направляти свій шлях на північний північний захід, проте ж без допомоги течії, яка, як запевняють, тут, біля самих берегів направлена майже завжди на норд, було б неможливо обійти південний мис. Перебуваючи в одній милі [1,8 км] від берега, я послав ялик і катер на буксир, а тим часом намагався користуватися морською течією. О п'ятій годині, обійшовши південний мис губи, я поклав якір на 17 сажнів [31 м], де ґрунт був пісок з черепашкою. Так як час вже почала схилитися до вечора, то ми негайно офертоєнилися¹⁰³. При вході перша глибина була 40 сажнів [73 м], друга — близько 36 [65 м], а третя — близько 28 сажнів [51 м], ґрунт — корал з битими черепашками; потім 22 і 17 сажнів [40 і 31 м], а ґрунт — пісок з черепашкою. Підходячи до губи, я боявся, щоб до корабля не під'їхало безліч човнів, які могли б перешкодити нам в роботі. Однак ми не бачили жодного з нагоди табу, під час якого жодна людина не може бути на воді. Після заходу сонця, коли заборонений час скінчився, до нас припливли близько ста жінок. Але так як я наказав жодної з них не входити на корабель, то вони і відправилися назад на берег, обурюючись на свою невдачу.

12 червня. Разом з світанком з'явилися до нас човни з різними припасами. Спершу ми купили всі їстівні припаси, скільки їх не було, а потім брали тканину і інші рідкості. Дізнавшись, що Юнг заборонив продавати європейцям свиней без його відома, я негайно послав Джонсона до начальника сказати, що якщо він не надішле мені свіжого м'яса, то корабель "Нева" в той же самий вечір піде в море. Таке оголошення негайно подіяло. Сам старшина приїхав до нас з двома свинями і з великою кількістю коріння. Ми прийняли його дуже ласкаво і дали йому три пляшки рому, дві сокири і шляхту¹⁰⁴. Виявивши нам своє задоволення, він обіцяв і надалі постачати нас припасами. Тим часом, покупка рідкостей тривала досить успішно, і не тільки офіцери, але навіть і матроси накупили безліч різних речей. Хоча остров'яни охоче міняли свої товари на ножі і невеликі дзеркала, але найважливіше для них були наша набійка і смугастий тик, так що за шматок тієї чи іншої матерії, довжиною в 4 аршини [близько 3 м], що називається по-гутешньому пау, можна було дістати аршин 20 [метрів 14] кращої тканини остров'ян. Навіть і просте полотно мало високу ціну. Навпроти того, на залізні обручі, яких ми запасли занадто багато, ніхто і дивитися не хотів. Старшину я запросив до обіду. Він ні від чого не відмовлявся, навіть від горілки і вина, а вживав все, що подавалося на стіл, з великим апетитом і, нарешті, став досить напідпитку. Увечері знову численне венерине військо оточило корабель, але я велів перекладачеві повідомити його, що ніколи і ні однієї жінки на корабель не буде пущено, і просив старшину наказати всім човнам вийти, бо сонце було вже на заході, після якого я не дозволяв залишатися ні одному остров'янину. Цю моє прохання він негайно виконав, так що при спуску прапора ми залишилися одні. Мушу признатись, що після

надзвичайного шуму, що тривав весь день, така зміна була всякому з нас приємною. Незважаючи на заборону Юнга, ми сьогодні купили двох великих свиней, стільки ж поросят, дві кози і десять курей, також бочку солодкої картоплі, кілька кокосів, тарро і цукрової тростини.

13 червня близько 8 години ранку наш корабель був знову оточений човнами, а до полудня приїхав і старшина з чотирма великими свинями, з яких одну він подарував, а за решту взяв півтори смуги заліза. Я давав йому за них інші речі, але він запевняв мене, що свині належать королю, який наказав віддати їх тільки за смугове залізо. Крім цього, ми купили вранці близько дюжини курей і дванадцять невеликих свиней.

Після обіду я оголосив старшині про моє бажання бути на березі, чому він і вирушив туди вперед. Під вечір поїхали і ми, озброївши 12 веслярів. Бурун біля села Карекекуї був досить великий, і тому ми були змушені пристати у Вайн-наган, де старшина зустрів мене і сказав, що він на всіх жителів наклав табу. Справді, жодна людина не слідував за нами, а кожен сидів біля свого будинку. Минувши кілька бідних хатин, ми увійшли в кокосову алею, де на деревах старшина показав нам багато свердловин, пробиті гарматними ядрами після вбивства капітана Кука 105, і запевняв, що при цьому англійці вбили багато народу. З алеї ми продовжували шлях по берегу одні, бо старшина вибачився, що він не може йти з нами, тому що на цій дорозі стоїть храм, повз якого їм заборонено проходити. У селищі Карекекуї перша будова, яка привернула нашу увагу, була величезна комора або сарай, в якому король зберігав до війни шхуну, побудовану капітаном Ванкувером. Після цього ми увійшли в інший, де будувався подвійний човен старшини, який в цьому місці знову з'єднався з нами і повів нас до себе. Відпочивши трохи в його житлі, ми пішли дивитися королівський палац. Ця будова, крім своєї просторості, нічим не відрізняється від інших. Вона складається з шести особняків, або, краще сказати, хатин, збудованих біля ставка. Тут немає нічого штучного, але все залишено в природному вигляді. Перша хатина, в яку ми увійшли, називається королівською їдальнею. У другій король пригощає шляхетних своїх підданих і європейців, що приїжджають. Третя і четверта призначені для його дружин, а п'ята і шоста служать кухнею. Всі вони складені однаковим чином з жердин, обнесені і покриті деревинними листям. У деяких з них прорізано по два невеликих вікна в кутку, а в інших тільки двері, шириною в 2 1/2 фути [0,75 м] або 3 фути [1 м]. Кожен будинок стоїть на піднесеному кам'яному майданчику і обнесений невисоким живоplotом. Не можу сказати, в якому порядку утримується цей палац під час королівського в ньому перебування, але при нашому огляді, крім огидної неохайності і нечистоти, ми нічого не бачили. Старшина, увійшовши в першу хатину, спішно зняв з себе капелюх, черевики і каптан, подарований йому вашими офіцерами, запевняючи мене, що ніхто з остров'ян не може входити в палати овітського [гавайського] володаря, маючи на собі верхній одяг, а повинен залишитися тільки в одній пов'язці (маро), якою з благопристойності вони прикривають таємні частини тіла.

З палацу повів він нас в королівську божницю. Вона обнесена живоplotом; перед входом стоїть істукан, який представляє божество, якому поклоняються остров'яни.

Усередині палісаду, по ліву сторону, знаходиться, також біля входу, шість великих ідолів, а далі невеликий будиночок, в середину якого, за словами нашого провідника, нам було заборонено увійти. Однак ж і зовні можна було бачити, що в ньому нічого немає.

Перед зазначеним палісадом є інше обгороджене місце, в якому також поставлено кілька ідолів. Не знаючи мови цих остров'ян, я не міг отримати ніяких відомостей про їхню віру і духовних обрядах, і тому мимоволі змушений був залишити незадоволеною свою цікавість з цього предмету. Супроводжував нас старшина, який не будучи знатним місцевим вельможею, не міг наближатися до головного храму. Однак ж ми і без нього продовжували свій шлях до того. Цей храм побудований на височині і обнесений зробленим з жердин палісадом, завдовжки близько 50, а шириною близько 30 кроків. Він має чотирикутний вигляд. На стороні, прилеглої до гори, поставлені 15 ідолів, перед якими споруджений жертovníк з необроблених жердин, вельми схожий на рибну сушарню. Тут-то жителі приносять свої жертви. Під час нашого огляду ми знайшли тут безліч розкиданих кокосів, бананів і невеликого смаженого поросяти, який, очевидно, був принесений ще недавно. Праворуч від жертovníка стояли дві невеликі статуї, а дещо далі невеликий жертovníк для трьох ідолів, проти яких на іншій стороні знаходилося таке ж число бовванів. Один з них, здається, від старості, підпертий жердиною. Поблизу моря стояв невеликий і вже майже розвалений будинок.

Поки ми все це розглядали, підійшов до нас головний жрець. Через перекладача я його питав багато про що, але він мало задовольнив мою цікавість. Я тільки міг дізнатися від нього, що 15 статуй, обгорнутих тканиною по пояс, представляють божества війни. Ідоли, які стоять по праву сторону жертovníка, зображують божества весни або першопочатку рослин, а ідоли, що знаходяться навпроти них — божества осені, що піклуються про зрілість плодів. Згаданий нами вище невеликий жертovníк присвячений божеству радості, перед яким жителі веселяться і співають в урочний час. Повинно зізнатися, що храми сандвічан, крім жалю про сліпоту і невігластво останніх, не можуть порушити в мандрівника іншого почуття. У них немає ні чистоти, ні пристойної таким місцям прикраси, і якби не було в них бовванів, які втім видовбані самим грубим чином, то кожен європейець вважав би їх за огорожі для худоби. При виході з цих місць ми перелізли через низьку кам'яну огорожу, а жрець проповз в ворота, чи, краще сказати, в лазівку, запевняючи мене, що якби він наважився наслідувати наш приклад, то по їх статуту неодмінно позбувся б життя. Цих безглуздох, на одному лише невігластві заснованих правил, тут безліч, і тому чужинець, за своїм незнанням, може іноді бути покараний, хоча не настільки жорстоко, як мучають природного жителя цієї країни.

Від вищезгаданого храму ми відправилися до своїх шлюпок іншою дорогою, але вона була всіяна такою безліччю каменів що, перескакуючи з одного на інший, ми ледь не переламали собі ніг. Проходячи повз хатини, яких траплялося нам безліч, ми помітили тільки три або чотири так звані хлібні дерева, та й то в найгіршому стані. Навпроти того, рослина, якою тут фарбують тканину в червону фарбу, росте в досить

великій кількості. Про будинки жителів взагалі можна сказати, що в них всюди видна нечистота і неохайність. Собаки, свині і кури — нерозлучні друзі остров'ян. Вони разом з ними сидять, їдять і інше.

Близько 6 години залишили ми берег, і тоді висипало на нас дивитися до тисячі остров'ян, які за наказом старшини всі знаходилися біля своїх будинків. Прибувши на корабель, я дізнався, що під час нашої відсутності куплено трохи провізії.

14 червня з самого ранку почалася знову міна товарів і тривала досить вигідно до приїзду до нас старшини. З цієї хвилини їстівні припаси почали раптом дорожчати. Підозрюючи в цьому одного остров'янина, який перебував у нас на кораблі, я велів його видалити, після чого торг пішов як і раніше. Сьогодні старшина привіз з собою дві великі свині і продав нам за дві сукні, які приготовлені були для подарунків. Понад це, ми виміняли 12 поросят і кілька курей, але вони обійшлися нам досить дорого. На самому світанку рознеслася чутка, що в губу Тува-Гай [Кавайае] прибув великий корабель, а тому Юнг приїхати до нас не може. Слух цей вважав я, проте ж, за вигадку, якою жителі хотіли нас налякати і сподівалися продати нам свої речі дорожче звичайної ціни.

15 червня торг тривав як і раніше, але тільки все стало дорожче, крім птиці, а після сніданку приїхав і Юнг. Він дуже шкодував, що до вчорашнього дня він нічого не чув про наше прибуття. Вважаючи, що це сталося через бездіяльність старшини, я сьогодні не покликав його до обіду. Він негайно відчув це і обіцяв надалі не тільки допомагати нам в покупці припасів, але навіть привезти найбільшу свиню в подарунок, щоб тільки загладити попередній свій вчинок. Юнг привіз з собою шість свиней, з яких дві подарував мені, а за інші просив півтора шматка тонкої парусини, запевняючи, що вони належать королю. Але так як мені не хотілося дати йому більше одного шматка, то я і не міг їх купити.

Після обіду я з офіцерами і Юнгом відправився в Тавароа, бажаючи бачити місце, в якому Європа втратила найславнішого мореплавця, капітана Кука. При самому виході з катера, представився нам камінь, на якому впала ця безсмертна людина, а незабаром потім ми побачили і ту гору, де, як кажуть мешканці, спалили його тіло. На кручах її знаходиться безліч печер, в яких зберігаються кістки померлих, і також те місце, де з давніх часів кладуться скелети тутешніх володарів. Останній король Тайребу похований тут же.

У Тавароа знаходиться дев'ять невеликих храмів, або, краще сказати, огорож, наповнених ідолами. Приставлений до них жрець поїхав в цей час на рибну ловлю, тому увійти в їх нутро нам було заборонено. Втім, між цими храмами і карекекуйськими немає ніякої різниці. Вони тільки набагато менше останніх. Кожен з них присвячений особливому божеству і належить кому-небудь з тутешніх старшин. Потім були ми у сестри головного старшини цих місць, який знаходиться в війську при королі. Вона, здається, мала вже більше 90 років. Лише тільки Юнг сказав, що приїхав начальник корабля, то вона, взявши мене за руку, хотіла було її поцілувати, кажучи, що втратила зір і не може бачити, який я. Ми застали її сидячу під деревом і оточену народом, який,

здавалося, більше насміхався над її старістю, ніж надавав повагу. Вона говорила багато про свою прихильність до європейців, а потім запросила нас до свого дому, який, крім величини, нічим від всіх інших хатин не відрізнявся. Обійшовши всі житла, ми не знайшли на узбережжі і до гір ніякої трави. Весь простір був вкритий лавою, уламками якої навіть обнесені і хатини, замість кам'яного палісаду.

Повернувшись на корабель, ми знайшли на ньому двох американців зі Сполучених Штатів. Один з них в минулому році був на північно-західному березі Америки і повідомив мене про розорення місцевими жителями нашого селища, що знаходиться в затоці Ситкінський, або Ситке. Звістку цю я вважав тим вірогіднішою, що ще перед нашим відправленням з Кронштадта в гамбурзьких газетах згадувалося щось подібне.

На наступний день вранці приїхав до мене Юнг і віддав привезених їм вчора чотирьох свиней за один тюк парусини. За таку ж ціну я купив ще чотирьох у старшини. Отже, до полудня ми вже були забезпечені всіма потрібними припасами. Після обіду ми почали зніматися з фертоєня, а близько 9 години, при береговому вітру {У жарких кліматах береговий вітер завжди дме вночі, або коли сонце знаходиться під горизонтом, а морський – днем 106.}, який тут ніколи не перемінюється, вступили під вітрила. На наш жаль, обидва канати були трохи потерті, а особливо плехтовий 107, хоча якорі були кинуті на піщаному ґрунті. Тому можна зробити висновок, що під ним знаходиться корал. Якби я мав нагоду зупинитися тут вдруге, то я зрушив би десь на кабельтов ближче до гори, де по лоту виявився чистий в'язкий пісок. Тільки-но ми зійшли з місця, як обезвітрились абсолютно і змушені були буксируватися з губи. Юнг розлучився з нами біля виходу з губи, а Джонсон поїхав вже вранці. Я їх обох обдарував всім, для них корисним і потрібним, і також послав подарунок молодому старшині, у якого живе Джонсон, так як він сам спершу надіслав нам подарунки і хотів приїхати на корабель, але був утриманий смертю своєї дружини.

17 червня. На світанку 17-го числа ми були в 6 милях [11 км] від місця, де наш корабель стояв на якорі. Опівдні, за спостереженнями, ми знаходились під 19° 34' 49" пн. ш. О 6 годині при невеликому вітру, що почався, ми продовжували свій шлях. Навпроти західній частині острова Овігі показався острів Мові [Mayi]. За північним мисом губи Карекекуї, скільки я міг помітити, морська течія направлена на північний захід, а ще раніше спрямовується на самий мис, і тому слід дуже остерігатися цього місця, щоб в разі раптової тиші не сісти на міліну.

18 червня. О 3 годині після півночі вітер почав дути з північного сходу, а до 7 години так посилювався, що корабель йшов по 9 миль [16 км] на годину. Це порадувало нас чимало, бо боротися з тишею і мало вітряністю дуже неприємно, а особливо перебуваючи поблизу берегів, де з огляду на надзвичайну глибину зупинитися на якорі не можна. Вирушаючи від острова Овігі, я був спершу мав намір побувати на острові Вагу, де в цей час перебував овігській король з усім своїм флотом і військом, і подивитися на військові приготування гавайців. Хоча для настільки важливої і дуже цікавої обставини можна було б пожертвувати декількома днями, але, дізнавшись, що там відкрилася зараза, я зважився йти прямо до острова Отуваю. Опівдні, за нашими

спостереженнями, ми знаходились під 20о 20' пн. ш. і 157о 42' з. д. (по хронометрам №№ 136 і 50).

19 червня о 5 годині ми побачили на північному заході острів Отувай, а близько 8 години пройшли його південний край і лягли вздовж берега. Поблизу губи Веймеа [Уаімеа] підійшли до нас чотири човни, з яких на одному було п'ять чоловік, а на інших по одному. Вони привезли з собою тільки списи, які і були розкуплені нашими офіцерами. На мою долю дісталось опахало з хвостів тропічних птахів, за яке я дав ніжик. Вітер був свіжий до західного мису, у якого раптом настав повний штиль, тому наш корабель рухався мало-помалу, до самого вечора, тільки плином між островами Онігу [Ниау] і Отувай. Тим часом, завітав до нас король цих островів Тамура. Зійшовши на корабель, він одразу озвався по-англійськи, а потім показував свідоцтво від морських капітанів, яких він постачав харчами. Прочитавши ці папери, я намагався йому втовкмачити, що європейці, боячись наразитися на небезпеку в його володіннях, неохоче заїжджають і вельми рідке в них зупиняються, а тому і радив йому доброю і чесною своєю поведінкою заслужити від них таку ж довіру, якою користується нині овігській володар Гаммамея, до якого іноді в один рік заїжджає від 10 до 18 кораблів. Він мене запевняв, що при всьому його намаганні здобути довіру і любов європейців, він не мав ні найменшого успіху, і ніхто до нього не приїжджає. Дізнавшись, що ми недавно залишили острів Овігі, він запитував про тамтешні обставини. Легко можна було здогадатися, до чого хилилася його цікавість. Я відповідав йому, що Гаммамея знаходиться на острові Вагу, звідки ще до мого прибуття він підійшов би до Отуваю, якби не стала на заваді хвороба, яка примушує його повернутися навіть додому і залишити всі свої військові приготування. Слова ці, за моїм спостереженням, викликали в тамурців велику радість. Однак ж він дав мені зрозуміти, що твердо зважився захищати себе від ворога до останньої краплі крові. За його запевненням, на острові Отуваї знаходилося тоді до 30 000 чоловік, між якими було п'ятеро європейців, 40 фальконетів 108, три шестифунтових гармати 109 і суттєва кількість рушниць.

Разом з королем зійшов на корабель чоловік з невеличкою дерев'яною чашкою, віялом з пір'я і рушником. Спостерігаючи безліч врізаних в чашку людських зубів, я опитав, що це значить, і отримав у відповідь, що король в цю чашку плює, а зуби належать померлим його приятелям. Але здається, ця посудина тримається тут тільки для одного виду, так як король майже безперервно плював на палубу. Я подарував йому байкову ковдру і багато інших дрібниць, але він невідступно просив смугового заліза і фарб, показуючи нам, що він буде велике судно. Однак же я був змушений йому відмовити; таким чином, наш гість, випивши дві склянки грогу, відправився на берег. Кольором свого тіла він не відрізнявся від інших остров'ян, але багатьох з них огрядніше. Під час перебування його на кораблі перекинувся один човен, але двоє веслярів, під наглядом яких він перебував, показали в цьому випадку таку спритність, що негайно ж його повернули і переловили всі речі, що були у ньому. Такі випадки бувають тут нерідко, і навіть на самому відкритому морі.

20 червня о 2 годині після півночі вітер подув з північного сходу, а до сходу сонця

так посилювся, що острів Отувай, який був в 20 милях [37 км] на південний схід, близько 6 години ранку сховався від нас в дуже короткий час. Опівдні робили ми астрономічні спостереження, за якими виявилися північна широта 23о 06' і західна довгота 160о 11'. Побоюючись зустрітися із західними вітрами, після припинення пасатних, ми лягли на північно-північний захід, щоб можна було вийти в західну довготу 165о і досягти 30 о пн. ш. Мій намір був триматися на острів Уналашку, а потім направити свій шлях до Кадьяку.

Острів Отувай гористий і в ясну погоду має бути видно здалеку. Західний берег, повз якого ми пройшли досить близько, населений і має приємний вигляд. З боку моря він низинний, а потім поступово піднімається. Будинки на острові здалися мені краще сандвіцьких і кожна будівля оточена деревами. Шкода тільки, що тут немає хорошої гавані, бо Веймеа відкрита для всіх вітрів, крім східних.

Острів Онігу лежить на вест від Отувая. Хоча він і невеликий, але високий. При ньому знаходяться два острівця, один у північну, а інший у південно-західну сторону. Різні коріння, солодка картопля і інша зелень ростуть там у величезному достатку, і європейські кораблі можуть ними запасатися з надлишком.

Нарешті, я повинен віддати справедливість жителям Сандвічевих островів, а особливо що тим, що живуть в Карекекуї, де ми простояли шість днів. Хоча ми невпинно були оточені човнами, проте ж, не мали ні найменшої причини до незадоволення. Кожен острів'янин, який приїжджав до нас, залишався для міні товарів від сходу сонця до заходу, але все було тихо і спокійно. Словом, ніхто з нас нічого поганого за ними не помітив.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ОПИС САНДВІЧЕВИХ [ГАВАЙСЬКИХ] ОСТРОВІВ, ОСОБЛИВО ОСТРОВА ОВІГІ

Червень 1804 р. Сандвічеві острови відкриті капітаном Куком в 1778 році. На думку деяких, вони вже в 1542 році були відомі Іспанії, але іспанці, прагнучі тоді єдино до відкриття дорогоцінних металів, вважали за потрібне скрити їх справжнє місцезнаходження. Однак ж незаперечно і те, що Європа до кінця вісімнадцятого століття не мала жодних відомостей про цей важливий архіпелаг. Його складають такі острови: Овігі [Гаваї], Мове [Мауї], Тугурова [Каулауї], Ренай [Ланаї], Тороту [Молокаї], Вагу [Оаху], Отувай [Кауаї], Онігу [Ніїгау], Орігоа, Тагура, Морокі 110. З них три останніх за своїми малими розмірами можуть бути поміщені в числі великих каменів. Вони займають простір від 18 о 54' до 22 о 15' пн. ш. і від 154о 50' до 160 о 31' з. д. 111.

Цей архіпелаг, під час відкриття його капітаном Куком, належав трьом різним властителям, а тепер поділяється на два головних володіння, у тому числі перше складають Отувай, Орігоа і Тагура, а друге — всі інші, що лежать на південь острова. Отуваєм володіє нині Тамура, а Овігою — Гаммамея¹¹².

Останній, за всіма зібраними мною відомостями, шанується чоловіком вельми хоробрим і рідкісних обдарувань. З самого початку свого вступу у володіння належними йому островами він всіляко намагався заслужити собі довіру у європейців, а тому кораблі пристають до його островів не тільки без усякого побоювання, але і в

досконалої надії, що вони будуть прийняті прихильно і забезпечені всім потрібними для мореплавців запасами. Від такої поведінки він і сам отримує більшу користь, бо приходять європейські кораблі, які доставляють йому безліч речей, потрібних або корисних для загального вжитку. Його військо доведено до такого стану, що може шануватися непереможним між остров'янами Південного моря 113. За десять років до правління Гаммамеї залізо на Сандвічевих островах було настільки рідке, що малий його шматок вважався кращим подарунком, але нині ніхто на нього дивитися не хоче. Гаммамея встиг завести невеликий арсенал. Має при собі до п'ятдесяти європейців, які частиною складають його раду, а частиною керують військами. Сполучені Американські Штати постачають його гарматами, фальконетами, рушницями і іншим військовим спорядженням, а тому всі ці речі для остров'ян вже не дивні.

Королі Сандвічевих островів мають самодержавну владу. Їх володіння хоча і вважаються спадковими, проте ж, рідке трапляється, щоб після смерті короля не мав претензій найсильніший. Гаммамея сам вступив у володіння насильницьким чином по смерті Тайребу. Спершу він розділив Овігі з сином покійного короля, а потім захопив і весь острів. Після короля першу владу мають тут нуи-нуи-еїри. Деякі з них були такими сильними, що майже не поступаються і самим своїм правителям.

Військові сили королівства складають всі остров'яни, що можуть носити зброю. Кожен острів'янин з юних років привчається до військових подвигів. Король, вирушаючи в похід, наказує всім або тільки деяким зі своїх нуи-нуи-еїров (вельмож) слідувати за собою з їх підданими. Крім цієї, так би мовити, міліції, король утримує ще невелику гвардію, складену з найбільш майстерних ратників, яка завжди знаходиться при ньому. Гаммамея за допомогою європейців побудував собі кілька шхун від 10 до 30 тонн і озброїв їх фальконетами.

Оскільки певних законів тут зовсім немає, та й поняття про них немає, то сила заступає місце права. Король, навіть по одній своїй примхи, може кожного підвладного йому остров'янина позбавити життя. Така ж влада надана і всякому начальнику в керованій ним області. Якщо ці князьки посваряться між собою, то свої чвари вирішують або не звертаючись ні до кого, або скаржаться іноді в заподіяні образи королю, який на принесені йому скарги зазвичай дає таку відповідь: "припинити сварку зброєю". Коли будь-який нуи-нуи-еїри завдасть королю образу, то останній посилає гвардію або вбити або привести до себе винного. У разі ж непослуху, якщо злочинець сильний і має багатьох прихильників, міжусобна війна буває неминуча.

Для опису моральності жителів цих островів досить буде привести в приклад дві події, що сталися після прибуття Юнга на Овігі. Перший з них такий. Один острів'янин з'їв кокос в заборонений час, або табу, за що йому належало позбутися життя. Хтось із європейців, почувши про такий дивний звичай і бажаючи врятувати нещасного, просив короля пощадити його. Але той, вислухавши всі докази чужинця з великою увагою, відповідав, що Овігі не Європа, отже, повинна існувати і різниця в покараннях. Винний був убитий.

Другий випадок. Король дав Юнгу землю з деяким числом людей. В одному з

сімейств, що належали йому, знаходився хлопчик, якого всі любили. Батько його посварився зі своєю дружиною і зважився з нею розлучитися. При цьому вийшла суперечка, у кого повинен залишитися син. Батько сильно наполягав залишити його при собі, а мати хотіла взяти з собою. Наостанок отець, схопивши хлопчика однією рукою за шию, а інший за ноги, переломив йому спину про своє коліно, через що нещасний втратив життя. Юнг, дізнавшись про цей варварський вчинок, поскаржився королю і просив покарати вбивцю. Король запитав Юнга: "Чий син був убитий хлопчик?" Отримавши відповідь, що він належав до того, хто його вбив, він сказав: "Так як батько, убивши свого сина, не завдав нікому іншому шкоди, то і не піддається покаранню". Втім, він дав знати Юнгу, що він має повну владу над своїми підданими і якщо хоче, то може, поза всяким сумнівом, позбавити життя того, на кого прийшов скаржитися.

За цими двома прикладами можна судити і про інші звичаї гавайців. Те, що у всій Європі було б визнано за самий найменший проступок, на острові Овігі карається смертю, жорстока ж і варварська справа залишається без жодної уваги, а іноді вона вважається навіть справедливою.

Всі тутешні цивільні і духовні постанови полягають в табу. Це слово має різний зміст, але власне означає заборону. Король вільний накласти табу на все, на що тільки забажає. Однак же є і такі табу, які він сам неодмінно повинен виконувати. Останні встановлені здавна і їх дотримуються з повагою і найсуворішої точністю. Найбільше з них називається макагіті, або 12-й місяць року. Крім того, кожен місяць, виключаючи ойтуа, або 11-й, має по чотири табу. Перший іменується Огір, або 1-й день, другий мугару, або 12-й, третій орепау, або 23-й, а четвертий Окані, або 27-й. Табу Огір триває три ночі і два дні, інші ж за дві ночі і один день. Ці табу можуть вважатися духовними, інші ж все світські або тимчасові і залежать від короля, який оголошує їх народу через жерців.

Табу макагіті походить на наші святки. Цілий місяць народ проводить в різних розвагах: піснях, іграх і зразкових боях. Король, де б він не знаходився, повинен сам відкрити це свято. Перед сходом сонця він одягає на себе багатий плащ {Вбрання, або покривало, прикрашене червоними і жовтими пір'ям. Його докладний опис вміщено вже в багатьох інших подорожах.} І потім на одному, але частіше на кількох човнах від'їжджає від берега, пристосовуючись так, щоб разом з сонячним сходом знову пристати до нього. Для зустрічі короля призначається один з найсильніших і майстерних ратників. Під весь час плавання він слідує по березі за королівським човном. Як тільки він пристане, і король, виходячи на берег, скине з себе плащ, цей вояк, перебуваючи не далі 30 кроків, з усієї сили кидає в нього спис, який король повинен або зловити, або бути вбитим, бо в цьому випадку, як кажуть, немає ні найменшого потурання. Упіймавши спис, король обертає його тупим кінцем догори і, тримаючи під пахвою, продовжує свій шлях в геяву, або головний храм богів. Це служить народу знаком до відкриття святкових забав. Всюди починаються взірцеві битви, і повітря миттєво наповнюється літаючими списами, які для цього навмисне

робляться з тупими кінцями. В продовження макагіті всяке покарання припиняється.

Цей обряд остров'яни дотримуються з такою строгістю, що якби хтось хотів напасти на будь-яку віддалену королівську область або на приналежну кому-небудь з вельмож землю, то ніхто з них не може залишити місця, де він проводить свято. Хтось радив нинішньому королю скасувати це свято, вказуючи, що він щороку повинен піддавати своє життя явної небезпеки без будь-якої користі. Але Гаммамея з пихою відповідав, що він настільки ж майстерно вміє ловити спис, як самий майстерний з його підданих кидає його, і, отже, нічого не боїться.

Час у сандвічан розділяється наступним чином. Рік складається з дванадцяти місяців, а кожен місяць з тридцяти днів. Дні діляться не на годинник, але на частини, наприклад: схід сонця, опівдні і захід. Час між сонячним сходом і полуднем, а також між полуднем і заходом сонця знову ділиться на дві частини. Рік починається з нашого листопада.

Жителі Сандвічевих островів визнають існування добра і зла. Вони вірять, що після смерті матимуть краще життя. Їх храми наповнені ідолами, як у стародавніх язичників. Деякі з них представляють божество війни, інші — світу, інші — веселощів і забав та інше. У жертву приносять плоди, свиней і собак, з людей же вбивають в честь своїх богів одних тільки бранців або порушників спокою і противників уряду. Це жертвоприношення більш відноситься до політики, ніж до віри. Тутешнє духовництво до свого звання готується з самого дитинства. Під час табу воно дає настанови народу. Тут є також особлива секта, послідовники якої стверджують, що вони своїми молитвами можуть випросити у богів владу вбити будь-кого, кого тільки побажають. Ця безглузда секта називається когунаанана, і, як здається, члени її з самого дитинства вчать багатьом хитрощам і обманам. Коли хто-небудь з них надумає зробити цю безбожну молитву, то стороною дає про те знати жертві своєї варварської злоби. Ця бідна людина, у своєму сліпому забобоні, який у гавайців виходить вже за будь-які межі, дізнавшись про молитву, вимовлену йому на погибель, позбавляється розуму і чахне або вбиває самого себе. Не дивно, якщо при цьому випадку згадані нелюди вживають ще що-небудь інше. Втім, родичі нещасної людини, доведеної до самогубства, мають право найняти кого-небудь з вищевказаних побратимів, щоб він своєю молитвою помстився лиходієві. Однак ж ще ніколи не траплялося, щоб хоч один з їх спільників позбувся від того життя або, принаймні, розуму.

Геяву, або храм сандвічан, не що інше, як відкрите чотирикутне місце, обгороджене кілками, на одній стороні якого знаходяться статуї, поставлені півколом на невеликому приступці. Перед цим натовпом ідолів стоїть жертовник, також з жердин. По боках палісаду знаходяться ідоли, що представляють також різних богів. При вході стоїть звичайно велика статуя. Ідоли зроблені самим грубим чином і без будь-якої пропорційності. У багатьох з них голови втричі більше тулуба, яке ставиться на стовп. Одні без язиків, інші з язиками, але в кілька разів більше природних. У одних на голові поставлені різні колоди, а у інших роти прорізані далі вух.

Вище було згадано, що остров'яни приносять в жертву своїм ідолам також

заколотників і полонених. Це варварське жертвопринесення проводиться таким чином: якщо бунтівник або полонений належить до знатного роду, то разом з ним вбиваються від 6 до 20 його спільників, залежно від стану винного. У великому капищі на цей випадок готується особливий жертвник з безліччю кокосів, платанів і коріння. Убитих спершу палять вогнем, а потім кладуть на плоди, начальника в середині, а товаришів і помічників по обидва боки, ногами до головного божества війни і в деякій відстані один від одного. Між ними поміщають свиней і собак. У такому положенні вони залишаються до тих пір, поки тіла зогниють. Тоді голови принесених в жертву насаджуються на живопліт капища, а кістки кладуться в навмисне для того приготоване місце. Про це розповідав мені через перекладача головний жрець великого капища в Карекекуї. Але Юнг запевняв мене, що ця розповідь не зовсім вірна. За його словами, особливих жертвників в цьому випадку ніяких і ніколи не робиться, а тіла кладуться ниць просто на землю, так що руки одного лежать на плечах іншого, і до ідолів головами. Труп не обпалюють вогнем, і собак також не приносять в жертву, окрім тільки тих випадків, коли моління ідолам робляться про жінок, бо у гавайців собаки майже виключно належать цій статі. Юнг розповідав мені, що із закінченням цього обряду накладається табу, зване гайканака, на десять днів, після закінчення яких голови убитих людей наколюють на огорожу капища, а кістки, що складають руки, ноги і стегна, кладуться в особливе місце, все ж інше спалюється. Я не можу вирішити, яке з цих оповідань вірніше. Здається, що Юнг, живучі довгий час між остров'янами, міг би набути ясне поняття про жертвопринесення гавайців.

Похорон на острові Овігі відбуваються з нерівною пишністю, залежно від стану людей. Бідні укутуються в просту тканину і хороняться біля берегів або в горах. Ноги померлого загинаються так, що п'ятами дістають до самої спини. Напроти того, знатних людей одягають в багате плаття і кладуть в гробницю, витягнувши руки померлого уздовж тулуба. Потім тіло ставиться в особливо для нього побудований будиночок, де залишається до тих пір, поки зовсім зітліє. Після цього кістки збираються в скелет і кладуться в особливе місце. На честь померлого вельможі вбивають до шести найулюбленіших його підданих. Але найлютіший і нелюдський обряд відбувається після смерті короля. У два перших дні після його кончини умертвляється по дві людини. Потім будується будиночок, куди ставиться небіжчик, одягнений в самий чудовий одяг, яку тільки можна мати на цьому острові. Під час спорудження будиночка вбивають ще двох осіб. Після зотління королівського тіла готується інша будівля, причому знову двоє людей позбавляються життя. На це друге кладовище переносяться королівські кістки і одягаються знову, перше ж плаття знищиться разом з трупом. За ппроходженням деякого часу твориться храм на честь померлого володаря, і приносяться в жертву ще чотири людини. Королівські кістки, перенесені в це останнє місце, складаються так, щоб скелет був схожий на сидячу людину або мав би такий стан, в якому немовля буває в утробі матері. Нарешті, кістки одягаються в третій раз, і в такому стані залишають їх назавжди. Після смерті короля всі його піддані ходять голі і на цілий місяць віддаються розпусті. У продовження цього

часу чоловік може вимагати від будь-якої жінки, чого тільки забажає, і жодна з них, навіть сама королева, не сміє відкинути його вимоги.

Подібна безглуздість буває і після смерті тутешніх вельмож, але не так довго, та й то в одному тільки володінні покійного. Про це я дізнався також від вищезгаданого жерця. Юнг і цю звістку багато в чому знайшов невірною. Він стверджував наступне: 1) трун тут ніяких немає, і кістки здебільшого виймаються з рук, ніг і стегон, все ж інше спалюється разом із залишками тіла небіжчика; 2) спілкування чоловіків з жінками триває лише кілька днів, виключаючи молодих людей, які іноді бавляться і довше; 3) після смерті короля і знатних вельмож умертвляються тільки ті, хто ще при житті небіжчика клянеться померти з ним разом. Вони утримуються набагато краще інших підданих.

Яка з цих думок справедливіше, вирішити неможливо, не будучи очевидцем цього обряду. Я помітив тільки одну несхожість в оповіданні жерця про королівське поховання. За запевненням його, кістки кожного померлого володаря повинні назавжди залишатися в геяву, тобто у навмисне для цього побудованому капище. Наперекір того, мені показували в одній кручі печеру, в якій лежать кості їхніх володарів, до останнього, Тайребу. Може бути, вони переносяться туди після закінчення деякого часу, або в цій самій печері робиться для кожного померлого короля особливе відділення, яке також називається геяву.

Печаль про померлого виражається вибиванням собі передніх зубів, підстриженим волоссям і дряпанням тіла до крові в різних місцях. Після смерті вельможі кожен з його підданих вибиває собі по одному передньому зубу, так що якби сталося йому пережити багатьох своїх панів, то під кінець неодмінно він залишився б без зубів. Хоча цей дивний звичай тут введений не надто давно, але виконується всюди з великою точністю.

Сандвічани середнього зросту, колір тіла мають світло-каштановий, лицем різні. Багато з чоловіків походять на європейців. У жінок же є щось особливе. Вони круглолиці, ніс майже у кожної з них пласкуватий, очі чорні, а найдивніше, що вони дуже сильно походять одна на іншу. Волосся у обох статей чорні, прямі і жорсткі; чоловіки підстригають їх різним чином, але самий уживаний полягає в тому, щоб волосся були обрізані на зразок римського шолома. Жінки ж остригають досить коротко, залишаючи попереду ряд волосся дюйма в 1 1/2 [сантиметра в 3,5]. Решта волосся кожен день після обіду намазуються вапном, отриманим з корала, тому воно отримує біложовтуватий колір. Майже те ж саме роблять іноді і чоловіки з волоссям, що представляє як би перо у шоломі. Побачивши його можна подумати, що остров'яни мають від природи двоколірне волосся.

Сандвічани, всупереч багатьом остров'янам Тихого океану, нічим не намазують свого тіла і не проколюють вуха. Сережки я закріпив тільки у одного отувайського короля. На руці вони носять зап'ястя зі слонової або з будь-якої іншої кістки. Жінки іноді прикрашають свої голови вінками з квітів або з різнобарвної вовни, висмикуючи її з суконь, привезених до них європейцями. Що ж стосується до іншого вбрання, то воно

складається зі шматка тканини довжиною 4 1/2 аршини [близько 3 м], а шириною близько 1/2 аршини [35 см] або трохи ширше. Першим оперізуються чоловіки, а останнім обгортаються по пояс жінки. У холодну погоду вони накидають на плечі чотирикутний шматок товстої тканини, складеної в кілька разів, яка служить їм замість шуби. У звичайний час як багаті, так і бідні одягаються однаковою чином, але в свята або в будь-яких особливих випадках перші вбираються в плащі з пір'я, які разом з шоломами і віялами представили б чудове видовище і в усякому європейському театрі. При всьому тому вони дуже ласі до одягу європейців. Поношені сорочки, фуфайки або сюртуки можна промінати у них з великою вигодою на продукти та інші речі. Ми наділили їх одягом, який за своєю застарілістю для нас вже зовсім не годилося, але остров'яни йому були надзвичайно раді, і багато хто з них приїжджали до корабля, маючи на собі наші обноски. Хоча попередні нам мореплавці стверджують, що сандвічане схильні до злодійства, але я за ними нічого подібного не помітив. Хоча на корабель "Нева" пускали ми їх потроху, проте ж, при цьому вони могли б що-небудь вкрасти.

Кожен день підїжджало їх до нас для торгу до тисячі людей, однаке, крім чесності, ми від них нічого не бачили. Втім, скоро вони стали найбільшими баришниками. При торзі вони так між собою згодні, що твердо утримують ціну на продаваний ними товар. Якщо кому трапиться щось вигідно продати, то це в одну мить дізнаються по всім човнам, і кожен з них за подібну річ просить ту ж ціну. Залізо, бувше тут в колишні часи у великій ціні, нині не варто майже нічого, крім одного смугового, яке остров'яни беруть досить охоче. Кращими ж речами вважалися: просте полотно, набійка, ножиці, ножі з красивими колодочками і дзеркала. За шматки обручів, за які на острові Нука-Гів'ї ми отримували від 6 до 10 кокосів або по 2 гілки бананів, в Карекакуї могли ми дістати тільки самі незначні речі.

На Овігі протягом минулих десяти років багато змінилося, і все зробилося дорожче, ніж раніше. Причину такої дорожнечі треба приписати судам Сполучених Штатів, яких в одне літо приходить до вісімнадцяти, щоб запитися всіма потрібними продуктами на подальше їх плавання.

Наскільки здалися мені хорошими Маркізькі будинки, настільки ж сандвіцькі не сподобалися. Останні будуються, здається, зовсім не по клімату, бо схожі на наші селянські комори, з тією лише різницею, що дах на них робиться вище, а стіни, навпроти того, дуже низькі. Лише поодинокі з них мають вікна, та й то найменші, а велика частина з них робиться з одними тільки дверима, з рамою, подібною нашим слуховим вікнам, в яку ледве можна пролізти. Пол встеляється сухою травою, а понад її кладуться рогожі. У багатих буває до шести халуп, побудованих одна біля одної. Кожна з них має особливе призначення. Одні служать спальнею, інші їдальнею, житлом для дружин, слуг, служниць і кухнею. Вони будуються на кам'яних підставах і обносяться низьким живоplotом, який зазвичай буває в багатьох місцях зламаний свинями або собаками.

Їжа сандвічан складається зі свинини, собак, риби, курей, кокосів, солодкої

картоплі, бананів, тарро і іньяма. Рибу їдять іноді сиру, інше ж печуть. Вживання свинини, кокосів і бананів жінками заборонено, а чоловікам дозволено все.

Свиней тут не колють, а душать, обв'язавши рило мотузкою, і в їжу готують у такий спосіб. Виривши яму і наклавши один або два ряди каменів, розводять на них вогонь (який виробляється тут тертям). Потім кладуть ще камені, так, щоб повітря проходило між ними вільно. Коли камені розжаряться, то розрівнюють їх, щоб вони щільно лежали, покривають тонким шаром листя або очерету, на який кладеться тварина, і повертають його до тих пір, поки не зійде вся щетина. Якщо ж і після цього залишаться ще волосся, то зіскрібають його ножами або раковинами. Очистивши тушу таким чином, розрізають черево і виймають нутрощі, а тим часом вогонь розводиться вдруге, і як тільки камені розжаряться, то розгрібають їх, залишивши тільки один шар, на який стелять листки і кладуть свиню, наповнивши випотрошене черево гарячими каміннями, обгорнутими в листки. Після цього тварина покривається листям і розпеченим камінням, а зверху засипається піском або землею. У такому положенні вона залишається до тих пір, поки засмажиться.

Коріння готуються таким же чином, з тією лише різницею, що, до покриття їх гарячими камінцями, поливають водою.

Знатні, або еїри, не можуть вживати вогню, розведеного простим народом, а повинні розводити його самі. Знатний ж у рівного собі не тільки може взяти вогню, але навіть і готувати на ньому свою страву. Мені невідомо, чи дозволено простому народу брати вогонь у своїх панів, проте ж, запевняють, що це іноді трапляється.

Відносно вживання їжі жінками тут спостерігається досить дивний звичай. Їм не тільки заборонено їсти в будинку, де обідає чоловік, але навіть входити в нього. Чоловік же може бути в жіночій їдальні, але до їжі не торкається. На вулиці, наприклад, в полі, на човні, обидві статі можуть їсти разом, виключаючи пудинг, що готується з кореня тарро.

Сандвічани вживають сіль і охочі до солоної риби і м'яса. Також готують вони в їжу котички з борошна кореня тарро, якими запасаються для своїх далеких подорожей. З них, розмочивши їх спершу в прісній або солоній воді, готують вони рід саламахи 114, дещо схожої на борошняний розчин.

Весільних обрядів тут немає ніяких. Чоловік і жінка, які сподобалися один одному, живуть разом, поки не розсваряться. У разі ж будь-якого невдоволення, розходяться без жодного відношення до цивільній владі. Кожен острів'янин може мати стільки дружин, скільки в змозі утримувати. Але зазвичай у короля буває їх три, у знатних по дві, а у простих людей по одній. Духовенство користується таким же правом. При всьому цьому сандвічани надзвичайно ревниві, але тільки не по відношенню до європейців.

Жителі Сандвічевих островів, скільки можна було помітити, досить розумні і поважають європейські звичаї. Багато хто з них досить добре говорять по-англійськи. Всі ж без винятку знають по кілька слів і вимовляють їх по-своєму, тобто вельми неправильно. Мабуть, вони великі любителі подорожувати. Багато просили мене взяти

їх з собою, не тільки не вимагаючи ніякої плати, але віддаючи все своє рухоме майно. Юнг запевняв мене, що суда Сполучених Штатів нерідко беруть звідси людей, які з часом робляться хорошими матросами.

Можна напевно вважати, що сандвічани в короткий час абсолютно переміняться, а особливо, якщо царювання нинішнього їх володаря продовжиться ще кілька років.

Один із синів його має рідкісні обдарування. Увійшовши з часом в володіння батьківської спадщини і отримавши європейське виховання, йому неважко буде прискорити просвіту своєї батьківщини. Йому потрібно буде посилити себе простим народом, який вельми прихильний до своїх правителів. Тоді буде легко зламано опір місцевих вельмож, або нуи-нуи-еїрів, а також і інших найважливіших старшин, які одні тільки, за своїми особистими вигодами, надумують, може бути, повстати проти нововведень.

Сандвічани займають такі місця, які, при найменшому старанні, можуть принести їм великі доходи. Лісу у них досить, навіть є і такий, з якого можуть будувати невеликі судна. Одна тільки цукрова тростина, що росте тут у великій кількості і без будь-якого нагляду, доставить остров'янам величезні багатства, якщо вони надумують обертати її в цукор або ром, які на американських берегах розходяться тепер в надзвичайній безлічі.

Головна ж їх невигода складається тільки в тому, що жоден острів не має закритої від вітру гавані. При цьому там є такі губи, в яких кораблям стояти на якорі набагато спокійніше, ніж на Тенерифе і Мадері {Після деякого часу, у травні стало відомо від шкіпера бостонського корабля "Океїна", що на острові Вагу знаходиться досить хороша, закрита від всіх вітрів гавань .}.

Сандвічський народ, здається, має велику здатність і смак до ремесла. Всі вироблені ними речі чудово гарні, але мистецтво в тканинах перевершує навіть уяву. Побачивши їх в перший раз, я ніяк не міг повірити, щоб первісна людина мала настільки витончений смак. Змішання кольорів і відмінне мистецтво в малюнку, з найсуворішим дотриманням пропорційності, прославили б кожного фабриканта цих тканин навіть і в Європі, а особливо якщо взяти до уваги, що сандвічани виробляють настільки рідкісні і дивовижні вироби найпростішими знаряддями.

Сандвічане роблять свою тканину з дерева, відомого у європейських ботаніків під ім'ям *Monis raryifer* 115, в такий спосіб. Після зняття з дерева кори відокремлюються лики, які розрізаються на невеликі шматки, на зразок стружок, і мочать у воді до тих пір, поки не загниють. Вони розбиваються потім на чотирикутної дощці, чому жилові частки, з'єднуючись між собою, розплющуються і складають тонку тканину, яка наостанок огранюється фарбою, що видобувається з коріння і ягід. Смугасті ж і інші візерункові тканини малюються тонким бамбуковим прутиком, у якого один кінець розщеплений. Приготування тканин і наведення на них візерунків надано жінкам. Для цього вони використовують різні круглі і чотирикутні вальки. На кожній стороні останніх знаходиться особлива різьблення, наприклад, на одній зроблені тонкі смуги, на інший товстіші, на третій клітинки, на четвертій доріжки, проведені змією, та

інше.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ЦАРЮВАННЯ ГАММАМЕІ [КАМЕАМЕІ, КАМЕГАМЕГИ ВЕЛИКОГО]

Вступ його у володіння після смерті Тайребу. — Військові його подвиги. — Сухопутні і морські сили. — Короткий опис острова Овігі.

Червень 1804 г. Після смерті короля Тайребу на острові Овігі відбулися заворушення, наслідком яких було те, що його володіння було розділено між сином покійного короля, Кяувой і його родичем Гаммамеєю. Так як з вельми давніх часів між Овігі і островами, що лежать на північ, існувала війна, то Гаммамея, привівши в належний порядок свої домашні справи, в 1791 році відправився на двох тисячах човнів і з вісьмома тисячами воїнів проти короля Гайкері, у володінні якого перебували тоді острови: Вагу, Морекай, Ренан і Мове. Спершу він напав на останній з них як на головне місцеперебування свого ворога, який, після кількох кровопролитних битв, змушений був підкоритися найсильнішому.

Після здачі острова Мові овігськи війська пішли проти островів Морекай і Реная, які також після запеклого опору підкорилися переможцям. На початку 1792 року Гаммамея, готуючись до виконання подальших своїх намірів, отримав звістку, що Кяува напав на власні його володіння. В ту ж хвилину вибив він у себе кілька передніх зубів і з усіма силами вирушив на Овігі.

Переможений Гайкері, віддалився тоді на острів Вагу, скористався відсутністю свого переможця, переїхав знову на острів Мові і повернув все відібране у нього ворогом. Гаммамея, пристав в губі Товайгай, знайшов там свого супротивника, який, злякавшись такого швидкого і раптового його повернення, пішов всередину своїх володінь. Гаммамея погнався за ним і, після декількох невеликих боїв між обома військами, переміг, нарешті, вживши наступну хитрість. Він розпустив слух, що бажає припинити війну і повернутися в свої володіння з тим, щоб побудувати капище богам. Війська Кяуви, повіривши цьому слуху, залишили всі запобіжні заходи, а Гаммамея, користуючись цією помилкою, напав на них з великою швидкістю і абсолютно розбив. Кяува ледь міг врятуватися від загибелі, а переможець наказав принести в жертву своїм богам кілька убитих і узятих в полон знатних людей. Незабаром після цього, з нагоди настання табу макагіті, військові дії зупинилися. Після закінчення табу Гаммамея, розділивши своє військо на дві частини, одну з них віддав під начальство хороброго Тайа, а з іншою виступив сам в похід. Кяува також не перебував у неробстві. Він зібрав усі свої сили і зважився захищати надбання, що залишився йому після батька. Але ніщо не могло протистояти хоробрості його суперника. Ця нещасна і кровопролитна війна тривала до кінця 1794 року, коли Кяува, видячи себе в повному безсиллі, був змушений здатися. Гаммамея став, таким чином, єдиновладним володарем всього острова Овігі. В такому становищі перебували ці місця, коли капітан Ванкувер пристав до їх берегів. Дізнавшись, що мешканці островів живуть у безперервній ворожнечі між собою, він вживав всякі способи до їх примирення і вже мав приємну надію, що досяг успіху в настільки похвальній справі. Але лише тільки

його кораблі зникли від берегів, як ворог тиші і злагоди почав знову виробляти свої згубні дії. Кажуть, нібито жителі острова Мові викрадали людей з Овігі і, приносячи їх у жертву своїм богам, дратували Гаммамею. Але мені здається найімовірніше, що він, ставши набагато сильніше колишнього, твердо вирішив опанувати своїми сусідами.

Отримавши звістку про смерть Гайкері і про те, що його син Трайтшепур, вступивши в володіння спадщиною, посварився зі своїм дядьком, володарем острова Отувая [Каудай], Гаммамея наказав негайно зібрати війська, в числі яких знаходилося вісім європейців. Він озброїв фальконетами побудовану капітаном Ванкувером шхуну і, взявши з собою три мідні трьохфунтові гармати, відправився в похід. Згадувані тут гармати належали шхуні "Фейер-Америкен", яка була захоплена остров'янами в 1791 році.

Війна почалася знову з острова Мові. Але так як ні цей острів, ні інші вже не чинили колишнього запеклого опору, то були взяті всі, в найкоротший час, виключаючи Вагу, який здався тільки в 1795 році, після смерті Тайя. Цей вельми хоробрий чоловік став наостанок зрадником свого короля. Гаммамея, відправившись на Вагу, наказав Тайяні слідувати за ним з особливим загоном військ. Але замість того, щоб пристати до призначеного місця, той висадив свої загони в іншому і з'єднався з військом Трайтшепура. Гаммамея, пристав до берега, очікував свого вождя, вважаючи, що він ще знаходиться в морі. Раптом він побачив його озброєним проти себе. Такий випадок міг би похитнути багатьох, але хоробрий Гаммамея негайно зважився напасти на бунтівника і розбив його після кровопролитного бою. Після закінчення битви Тайяна, з багатьма з своїх товаришів, був принесений в жертву, а голови їх були встромлені на огорожу капища.

У 1796 році Гаммамея змушений був приїхати на Овігі для приборкання заколоту, піднятого братом убитого Тайя, еїри Намутагі. Побувши на цьому острові близько року, він знову повернувся на Вагу для приготування до походу проти острова Отувая [Каудай], де знаходиться і понині.

За запевненням Юнга, Гаммамея має з собою близько 7 тисяч військ і 50 озброєних європейців. При ньому знаходиться також вісім чотирьох фунтових гармат, одна шести фунтова і п'ять трьох фунтових, сорок фальконетів, шість невеликих мортир і до 600 рушниць. Він не має також нестачі в поросі і в інших військових запасах. Морські ж його сили складаються, крім звичайних військових човнів, з 21 шхуни, від 10 до 30 тон величиною, які, в разі потреби, озброюються фальконетами і управляються європейцями. З таким військом Гаммамея мав намір в минулий весну йти проти ворога, але йому в тому перешкодила тоді хвороба, що позбавила його багатьох сандвічських воїнів на острові Вагу. Під час нашого перебування багато хто з остров'ян думали, що Гаммамея, залишивши своє підприємство проти острова Отувая, незабаром повернеться на Овігі, де його перебування вельми потрібно. Бо, залишаючись без нагляду, під час відсутності його і всіх старшин, остров'яни стали вкрай ліниві, так що земля вже не приносить тепер стільки, скільки отримували від неї раніше. Гаммамея, очевидно, з політичних розрахунків, забрав з собою всіх нуи-нуи-еїров і залишив одного

Юнга керувати островом.

Юнг служив боцманом на одному кораблі Сполучених Штатів, який в 1791 році підійшов до острова Овігі для постачання свіжими продуктами. Капітан дав йому дозвіл ночувати на березі, сказавши, що якщо корабель вночі зніметься з якоря, то він може приїхати вранці за гавань. На самому світанку Юнг, почувши гарматний постріл з корабля, хотів негайно відправитися, але, прийшовши до берега, дізнався, що на всі човни накладено була заборона, або табу, і тільки на наступний ранок він може взяти човен. Юнг змушений був залишитися. На другий день король отримав звістку, що шхуна "Фейер-Америкен" взята на північній стороні острова, і всі, хто був на ній люди були перебиті, крім одного Девіса. Така новина змусила остров'ян втримати у себе Юнга. Однак же король дав йому слово честі, що на першому європейському судні він може відправитися, куди забажає. Кожен із знатних остров'ян, бажаючи втішити Юнга, дав йому по частці землі, так що він раптом зробився багатим. Своєю поведінкою він незабаром здобув до себе повагу як короля, так і народу. Він уже був у багатьох битвах, а нині обіймає посаду королівського намісника.

Острів Овігі — найбільший з усіх Сандвічевих островів; він простягається на відстані 80 миль [близько 150 км] з півночі на південь і майже на стільки ж зі сходу на захід. Береги його в багатьох місцях стрімчакові, а інші пологі, але, тягнучись всередину острова, мало-помалу піднімаються і переходять в схили гір Роу [Мауналоа], Кау [Мауна-Кеа], Ворорай 116. Перша з них по вимірюванню, про яке йдеться в третій подорожжі капітана Кука, має у висоту 18 000 футів [5 486 м]. По лавам і іншим вулканічним речовинам, якими заповнені овігські береги, треба думати, що цей острів в давні часи містив багато підземного вогню. На ньому, як запевняють жителі, і тепер між східним краєм і горою Роа 117 знаходиться отвір, що вивергає полум'я, яке жителі називають Таура-Пері. Юнг також говорив мені, що три роки тому, гора Макаура, що лежить по західну сторону острова, недалеко від губи Товайгай, викинула стільки лави, що заповнила невелику губу, що лежить у її підосви, і погубила безліч селищ. Але з того часу вона затихла, і в ній залишилося тільки один отвір. Хоча овігські береги не обіцяють нічого особливого і населені єдино для виробництва рибної ловлі або торгівлі з суднами, що приходять, але внутрішність острова досить родюча. Її населяють землероби, які надлишками своєї праці постачають іноземні кораблі. Острів реалізує кокоси, банани, платани, тарро, іньям, солодку картоплю, цибулю, капусту, редьку, дині, кавуни, гарбузи та інше. Але найважливіше для мандрівників, що мають потребу в свіжому м'ясі, те, що на ньому водиться безліч свиней. Ванкувер під час перебування свого на Овігі залишив там трохи рогатої худоби. Тепер її вже порядна кількість, і європейці, які приїжджають сюди, невдовзі будуть користуватися тут яловичиною і бараниною. Кіз розведено безліч. Ми купили двох за саму дрібницю; м'ясо їх дуже смачне. Шкода тільки, що всі згадані тварини здичавіли і живуть в горах, хоча це і було справжньою причиною їх розмноження, бо природа має тут набагато кращий за ними нагляд, ніж остров'яни. Нещодавно сталося, що стадо биків, зійшовши в долини, зіпсувало багато посадки. Король наказав переловити цих тварин, для чого була

відряджена тисяча осіб. Але дикі бики, побачивши себе оточеними звідусіль, розлютились, почали самі бій і, вбивши чотирьох чоловік, знову зникли в гори. Легко може статися, що Овігі скоро будуть заповнені здичавівшою худобою. В одного тільки короля я бачив корову з телям, яких він має намір тримати вдома. Спершу тут водилися тільки свині і темно шерстні щури, завбільшки трохи більше звичайної миші. Останніх і нині на Овігі знаходиться так багато, що остров'яни змушені бувають вішати всякі речі від них якомога вище. На одному американському судні недавно привезені сюди двоє коней. Нинішній володар цього острова зумів завоювати собі таку любов іноземців, що кожен з них при вторинному до нього приїзді привозить щось нове і корисне для остров'ян.

На Овігі знаходиться трохи птахів. З домашніх водяться кури, а й то в невеликій кількості, а з диких: сірий гусак, кулики, яструби, ворони і невелика пташка з гачкуватим носом і червоним черевом. Крила ж, голова і хвіст її темносірого кольору. Її червоним пір'ям сандвічани прикрашають свої плащі і шоломи. Найменша жовта пташка, пір'я якої вживаються для прикрас, — вельми рідкісна. До них треба приєднати ще два роду сірих пташок, схожих на нашу коноплянку.

Риби ловиться біля берегів досить багато. У остров'ян я бачив солону рибу різних родів і, між іншим, летючу рибу завдовжки в 1 фут [близько 30 см].

Плазунів гадів тут майже немає ніяких, крім ящірок. З них волохаті вважаються у остров'ян священними. Вони зазвичай водяться в будинках і видом вельми огидні.

Овігі поділяються на шість частин. Назви їх наступні: Кона, Когола, Гамакуа, Гідус, Пуна і Кау. Ними володіють нуи-нуи-еіри, або вельможі острова. Кожна з цих частин розділена на гопуї, або повіти, якими керують некі-нери-еіри. Гопуї роздроблені на різні невеликі уділи, які віддаються землеробам {Кожен землероб має право залишити землю свого пана і перейти на іншу або зайняти якесь ненаселене місце, але це трапляється дуже рідко.}. Велика топуа може мати таких ділянок до тридцяти. Кожен острів'янин платить подвійні податі: одну — королю, а іншу — нуи-нуи-еіру тієї частини, де він живе. Подати складаються з свиней, собак, тканин і червоних і жовтих пір'їн, що вживаються на прикрасу плащів.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД САНДВІЧЕВІ ОСТРОВИ ДО ОСТРОВА КАДЬЯК

Червень 1804 р. Трохи відійшовши від острова Отувая, ми втратили північно-східний пасат, а замість нього настали південно-західні вітри і похмура погода, протягом якої ми іноді могли бачити тільки одних морських птахів. Летюча риба вже не попадалася нам в північній широті 25о, і з того часу ми перебували в абсолютно холодному кліматі. Настільки швидка зміна погоди і вживання свинини викликали було шлункові захворювання серед матросів, але хіна з вином і теплий одяг скоро їх припинили. Втім, ці неприємні обставини полегшувалися тим, що ми досить скоро наближалися до місця, яке було межею половини нашої подорожі, бо, по проведенні 27-го числа спостереженнями, ми знаходились під 36о 24' пн. ш. і 164о 03'з. д. Останню можна вважати за вірну, тому що вона відрізнялася лише на 6 миль [11 км] на вест від

місячної, яку я мав кілька днів тому.

29 червня дув міцний південно-західний вітер. З учорашнього числа ми пройшли паралель, на якій капітан Кук, Діксон 118 і інші мореплавці бачили різні ознаки землі. Але я нічого подібного не помітив. Правда, через практичну відсутність прозорості атмосфери, ми не могли далеко бачити, однак можна було б зустріти хоча б птахів, про яких згадують мандрівники.

30 червня. Перебуваючи в північній широті 42° 18' і західній довготі 163° 12', ми зустрілися з твариною, яка грала у самого судна понад годину. Вона здавалася фути три [близько метра] довжиною, з досить пухнастим хвостом близько 2 футів [0,6 м]. Голова її походить на собачу, з тонкою довгою мордою. Шерсть на спині темна, а під черевом і мордою біла. Я вважав її за видру, і зробив висновок, що ми перебували тоді поблизу якої-небудь невідомої землі, тому що ці тварини не можуть відпливати далеко від берега. Але, не маючи часу упевнитися в такому припущенні насправді, ми залишили це до більш слушної нагоди і продовжували свій шлях на норд. Хоча в цей час і зовсім не було вітру, проте ж, ми відчували досить великий холод, а особливо вночі, під час якої термометр впав майже до 1,5°. Не знаю, який зробити висновок про цей клімат, де майже серед літа ми знайшли глибоку осінь. Можливо, що часті тумани і вогкість перешкоджають сонячним променям нагрівати повітря. Судячи ж за широтою, клімат мав би бути подібним до того, який ми маємо в південній частині Європи 119.

3 липня, досягнувши 48° 20' пн. ш. і 160° 41' з. д., ми бачили тюленів і безліч качок, між якими знаходилися так звані топірки. Останні не відлітають далеко від землі.

7 липня ми були в північній широті 54° 27' і в західній довготі 157° 08'. Вважаючи, що ми знаходимося недалеко від острова Чичикова, я наказав прибрати зайві вітрила; опівночі дістали лотом дно на 70 сажнів [128 м]; ґрунт — мул з дрібним сірим піском. У своєму припущенні ми були вже зовсім впевнені, так як качки і топірці сьогодні оточували нас стадами. Часто нам траплялися також кущі морської капусти 120, яка походить більше на цибулю, а тому надалі ми і будемо називати її цією назвою {Ця рослина названа морською капустою нашими промисловцями, що живуть на Кадьяку.}.

8 липня. На другий день південно-східний вітер, який почав було дути з другої години ночі, припинився зовсім. Так як морської цибулі плавало близько корабля досить багато, то я наказав з цікавості дістати одну цибулину. Від шишки або від головки цієї рослини йдуть дві гілки з довгастими листям; середина стовбура порожня, на тонкому кінці його знаходяться волоски, вкриті темночервоним слизом.

До полудня показалося сонце, але широти спостерігати нам не вдалося. О 2 годині пополудні ми побачили острів Чирикова на північно-сході в 40 милях [74 км]. Спершу він представився у вигляді трьох пагорбів, які потім як би злилися в єдину височину, зі східного боку скалисту, а з західної пологоу. Втім, він не настільки високий, як описує його капітан Ванкувер. На північний захід від західної сторони його лежить риф, довжиною близько 3 миль [5,5 км], на кінці якого знаходиться великий пласкуватий камінь. Не маючи сьогодні ніякої можливості до перевірки розташування острова, я

відклав це до іншої слушної нагоди, а тим часом в продовження туманної ночі намагався триматися не менше 12 миль [22 км] від берега.

9 липня. На другий день близько 10 години ранку небо прочистилось, і ми перебували в 22 милях [41 км] на північний північний схід від острова, Опівдні ми робили спостереження в північній широті 55о 52'. Південно-східний край острова був тоді в 27 милях [50 км] на південний захід 170 о по правому компасу 121 (що знайдено по Крюз-пеленгу 122) і тому широта його північна 55о 42' 50", а довгота західна 155о 23' 30" за двома хронометрам.

Перевіривши положення цього острова, ми продовжували свій шлях по справжньому напрямку і скоро побачили на північному сході острови: Сітхунак і Тугідак в 35 милях [65 км]. До них ми підійшли вже до вечора, і хоча погода тоді була похмура, проте ж, було видно високі хребти і краї мисів.

10 липня. О другій годині після півночі ми прийшли на глибину 55 сажнів [100 м], ґрунт — білий пісок з мулом. Так як в цей час дув сильний вітер, то, взявши рифи, ми лягли в дрейф. Ця обставина трохи нас затримала, бо не раніше, як о 2 годині на заході відкрилася східна частина острова Сітхунака, а за нею з'явився і давно очікуваний Кадьяк 123. Цей острів ми побачили на північному сході в 18 милях [33 км] і по двоголовому мису, описаному в подорожі Дугласа 124, легко встановили своє місцезнаходження. Чим більше наближався корабель "Нева" до берегів, тим вони здавалися більш порізаними. Так як далекі гори були ще вкриті снігом, то разом з скалистими мисами вони представляли, хоча і неприємну, але величну картину природи. О 4 годині ми підійшли до гавані Трьох Святителів, звідки до нас приїхав один російський промисловець і кілька природних жителів острова Кадьяк на своїх байдарках {Шкіряний човен.}. Ці гості для нас були тим приємніше, що привезли з собою досить велику кількість свіжої риби. Я припускав до вечора дійти до мису Чініатського, але вітер нас затримав так, що тільки до заходу сонця ми могли наблизитися до острова Салтхідаку.

11 липня дув південний вітер. Але через густий туман, ми навіть в 5 сажнів [9 м] від корабля не могли нічого бачити. Тому до 4 години пополудні ми лежали 125 на північний схід і знаходилися на глибині від 44 до 22 сажнів [від 73 до 40 м]; ґрунт — дрібний камінь з сірим піском і битою черепашкою. Близько шостої години, пройшовши острів Угак, ми лягли в дрейф.

12 липня після полудня, туман прочистився і ми виразно розглянули Чініатський мис. Користуючись південно-західним вітром, я наповнив вітрила і, підійшовши ближче до берега, опутився в затоку. Обійшовши згаданий мис, ми лягли на захід-північний захід.

Побачивши камінь Горбань, що знаходиться серед затоки, ми попрямували прямо на нього. Мені дуже не хотілося проходити близько до цього місця, але лоцман з гавані Трьох Святителів, що залишився при нас, на цьому наполіг. Передбачувана мною небезпека не забарилася з'явитися. При проході нашому повз каменя вітер раптом подув з протилежної сторони і разом з плином привів було нас в дуже неприємне

становище, яке ми могли уникнути не інакше, як за допомогою гребних судів, готових для буксира. Незабаром після такої раптової зміни вітру, настала тиша і з'явився густий туман, а тому мені не залишалося іншого засобу утримуватися на своєму місці, як тільки за допомогою буксира, бо протягом помітно захоплювало нас на північний схід. Лот, який ми безперестанку кидали, залишився єдиним нашим путівником. У Горбаня глибина виявилася від 10 до 20 сажнів [від 18 до 36 м], ґрунт — дрібний камінь, а чим далі від нього, тим глибше, і наостанок глибина дійшла до 95 сажнів [174 м], ґрунт — мул. Боячись островів Пустого і Лісового, берега яких дуже небезпечні для кораблів, ми буксировалися на південний схід до половини дванадцятої години.

13 липня з півночі ми лягли курсом на норд, а прийшовши на глибину 60 сажнів [110 м], кинули верп. Не встигли ми ще прибрати вітрила, як почули неподалік надзвичайний шум. Вважаючи, що він походив від гребних судів, відправлених до нас (увійшовши в затоку, я послав на байдарці лист в гавань, щоб мені подали можливу допомогу) з гавані Св. Павла, я велів закричати "ура!" і через кілька хвилин побачив байдарки, або великі шкіряні човни, наповнені людьми. На одній з них приїхав помічник правителя {Поселень Російсько-Американської компанії.} Бандер. Це дуже нас порадувало, бо, після десятигодинного нашого плавання, лоцман, нарешті, зізнався, що він і сам не знає, де ми знаходимося. Бандер скоро знову відправився на берег, залишивши у мене свого штурмана, який ввів "Неву" в гавань близько 2 години дня. Коли ми підійшли до селища, фортеця салютувала нам 11 гарматними пострілами. Незабаром потім Бандер і кілька жителів приїхали привітати мене з щасливим прибуттям. Кожен може собі уявити, з яким почуттям належало мені прийняти це привітання, видячи, що я перший з росіян, подолавши такий важкий і далекий шлях, досяг місця свого призначення, не тільки не маючи на своєму кораблі жодної хворої людини, але з людьми, які були ще здоровіше, ніж раніше. Все це призводило мене в радісне захоплення.

Йдучи до Кадьяка, я уявляв, що в цьому році моя подорож закінчиться, але помилився. На другий день нашого прибуття Бандер вручив мені папір від правителя Російсько-Американської компанії, колезького радника Баранова, в якому він сповіщав про взяття місцевими жителями селища Ситкінського і просив моєї допомоги. Знаючи, що Баранов вже з самої весни відправився туди на чотирьох парусних судах зі 120 росіянами та з 800 кадьякцями на 300 байдарках, і знаючи також, як важливо заняття Ситкінського селища для російської торгівлі, я, не гаючи часу, почав готуватися знову в похід і тому наказав якому-то швидше оглянути такелаж {Снасті.} і поправити все потрібне. Якби трапилися тоді дощі і східні вітри нам не перешкодили, то б ми, звичайно, вийшли знову в море через десять днів. Останні дули так постійно, що корабель Сполучених Штатів "Океїн", який ми застали в гавані, був ними затриманий на шість тижнів.

Під час нашого перебування в гавані Св. Павла, я посилав свого штурмана по Чініатській затоці для її опису. Сам же, коли можна було, займався астрономічними спостереженнями, за якими виявилось, що ми перебували тоді під 57° 46' 36" пн. ш.

Ми також мали можливість перевірити компас і хронометри, з яких № 136, замість 42", 2, як я вважав, від островів Сандвічевих відстав на 48", 4, а № 50, замість 10" — на 13".

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД ОСТРОВА КАДЬЯК ДО ЗАТОКИ СИТКИ

Корабель "Нева" відправляється з гавані Св. Павла. — Прибуття його в затоку Ситку. — Ворожі дії. — Взяття фортеці ситкінців.

Серпень 15 числа 1804 р. В самий полудень корабель "Нева" був вибуксирований з гавані Св. Павла, а о 3 годині пополудні вступив під вітрила. При знятті з якоря вітер дув свіжий, із заходу. Увійшовши в протоку між берегами островів Кадьяк і Лісового, ми було заштиліли; однак, незабаром знову отримали легкий північно-західний вітер, при якому вийшли у відкрите море. Місце, яким ми пройшли, називається Північною протокою і має велику перевагу перед Південною: по ній можна проходити при вітрах з північного заходу до південного сходу, і майже одним курсом, а особливо маючи в готовності гребні судна.

Під час плавання нашого до затоки Ситки нічого вартого уваги не сталося; вітри здебільшого дули із заходу, і корабель йшов досить скоро, чому сприяла також і південно-західна течія, яка діяла безперервно.

19 серпня. О 6 годині ранку побачили ми землю на північно-сході. Але так як горизонт був ще покритий мороком, то розглянути землю, що показалася нам було неможливо. За спостереженнями, в полудень перебували ми під 57° 08' пн. ш. і 136° 46' з. д. В цей час мис Ечком відстояв від нас на 25 миль [46 км] на північний схід і видно було досить виразно. Тому потрібно було зробити висновок, що або хронометри мої показували на 15 миль [28 км] більш на захід, або згаданий мис повинен лежати під 136° з. д. На весь цей день вітер був настільки слабкий, що корабель "Нева" не міг порівнятися з горою Ечком раніше 10 години вечора. Обставина ця тим більше для мене була неприємна, що ми не могли підійти до судна, яке бачили в південній стороні і вважали за корабель "Океін".

20 серпня. Протягом усієї наступної ночі стояла тиха погода, а о 9 годині ранку подув свіжий західний вітер. Користуючись ним і припливом, ми прийшли до Крестовської гавані і зупинилися на 55 сажнів [100 м] глибини, ґрунт — мул. З вступу нашому в затоку Ситку до того часу, як ми стали на якір, не видно було ніде не тільки жодної людини, але навіть жодного знаку, щоб в цих місцях було якесь житло. Поглядам нашим всюди являлись ліси, якими покриті всі береги. Скільки мені не траплялося зустрічати незаселених місць, але вони жодним чином не можуть зрівнятися з цими своєю дикістю і порожнечою. Що ж стосується до самої затоки, то, крім коси, що лежить на південний схід від першого помітного мису по східний бік гори Ечком і середніх острівців, майже всюди можна лавірувати і навіть неважко знайти яскраве місце. Судно, бачене нами вчора, зупинилося біля берега за другим мисом від Ечкама. Лише тільки кинули ми якір, прийшов до нас невеликий човен з чотирма

людьми. Спершу наближались вони з великою обережністю, але після, побачивши, що я знаками запрошую їх до себе, негайно пристали до борту. Мені хотілося хоча одну людину заманити на корабель, однак ніхто зробити цього не наважився. Я дав їм кілька мідних гудзиків в намірі завести з ними знайомство, але вони, побачивши два великі човни, що вийшли з-за островів, негайно нас залишили і пішли до берега. Обидва ці човни були компанійські байдары; штурман Петров, який приїхав на них, привіз донесення, що судна "Олександр" і "Катерина", які належать Російсько-Американської компанії, стоять тут уже 10 днів. Вони прийшли з Якутату і чекають Баранова з партією, яка відправилася для промислу під прикриттям двох парусних суден: "Єрмака" і "Ростислава". На мій жаль, я чув, що ситкінські жителі зібралися в одне місце і зважилися всіма силами перешкоджати росіянам відновити свої поселення. Однак я сподівався, що ця справа обійдеться без всякого кровопролиття. Близько заходу сонця бувший човен знову з'явився, але тільки з іншими людьми, які запрошували нас до себе; але я сказав їм, щоб вони приїжджали в Крестовську гавань. Гості ці були озброєні вогнепальною зброєю і просили мене проміняти їм кілька рушниць, даючи за кожне по два морських бобра. Обличчя в них поцятковані були червоною і чорною фарбою; у одного від самого чола до рота зроблене чорне коло на зразок напівмаски, борода ж і інші частини вимазані білясо-чорним. Бажаючи бути в повній готовності до відбиття будь-якого раптового нападу, я до ночі наказав половину наших гармат зарядити ядрами, а іншу картеччу.

22 серпня. Вітер не дозволяв кораблю увійти в гавань під вітрилами, а тому і належало нам тягнутися до неї на завозах; але так як глибина всюди була велика, то ми в цей день могли тільки досягти якірного місця, де і кинули якорі з носа і з корми.

25 серпня. До нас прийшло судно, яке 20-го числа стояло у другого мису від Ечкама. Це був корабель "Океїн". Причина прибуття його в цю країну була та, що його капітан припускав, нібито ситкінці мають з нами великий торг бобрами, яких ми тут зовсім не бачили.

26 серпня. На другий день прийшов до "Океїну" човен, на якому знаходився молодий чоловік і два дорослих хлопчика.

Я було запрошував їх до себе, але марно. Один кадьякський житель, що недавно втік з ситкінського полону, приїхав до нас з корабля "Олександр" і повідомив мене, що молодий чоловік, що знаходився на згаданому човні, повинен бути, як йому здається, син ситкінського начальника, нашого головного ворога. Але так як він і сам не зовсім був в тому впевнений, то я послав його гарненько вивідати, а тим часом приготував озброєний ялик. Лише тільки човен залишив "Океїн", негайно за ним погналися, але марно. Троє згаданих молодих людей гребли з таким спритністю, що наш ялик ніяк не міг їх наздогнати: вони не тільки не злякалися від погоні, але ще з великою безстрашністю відповідали на рушничну стрілянину по ньому з нашого ялика.

У самий день мого приїзду був я на обох компанейських судах і знайшов на них великий недолік. На кожному з них знаходилося по дві шести фунтові гармати і по два чотирьохфунтових картауна 126, не було, однак, ні порошу, ні такелажу стільки, щоб

вони могли виконати своє завдання з бажаним успіхом. Я здивувався, як можна було відправити ці два перевізних бота (так як судами назвати їх не можна) в настільки поганому стані проти народу, який, зробивши злочин, вжив усіх залежних від нього заходів для свого захисту і забезпечив себе достатньою кількістю вогнепальної зброї. І тому, увійшовши в господарське розпорядження цими судами, я наказав їх начальникам вимагати від мене всього потрібного, а між тим додав на кожне з них по дві гармати з достатньою кількістю снарядів.

31 серпня. За 31-е число ми не бачили нікого з мешканців, крім тих, які перебували на згаданому вище човні, але сьогодні близько полудня з'явився великий човен з 12 чоловіками, з яких кожен був розфарбований і мав голову, прибрану пухом. Об'їхавши мис гавані, вони пробиралися крадькома біля берега. Вранці ми відправили за рибою дві байдари. Боячись, щоб ситкінці не опанували ними, я почав стріляти по човну з гармат, однак, не можна було нанести їм ніякої шкоди, тому що вони минули протоку, що знаходиться проти нас, з великою поспішністю. В цей час капітан корабля "Океін" їздив на своєму баркасі за лісом і на зворотному шляху був атакований біля берега. Я негайно послав свій баркас в погоню за ситкінцями, але відшукати їх було неможливо, так як вони встигли перетягнути човен через міліну в іншу невелику губу, чого наш баркас був не в змозі зробити. Після цього я відправив те ж саме судно разом з катером для подання допомоги рибалкам, якби ситкінці надумали на них напасти. Уже в самі сутінки всі наші гребні судна благополучно повернулися. Хоча вранці рибалки і бачили ворожий човен, але той, який проїжджав повз нас, з ними ніде не зустрівся.

Тому ми і зробили висновок, що він, злякавшись нашої гарматної стрілянини, вирішив швидше убиратись додому. Втім я не знаю, що маю думати про сьогоднішню зухвалість ситкінців. Якби вони не мали на увазі ніяких ворожих намірів, то могли б прямо під'їхати до нашого корабля: замість того, порівнявшись з нами, вони зробили кілька рушничних пострілів і пробили наскрізь катер, який ми тоді спускали на воду, так само завдали вони невеликої шкоди і баркасу корабля "Океїна", але з людей, що на ньому перебували, жоден з них не убитий, та не поранений.

8 вересня вранці судно "Океін" пішло в море. Користуючись ясною погодою, я зробив астрономічні спостереження і знайшов, що довгота цього місця була західна 135° 18' 15", широта ж північна 57° 08' 24". З самого нашого приїзду ми тут нічим більше не займалися в очікуванні Баранова, як тільки риболовлею і іншими дрібними роботами. При минулому молодика я помітив приплив і відлив, за якими прикладний час 127 вийшов 1 година і 10 хвилин після полудня. Ми, звичайно, могли б зайнятися докладним описом проток, які поділяють сусідній наш архіпелаг, але так як, по причині ворожих дій з боку ситкінських жителів, роз'їжджати на гребних судах було б небезпечно, то ми і змушені були проводити свій час в нудності неробства.

19 вересня дув південно-східний вітер з частими шквалами і дощем; ця погана погода тривала з 8-го числа, та й взагалі можна сказати, що погода з самого нашого приходу, виключаючи кілька днів, стояла вітряна і дощова, а іноді і туманна. О 5 годині пополудні прибув до нас Баранов на судні "Єрмак". Немає потреби описувати, з якою

радістю побачили ми його прибуття; досить сказати тільки те, що вже більше місяця, як ми чекали його в цьому нестерпному кліматі і залишалися без будь-якої справи. Зізнаюся, я було почав сумніватися, чи живий він. За повідомленням Баранова, погана погода стояла майже увесь час його плавання. Він пройшов протокою Хреста в усі сусідні протоки і був в Хуцнові з партією, яка відстала від нього третього дня через міцний вітер, і, отже, скоро повинна прийти до нас. Він пройшов вищезазначеним шляхом для того, щоб покарати тих, які розбили нашу партію під час розорення Архангельської фортеці, а також і для промислу бобрів, яких, не дивлячись на багато перешкод, вдалося йому набити 1 600. У першому наміру він не мав великого успіху, тому що Колюши {Колюшами, або колошами 128, називаються всі народи взагалі, що живуть від протоки Хреста до Шарлотських островів.}, дізнавшись про його прибуття, негайно розбіглися.

20 вересня. На другий день Баранов приїхав до мене і привіз різні колюшські речі і маски, досить майстерно вирізані з дерева і розфарбовані різними фарбами. Личини ці надягають під час святкувань і представляють голови тварин, птахів або будь-яких чудовиськ. Всі вони так товсті, що на великій відстані неможливо пробити їх кулею. З привезених речей найважливішою і такою, що заслуговує на особливу увагу, була дошка (рід щита), викувана або витягнута з самородної міді, знайденої на так званій Мідної річці. Довжиною дошка ця в 3 фути [91 см], шириною внизу 1 фут 10 дюймів [56 см], а вгорі 11 дюймів [28 см]. На зовнішній поверхні її намальовані деякі зображення. Таких дощок, по рідкості і дорожнечі своєї, ніхто, крім людей багатих, мати не в змозі, тому що кожна з них коштує від 20 до 30 бобрів. Кажуть, що при святкових обрядах носять їх перед господарями, а іноді б'ють по ним, витягуючи звуки, замість музики. Втім вся важливість таких дощок складається в самородної міді, тому, що за таку дошку, зроблену з нашого металу, не дають більше одного бобра.

23 вересня. Не маючи ніякої звістки, де знаходиться партія, що роз'єдналась з Барановим, ми відправили судно "Єрмак" для відшукання її, а тим часом зайнялися приготуванням на березі зручного для неї місця. О 8 годині вечора, на превелике наше задоволення, показалася передова частина партії. Вона складалася з 60 байдарок і більше 20 росіян, під начальством Кускова, який, підійшовши до "Неві" зробив рушничний залп, а ми пустили дві ракети. Хоча час був світлий, проте, я наказав повісити по одному ліхтарю на кожну щоглу, вважаючи, що байдарки будуть проходити всю ніч.

24 вересня. Вранці наступного дня зібралося не більше половини партії, але берег, довжиною сажнів в 150 [метрів 270], зайнятий був людьми. До сходу сонця небо прояснилося. Але так як безліч кадьякців знаходилося ще в відсутності, то я відправив озброєний чотирма фальконетами баркас, наказавши йому перебувати в затоці і, в разі потреби, захищати їх від нападу ситкінців. Сам же о 9 годині зійшов на берег.

Потрібно великий дар красномовства, щоб належним чином описати картину, що представилася мені при виході з шлюпки. Деякі сімейства встигли вже побудувати курені, інші ж ще почали робити їх, і байдарки щохвилини приставали до берега в

безлічі. Здавалося, всі місця, що оточували нас, були в сильному русі. Одні люди розвішували свої речі для сушіння, інші варили їжу, треті розводили вогонь, а інші, стомившись від праць, намагалися підкріпити сили своїм сном. При виході моєму з шлюпки зібралося назустріч нам близько п'ятисот російських американців 129, між якими були і тойони (старшини або начальники). Через кілька годин, я зібрався повернутися на корабель, але раптом з тих байдарок, хто прийшов з моря дали нам знати, що ситкінці напали на російських американців. Збройні промисловці негайно кинулися на допомогу, а я, з свого боку, послав десятивесловий катер і ялик під команду лейтенанта Арбузова, так що в півгодини гирло гавані покрито гребними суднами. О 5 годині пополудні військо наше повернулось назад, і Арбузов доніс, що він підходив до нашої розореної Архангельської фортеці, але нікого з ситкінців не бачив, а чув тільки від кадьякських жителів, що вороги, виїхавши на одному човні, схопили нашу байдарку і вбили двох веслярів.

25 вересня. Нарешті, 25-го числа вся партія, крім 33 байдарок, зібралася в одне місце. Якщо вони не приєдналися до судна "Єрмак", то, мабуть, потрапили до ворога. Дивно, що ситкінці не захопили, щонайменше, четвертої частини партії, так як вона вчорашнього числа була так розсіяна, що більше трьох байдарок разом ніде не було видно. Наші американці були настільки сміливі, що вночі поодиночки під'їжджали до ворожих осель. Вранці я був знову на березі; військо наше вже розташувалося в губі і кожне сімейство збудувало для себе курінь. Курені ці складаються найпростішим чином. Спершу кладеться байдарка на ребро, перед якою, відступивши на 4-5 футів [1,2—1,5 м], вбивали два жердини з поперечної жердиною, з якої на байдарку кладуться весла, що прикріплюються з обох кінців. Останні звичайно прикриваються шкірами тюленів, а підлога встеляється травою і потім рогожами. Перед кожним таким житлом розводиться вогонь, на якому, особливо вранці, невпинно щось варять або смажать.

Партія Баранова була складена з жителів кадьякських, аляскинських, кенайських і чугатських 130. При відправленні з Якутату в ній було 400 байдарок і близько 900 чоловік, але нині перших вважається не більше 350, а останніх 800. Такі втрати в людях приписують простудним захворюванням, від яких кілька людей померло, а інші для лікування відправлені назад в Якутат. При партії знаходиться 38 тойонів, або старшин, які керують своїми підлеглими і в усьому зносяться з російськими промисловцями. Звичайне озброєння партії складають довгі списи, стріли та інші знаряддя, що готуються для промислу морських звірів, а іноді вживаються і для захисту. Але на цей раз видано було їй безліч рушниць. Однак ж і це наших ворогів ситкінців, очевидно, дуже мало лякає.

27 вересня. Сьогодні, як і вчора, корабель наповнений нашими американцями. Я навмисне наказав пускати всіх, чим вони вкрай були задоволені. Їм ніколи не траплялося бачити такого корабля, і тому дивувалися йому надзвичайно. Наші гармати, ядра та інші снаряди приводили їх у здивування. Тойонів я пригощав горілкою в каюті. Вони, звичайно, поїхали з тими думками, що на кораблі моєму зібрані

найкращі скарби, так як стільці, столи і моє ліжко перевищували їх уяву. Після обіду чугачи бавили нас на березі своєї танцем. Вони були вбрані в найкращі убори, які тільки у них знаходяться: одні були в фуфайці без нижнього одягу, а інші в плащах і в парках (рід сарафана з рукавами). У всіх же взагалі голови були прибрані пір'ям і пухом. Вони співали пісні, наближаючись до нас, і кожен з них тримав весло, крім самого тойона, який, маючи на собі червоний суконний плащ і круглий капелюх, виступав поважно, трохи осторонь від свого війська. Вся партія, підійшовши до нас, стала в гурток. Спершу заспівали вони протяжно, а потім пісня ставала мало-помалу веселіше. Спів свій супроводжували вони рухами тіла, які під кінець перетворювалися в шалені. Танцівники були в той же час і музикантами, а музика складалася з їхніх голосів і старого бляшаного зламаного казана, який служив їм замість литавр. Після закінчення цієї розваги, я роздав кожному по кілька листів тютюну і повернувся на корабель. До вечора з'явилося судно "Єрмак", і разом з ним прийшли ті самі байдарки, які вважали ми загиблими. Таким чином, зібралися всі судна, крім одного "Ростислава", що відстав від Баранова при самому виході з Хуцновської протоки. Не гаючи часу, ми поклали вчинити напад на ворога і примусити його до задоволення наших вимог, які перебували в тому, щоб не перешкоджали відновленню нашого поселення в їхній країні для здійснення полювання.

28 вересня на самому світанку наші судна почали збиратися в похід до ситкінського селища. Вся партія рушила з Крестовської гавані об одинадцятій годині до полудня. При самому виході було безвітря, і тому вітрильні судна належало буксирувати. О 10 годині ночі прибули до місця свого призначення. Всю ніч чути було голоси ситкінських жителів. За їх частого ухання ми зробили висновок, що відбувається у них шаманство (рід чаклунства), ймовірно, з нагоди нашого прибуття.

29 вересня. На другий день погода була прекрасна. О 10 годині ранку підійшли ми до старого селища ситкінців, яке вони залишили. Один ситкінський тойон, явившись до нас на мис, оголосив, що жителі бажають миру і виниклу незгоду хочуть припинити без пролиття крові. Ми нічого більш не бажали, як тільки миролюбного закінчення чвари і запрошували тойона до себе на корабель для подальших переговорів. Але він не погодився, з чого і слід було зробити висновок, що ситкінці не мають ні малої схильності до миру, а бажають лише виграти час. Баранов, зійшовши на берег з деяким числом озброєних людей, підняв прапор на досить високій горі посеред залишеного селища: в той же самий час партовщики (так називають російських людей, що складають партії), покрили весь скат гори своїми байдарками, а самі розташувалися в будинках ситкінців. У фортецю поставили ми шість гармат, з яких чотири були мідними, а дві чавунні. Фортеця і по самому своєму місцю розташуванню могла шануватися непереборною. Баранов, ще при першому своєму поселенні, мав намір зайняти це місце. Але так як ситкінці обійшлися з ним тоді дуже дружелюбно, то він, не бажаючи показати їм, що зазіхає на пригноблення їх, задовольнявся лише тим місцем, на яке за два роки перед цим ситкінці напали і до 30 поселенців скарали на горло.

До висадки на берег ми зробили з суден залп по чагарнику, щоб дізнатися, чи не засів в ньому ворог, а тим часом лейтенант Арбузов, роз'їжджаючи на баркасі, оглядав береги. Опівдні я прибув до фортеці, яка і названа була Новоархангельською, при декількох пострілах з усіх гармат.

Незабаром після цього показався далеко великий човен, який я наказав баркасу атакувати. Він зустрівся з ним біля останнього острова. Після досить тривалої перепалки з рушниць і фальконетів, якими баркас був озброєний, одне ядро потрапило в порох, який перебував на ворожому човні та за яким їздив він в Хуцнов. На ньому був також головний ситкінський тойон Котлеан, але, помітивши наші судна, завчасно зійшов на берег і лісом пробрався до фортеці. Якби він попався в наші руки, то ця війна скінчилася б швидким миром і без будь-якого кровопролиття. Баркас привіз шість полонених, з яких четверо були небезпечно поранені. Дивно, яким чином могли вони так довго оборонятися і в той же самий час займатися веслуванням. У деяких полонених було по п'яти ран в стегнах від рушничних куль. До вечора з'явився до нас від ситкінців посланник. З ним були ще три людини, яким, однак, заманулось повернутись назад. Він оголосив, що співвітчизники його бажають укласти мир з росіянами і чекають нашої на те згоди. Йому наказано було сказати через перекладача, що оскільки ситкінці розорили нашу фортецю і перебили багатьох невинних людей без будь-якої причини, то ми прийшли покарати їх. Якщо ж вони каються в своєму злочині і бажають щиро миру, то прислали б негайно в фортецю своїх тойонів, яким оголошено будуть умови, підтвердивши їм, що ми, попри всьому справедливому нашому гніві, готові зійти на їх прохання, і справу закінчити без пролиття крові. З цією відповіддю посланець вирушив у своє село.

30 вересня. На наступний день той же самий чоловік, на вимогу нашу, приїхав до нас на човні, однак же, без тойонів, але тільки з одним аманатом¹³¹. Наближаючись до фортеці, вони щось співали дуже протяжно, а як тільки човен підійшов до берега, то аманат кинувся в воду плазом спиною. Ми негайно послали людей для прийому, які підняв аманата, привели його до фортеці. Баранов подарував йому тарбоганью парку, ситкінці ж послали нам в подарунок бобра. В цей час як на нашій, так і на ворожій фортеці майорів білий прапор. Незважаючи на це, посланник повинен був повернутись назад без всякого успіху, так як ми без тойонів ми не хотіли входити ні в які мирні переговори. Близько полудня показалося до тридцяти озброєних осіб, які, підійшовши до фортеці на рушничний постріл, стали до ладу і почали переговори. Баранов велів сказати їм, що він вчинений ними злочин віддасть забуттю, якщо вони погодяться дати йому двох надійних аманатів і повернуть всіх кадьякських жителів, які перебувають у них в полоні. Надіслані не прийняли нашу пропозицію, а давали іншого аманата на місце того, який був уже в нашій фортеці. Таким чином переговори, що тривали близько години скінчилися без бажаного успіху. Розуміючи, що вороги намагаються протягнути час, ми рішуче дали їм знати, що при першому разі не забаримося з озброєними судами з'явитися у їх укріплення. Воно лежало в одній губі, верстах в півтора від нашої фортеці. Отримавши цю відповідь, весь стрій почав рухатися,

прокричав три рази ууу! (Крик цей означає, за повідомленням перекладачів, кінець справи) і негайно повернулися додому.

1 жовтня вранці ми почали тягнутися на завозах до ворожого укралення, куди і прийшли близько полудня. Негайно після прибуття нашого ситкінці підняли білий прапор; ми відповідали їм тим же і очікували переговорів з годину. Не спостерігаючи, однак, ні найменшого до того знаку, ми зважилися полякати ворога невеликою стріляниною. А тим часом я послав баркас з декількома матросами до берега і ялик з чотирьох фунтовим мідним картауном, під начальством лейтенанта Арбузова з тим, щоб він намагався винищити ворожі човни і спалити комору, що стояла недалеко від них, якщо буде зручний до того випадок. Арбузов, висадивши свої війська на берег і взявши з собою одну гармату, почав наближатися до ворожої фортеці. Слідом за ним вирушив і Баранов з двома гарматами, до яких незабаром потім підвезені були ще дві гармати, так що близько п'ятої години пополудні ми вже мали на березі досить хорошу артилерію і до 150 рушниць. Військо наше, незважаючи на невпинний вогонь з ворожої фортеці, сміливо до неї наближалося. З настанням ночі належало зробити напад. Арбузову припадало діяти своїми гарматами проти одних воріт, а Повалішину проти інших. Артилерія перетягнута була через річку. Обложники, не втрачаючи ні трохи часу і закричавши ура, кинулися на фортецю. Але ворог, вже давно готовий до сильної оборони, відкрив ураганний вогонь. Гармати наші діяли також вельми успішно, і фортеця була б неодмінно взята, якби кадьякці і деякі російські промисловці, які вжито для перевезення артилерійських знарядь, не розбіглися. Ворог, користуючись цією нагодою, посилив свою стрілянину по нашим матросам і в короткий час переранив всіх і одного з них убив. Арбузов і Повалишин, бачачи, що напад йде невдало, зважилися відступити. В цей час убитий був інший матрос, якого ситкінці підняли на списи. Помітивши, що ворог робить вилазку в намірі переслідувати відступаючих, я наказав стріляти з суден, щоб утримати прагнення ситкінців і прикрити відступ. Арбузов, посадивши всіх своїх людей на гребні судна і взявши з собою артилерію, повернувся до нас ввечері. За його словами, якби всі діяли з такою ж хоробрістю, яку показали матроси, то фортеця не могла б довго триматися: гармати були вже біля самих воріт, і кілька пострілів вирішили б перемогу в нашу користь. Але боягузтво кадьякців все зіпсувало. Баранов, Повалишин і всі матроси, які перебували в цій справі, були поранені. Один матрос на інший день помер.

2 жовтня. Вранці ворог, підбадьорений успіхом, учиняв гарматну стрілянину по нашим судам, але не заподіяв ні найменшої шкоди. Баранов, повідомивши мене, що за хворобою на кораблі бути не може, просив вжити заходів, які тільки вважатиму я потрібними, до закінчення початої справи. Я наказав з суден, при кожній нагоді, тривожити ворога гарматною стріляниною, не роблячи ніякої висадки на берег. Таке розпорядження мало бажаний успіх. Ворог змушений був просити миру. Я прийняв його пропозицію з тим, однак, щоб до нас були надіслані аманати і повернуті всі кадьякські полонені. Надісланий спершу намагався звільнитися від моїх вимог своїм красномовством, але потім, почувши, що ми без того не відійдемо від фортеці, надіслав

до нас свого онука в аманати, давши чесне слово, що все інше на другий день буде виконано. Підозрюючи, чи немає якогось наміру у настільки несподіваній зміні, я через перекладача наказав, щоб жодна людина не виходив з фортеці, і жоден човен не виїжджав би до тих пір, поки мир не буде укладений зовсім. Тим часом, знаючи з багатьох дослідів віроломство ситкінців, ми приготувалися до нового нападу. Я обласкав аманата, що був у нас, від якого дізнався, чи багато у них тойонів, пороху, рушниць і гармат, яка кількість провіанту і де живуть жінки.

3 жовтня. До світанку ситкінці виставили на фортеці білий прапор і почали надсилати аманатів, але з таким зволіканням, що до самого вечора я отримав їх не більше дев'яти. Тим часом ми змушені були неодноразово стріляти по фортеці, тому що безліч людей виходило з неї на берег, щоб підбирати наші гарматні ядра. Однак при всьому тому ще можна було очікувати мир, так як самі ближні родичі тойонів перебували вже у нас.

4 жовтня. Вранці ситкінці прислали до нас чоловіка і двох кадьякських жінок, від яких ми дізналися, що ще є кілька тойонів, які нам не доброзичливі, тому ми зажадали аманатів і від них. Баранов, приїхавши до мене після полудня, висловив твердий намір вимагати здачі фортеці, без чого ніякого миру укласти було неможливо. Вимога ця зроблена було ввечері, щоб вороги мали досить часу одуматися. Тим часом, я наказав своїм суднам посунутися до берега. З самого прибуття суден у це місце наші партовщики роз'їжджали по островам. Вчора кадьякцям вдалося відшукати юколу (в'ялена риба, яка запасається для зимового часу) настільки велику кількість, що ними навантажили 150 байдарок.

5 жовтня. Вранці був привезений до нас один аманат з кадьякською дівчиною. Вона повідомила, що наші вороги, не сподіваючись на власні свої сили, послали до хуцновських жителів, своїх родичів, просити у них допомоги. Звістка ця змусила послати до ситкінців перекладача з вимогою, щоб вони негайно залишили фортецю, якщо не бажають собі негайної смерті. Весь день проведений був в переговорах; нарешті, сам головний тойон просив у нас дозволу переночувати в фортеці, давши чесне слово, що разом зі світанком всі жителі залишать її.

6 жовтня. Вранці, піднявши білий прапор на кораблі, ми запитували, чи готові ситкінці виїхати з фортеці, але отримали у відповідь, що вони очікують прибутку води. Близько полудня почався приплив, але вороги не показували ні найменшого виду до виконання своєї обіцянки. Перекладачеві наказано було знову кричати в фортецю, але, не отримавши жодної відповіді, я змушений був стріляти. У цей день взяті нами два човни. Не спостерігаючи ніякого успіху в переговорах, я радив Баранову наказати робити плоту, на яких можна було б при повній воді підвезти гармати під саму стіну. Увечері приїхав до мене той самий, який перевіз до нас всіх аманатів. Він просив повернути йому перехоплений нами човен, запевняючи, що в той самий час, як він збирався їхати, унесло його водою. Відмовивши в проханні, я радив йому умовити своїх земляків вийти з фортеці якомога швидше. Давши обіцянку виконати це, він сказав, що якщо співвітчизники його погодяться на нашу вимогу, то вночі прокричать тричі ууу! І

справді, в 8-й годині вечора почули ми гул, на який і самі прокричали тричі ура! Після цього ситкінці, проспівавши пісню, дали нам знати, що вони тільки тепер вважають себе в абсолютній безпеці.

7 жовтня. На наступний день вранці, не помітивши ніякого руху, я зробив висновок, що ситкінці займаються приготуванням до виїзду з фортеці. через кілька часу, помітивши, що всюди насіло безліч ворон, я послав перекладача на берег. Він скоро повернувся зі звісткою, що в фортеці, крім двох бабусь і хлопчика, не було вже жодної людини. Побоюючись, щоб при їх виїзді на човнах ми не почали по ним гарматної стрільби, вони зважилися кинути все і бігти лісом, залишивши нам до двадцяти човнів, з яких багато які були ще нові. Таким чином, за вчинене ними злодіяння вони самих себе покарали найжорстокішим чином.

8-го числа доля ситкінського укріплення вирішилась. Зійшовши на берег, я побачив саме варварське видовище, яке могло б навіть і дуже жорстоке серце привести в здригання. Вважаючи, що по голосу немовлят і собак ми можемо відшукати їх в лісі, ситкінці віддали їх усіх смерті.

Ситкінська фортеця являла неправильний трикутник, велика сторона якого простягалася до моря на 35 сажнів [65 м]. Вона складалася з товстих колод на зразок палісаду, внизу були покладені щоглові дерева всередині в два, а зовні в три ряди, між якими стояли товсті колоди довжиною близько 10 футів [3 м], нахилені на зовнішню сторону. Вгорі вони зв'язувалися іншими також товстими колодами, а внизу підтримувалися підпорами. До моря виходили одні ворота і дві амбразури, а до лісу — двоє воріт. Серед цієї великої огорожі знайдено чотирнадцять барабор (будинків), вельми тісно побудованих. Палісад був так товстий, що мало яке з наших гарматних ядер його пробивало; а тому втечу ситкінців треба приписувати нестачі в пороху і кулях, що була у них. У фортеці ми знайшли близько 100 наших гарматних ядер; я наказав відвезти їх на корабель. Крім цього, нам дісталися дві залишені ворогом невеликі гармати. У бараборах знайдено трохи в'яленої риби, солоної ікри та іншої провізії, також безліч порожніх скринь і посуду. Всі обставини змушували нас зробити висновок, що в фортеці знаходилося не менше 800 осіб чоловічої статі.

9 жовтня. Скінчивши свою військову кампанію проти ситкінців, 9-го числа ми повернулися до Новоархангелської фортеці.

15 жовтня. З 10-го числа погода тривала дощова і була великим перешкодою в нашій роботі, яка полягала в різних будівлях. Що ж стосується до ситкінців, то ми вже ніякої про них звістки не мали, не дивлячись на те, що кожен день до ста з наших рибалок роз'їжджали по різних протоках. Ми тут з деякого часу не могли дістати ніякої річкової риби, а траплялися одні тільки палтуси 132, які вагою були іноді до 8 пудів [128 кг]. Вони ловляться тут по листопад, а з цього часу по березень йдуть на велику глибину. Тому на зиму треба завчасно запасатися харчами.

21 жовтня. На минулому тижні наші стрілки вбили п'ять сивучів 133. Великий сивуч важив до 70 пудів [1 120 кг], інші ж від 40 до 60 пудів [від 640 до 960 кг]. М'ясо цих тварин походить на яловиче і може служити хорошою їжею, нирки ж і язик дуже

смачні. У цей день байдарка їздила на річку за рибою неподалік від нашої старої фортеці; один з веслярів, що перебували в ній, застрелений з лісу. Ця обставина змусила нас думати, що ситкінці не хочуть жити з нами в мирі.

23 жовтня. Сьогодні приїхав на корабель "Нева" старий, який привозив до нас ситкінських аманатів. Нині ж він явився у вигляді посланника від хуцновського народу із запевненням, що вони бажають жити з росіянами дружно. У подарунок він привіз нам двох бобрів. Баранов і я, зі свого боку, віддавав його різними речами з повним запевненням в бажанні нашому зберігати добру згоду з своїми сусідами. Після цього посланник вимагав від нас дозволу, щоб хуцновські жителі взяли ситкінців в своє володіння, стверджуючи, що останні не заслуговують на довіру. На таке дивне прохання Баранов відповідав, що він в домашні їх обставини втручатися не має наміру, а бажає мати дружбу з усіма. Потім велів перекладачеві розповісти про те, що трапилося третього дня — вбивстві. Старий, вислухавши це, посилив своє прохання, щоб співвітчизникам його дозволено було опанувати ситкінцями. Після цього розповів він наступне про походження ситкінців: "У губі, неподалік від старої нашої фортеці, жили два малолітніх брата, але невідомо, звідки вони взялися. Вони не мали ні в чому нестачі. Одного разу, ходячі по морському березі, менший з них по імені Чаш, знайшов рослину, схожу на огірок з колючками, і з'їв його. Старший, побачивши це, говорив своєму брату, що з'їдений їм плід для них заборонений, і після такого злочину має їм буде шукати собі прожиток працею, колишнє ж у всьому забезпечення, яким вони користувалися, зникне. Після цього віддалися вони печалі; через деякий час з'явилися стахінці 134 з протоки позаду острова Адміралтейства і хотіли взяти в полон обох братів. Але вони, розповівши про своє сирітство, дитинство і бідність, прохали прибульців не тільки не позбавляти їх волі, але ще забезпечити дружинами і повчанням як жити в світі. Бажання їх було виконано; вони мали багатьох дітей, і поклали початок ситкінському народу".

2 листопада. З третього дня погода почала змінюватися. Оточували нас гори вкрилися снігом, і холод вранці став досить відчутним. Вранці, по обидва боки корабля, пройшло незліченна безліч косаток. Це здалося нам дивним, так як вони зазвичай приходять до тутешніх берегів навесні для лову оселедців. Після переходу нашого до фортеці Новоархангельської скаржитися на погоду ми не мали причини. Ми помітили, що прикладна година тут становить 11 хвилин після полудня.

У минулий тиждень ночами нерідко було помітно північне сяйво і такий холод, що термометр не піднімався вище нуля.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" З ЗАТОКИ СИТКИ ДО ОСТРОВА КАДЬЯК

Корабель "Нева" залишає мис Ечком. — Опис східній частині острова Кадьяк. — Північна частина того ж острова.

Листопада 10 числа 1804 р. Вранці при маловітряності ми вступили під вітрила, а до 8 години вечора залишили мис Ечком. Під час проходу нашого по затоки три рази сталася затишність, яка змусила буксирувати корабель, але, нарешті, подув північно-

східний вітер, при якому і вийшли в море. З відправлення нашого від ситкінських берегів вітри дули невпинно східні і південно-східні і так сильно, що корабель "Нева" до 13-го числа весь час мав менше 8 миль [15 км] ходу на годину.

14 листопада. В 9-й годині острів Еврашічий і мис Чініатський були у нас на виду. До полудня вітер став рвучким, і шквали так часто повторювалися, що я змушений був повертати корабель кожні дві години до великої своєї невігоди; до вечора трохи затихло.

15 листопада. З півночі вітер повернув на схід-південний схід, тому і я попрямував на зюйд. На світанку ми побачили острів Угак. В цей час погода раптом стала ясною і близько полудня дозволила нам підійти до гавані Св. Павла. Вхід в неї був дещо невдалий, так як корабель "Нева", зважаючи на відсутність в проході належних знаків, сів на мілину; проте, знятий був без будь-якої шкоди і поставлений на тому самому місці, на якому стояв після прибуття з Європи.

16 листопада. Розснастившись абсолютно і зміцнивши корабель належним чином для зимівлі, ми перейшли жити на берег. Читач легко може собі уявити радість, яку наші матроси висловили при цьому, так як після такого тривалого плавання, а особливо після ситкинського походу, навіть і порожня земля повинна була здатися їм набагато приємніше, ніж найкращий корабель.

26 листопада. З прибуття нашого до 26-го числа погода стояла холодна; термометр іноді опускався до 5,5 °С нижче точки замерзання.

27 листопада. У гавань Св. Павла прибуло судно "Єрмак", надіслане Барановим в Якутат. Воно, замість того, щоб повернутися в Ситку, прийшло сюди. Це судно двічі підходило до гори Ечком, але кожен раз зустрічалося там зі штормом і було віднесено в море. У кадьакських берегів воно знаходилося 12 днів і в продовження двох останніх діб не мало ні краплі свіжої води.

Майже весь грудень стояла тепла погода при північно-східному вітрі. Термометр здебільшого показував 3 °С, а 24-го числа — 3 °С; з цього часу земля покрилася снігом, який і залишався до самої весни.

1805 рік

Січень 1805 г. З січнем настала справжня холоднеча, яка і тривала до 9 березня. У продовження цього часу, виключаючи кількох днів в лютому, погода стояла ясна, і вітри дули свіжі із заходу або з південного заходу. Найбільший же мороз був 22 січня о 9 годині вечора, коли термометр впав майже до —17,5 °С. В останніх числах лютого і в перших березня морози також нерідко були —16° і —17 °С, але після почалася відлига, яка і дозволила нам знову взятися за свою роботу. Не гаючи нітрохи часу, я велів готувати корабель до походу, а сам зайнявся астрономічними спостереженнями, і за допомогою кращих інструментів Трoutона і Рамздена знайшов, що гавань Св. Павла лежить на 152° 8' 30' зх. д.

22 березня. Тим часом, як робилися приготування до нашого відправлення, я зважився оглянути і описати східну частину острова Кадьак. 22 березня я вийшов з гавані Св. Павла з трьома байдарками, маючи при собі штурмана і одного матроса.

Тільки-но ми під'їхали до каменя Горбаня, як раптом налетів шквал, а над берегами почали показуватися хмари з півдня: тому, побоюючись міцного вітру за Чініатським мисом, розсудили ми пристати до найближчого берега і там переночувати.

23 березня. Ранок був тихий і приємний. На самій зорі ми вирушили в дорогу. О 8 годині пройшли Чініатський мис, а о пів на дванадцятю знаходилися проти острова Угаки. Під час проїзду між ними і Кадьякським берегом дув південний вітер, який справив таке хвилювання, що в короткий час нас вимочило. Однак, ми ніякого іншого нещастя не мали і благополучно прибули до Ігатської оселі о пів на сьому вечора. Берег від Чініатського до Товстого мису настільки скелястий, що, крім останнього, на північній стороні ніде не можна пристати. Він складається з аспіда 135, поверхня якого вкрита грубою травою; зрідка трапляється невисокий топольник; що ж стосується до ялинника, то його, крім як біля самого Чініатського мису, та й то в дуже малій кількості, ніде більше не видно. Я не мав іншого способу визначити відстань між Павлівською та Ігатською губою, як тільки по ходу байдарок і годиннику, по яким вийшло близько 75 верст [80 км].

24 березня. На другий день погода була прекрасна. Вранці разом зі штурманом Калініним я поїхав по затоці і був на компанійському судні, званому "Петро і Павло", яке, не маючи можливості увійти в гавань Св. Павла, змушене було зимувати тут. Після обіду я ходив в Ігатське житло, де, крім одних хлопців, нікого не знайшов. Бо всі інші, користуючись спадом води, пішли за черепашками, які в нинішній час служать тут єдиною їжею.

25 березня. Ігатське селище виявилось розташованим на 57° 29' 58" пн. ш. Після обіду прийшов до мене ігатський тойон з дружиною. Перехрестившись кілька разів, вони сіли на підлогу без зайвої балаканини і показували знаками, що хочуть нюхати тютюн. Я не забарився виконати їх вимогу і вступив з ними в розмову. Я пояснив їм способи, якими вони можуть полегшити свою долю і зажити кращим життям. Радив їм будувати гарні будинки, на зиму запасатися достатньою кількістю харчів і дотримуватися у всьому чистоту і охайність. Запевняв їх, що якщо вони розведуть городи, то позбудуться тривалих і вельми нудних зусиль по збиранню польового коріння. Під час цієї розмови я дізнався, що хоча китовина відзначається у них першою і необхідною їжею, проте, китових промисловців, під час лову, вважають нечистими, а тому ніхто з ними не тільки не їсть і не п'є з одного посуду, але навіть до них не наближається. Мені розповідали про наступний досить дивний забобон, яким заражені тутешні мисливці. По закінченню літа вони ховають свої інструменти в печерах, де ретельно зберігають до часу; крадуть тіла тих померлих, які за життя особливо славилися своїм мистецтвом і спритністю, і також тримають їх в печерах. Ці мумії зберігаються, як дехто каже, для більшого щастя в промислі, а на думку інших, для того, ніби з цих тіл витоплюється жир або сік, яким намазуються стріли, щоб поранений ними кит швидше помер.

26 березня. Сьогодні ігатський тойон знову був у мене з дядьком і своїм племінником. Вони, між іншим, розповідали мені, що перше російське судно, яке

прийшло в їх країну, зимував по південну частину Кадьяка близько 1768 року. У наступний рік прийшло інше судно, але остров'яни, зробивши на нього напад, примусили його піти, не маючи, з ним ніяких торгових зносин.

Увечері приїхав до мене російський промисловець, бувший на острові Уналашка в той самий час, коли біля нього з'явився новий острівець. Про це надзвичайне явище природи я чув вже давно і тому бажав мати про нього докладні відомості. Острівець раптово показався близько половини квітня 1797 року. Перша звістка про це диво була доставлена алеутами 136, які, повертаючись з моря, запевняли всіх в Капітанській гавані, що неподалік бачили вони вогонь над поверхнею моря. Вогнедишна гора¹³⁷, викидаючи з себе полум'я, виходила з морської глибини мало-помалу, так що в травні 1798 року, примітний був з уналашкинського селища Макушина новоз'явлений острів, хоча він перебував не менше, ніж в 70 верстах на північний захід. Цей острів походить тепер, як кажуть, на шапку, досить високий і в окружності своєї має близько 20 верст. Помічено, що з 1799 року він анітрохи не збільшується. Розплавлена матерія, розірвавши поверхню деяких вершин, розкидала гірські породи, якими вони складені. Запевняють, що новий твір природи з самого початку його появи видно було з острова Умнак.

28 березня приїхав до нас тойон Мінак, старий років 80-ти, найбільший шаман або чаклун на острові. Бажаючи, може бути, здивувати нас своїми байками, він запевняв, що часто бачиться з нечистим духом, за допомогою якого він пророкує народу майбутнє. Ми дуже сміялися над його розповідями, і бідний старий так розсердився, що пішов від нас, не попрощавшись ні з ким.

Ігатська затока має в довжину близько 20 верст. У неї знаходяться багато невеликих заток, з яких в найбільш віддалених судна можуть безпечно стояти на якорі. У затоці є дві гавані, де мореплавці можуть знайти багато зручності. Входячи в затоку, треба тримати ближче до південного берега, так як північний вельми кам'янистий. Середина затоки покрита горами і подекуди заселена. Там росте в значній кількості тополя, вільха і береза, з них перша по товщині своїй придатна до будівництва будинків, але тільки неміцний. Місце це оточене річками, які влітку бувають наповнені рибою. Що ж стосується до птахів, то поверхня води всюди ними покрита; качки щоранку своїм криком не дають спокою. При в'їзді в затоку ми вбили кілька чорних куликів, які були трохи поменше курки і мали ніс і ноги червоні.

29 березня. Сьогодні погода стояла тиха і ясна. Вранці о 7 годині, супроводжуваний тойоном і двома байдарками я відправився в Кілюдинську затоку. Спершу ми пристали до Угашекського селища, де знайшли всіх жителів у великій печалі, так як тойонський син помер вночі і тільки що був похований перед нашим приїздом. Мати небіжчика з сестрою і ще іншою родичкою я застав плачучи біля могили. Однак вони стали трохи веселіше, як тільки почав я пригощати їх тютюном.

Верст за 14 на південь від Угашекської губи лежить великий стрімчак, поблизу якого небезпечно їхати на байдарках при східному, південно-східному і південному вітрах. Під'їжджаючи до Кілюдинської затоки ми побачили безліч невеликих кілків,

натиканих поруч на високому стрімчаку, які означали, що тут хтось із промисловців впав у воду. О третій годині пополудні ми були у кілюдинського тойона. Він показав мені два високих каменя, на яких стояли старовинні фортеці остров'ян. На одному з них, як кажуть, знаходилося 14 барабор, але тепер і слідів їх не залишилося.

30 березня ми вжили весь день на огляд берегів. Нові предмети, що зустрічалися нашим поглядам, приносили нам велике задоволення. Тут ми настріляли безліч диких качок.

Кілюдинська затока хіба трохи коротше Ігатської і майже зовсім на неї походить. Вона поділяється на дві досить довгі губи, в яких судна можуть стояти спокійно. Нам не можна було виміряти глибину тому, що на байдарках небезпечно виймати лот (знаряддя, за допомогою якого вимірюється глибина). Однак дістали дно до 16 сажнів [30 м]. Мимохідь пристали ми до одного села, в якому знайшли безліч хлопців і бабусь, майже напівмертвих від голоду, тому, що всі молоді люди чоловічої статі знаходилися з Барановим. Бажаючи, скільки можливо, полегшити їх тяжку долю, я віддав їм всю бувшу тоді зі мною сушену рибу і залишив це сумне місце. Бідні жителі, сповнені жвавої подяки, вибігли з своїх хатин, кланялися мені в землю і вимовляли багаторазово слово "добре", що означає тут набагато більше, ніж спасибі.

Сьогодні робив я спостереження неподалік від останнього мису до верхньої західної губи у 57° 17' 43" пн. ш. Північно-західна губа набагато довше першої і глибока майже до самої своєї вершини. Біля берегів її місцями знаходиться хороший ґрунт. Жителі показували мені хребти, на яких збирається речовина на зразок олівця 138. Як кажуть, вона лежить шарами.

31 березня. Вранці був густий туман і тиша. До 8-ї години хоча і прочистилось, проте негода все ще тривала. Після полудня я їздив в П'янівську губу. Тут мені вдалося накупити безліч рідкісних речей, а особливо ляльок, вирізаних з моржевої кістки. Судячи з них, можна зробити висновок, що кадьякці в різьбі нині вже не настільки вправні, як були раніше.

1 квітня погода була дощова, і часом йшов сніг. Незважаючи на цю негоду, я з ранку вирушив в гавань Трьох Святителів, куди прибув до п'ятої години пополудні. Місцевість до протоки між Кадьяком і островом Салгхідаком досить гориста. Однак, знаходяться губи, де гребні судна можуть зручно приставати. В одній з них є невелике селище. Береги протоки вельми приємні. На них росте досить багато вільхового, березового та тополевого лісу, і місцями вони заселені багатьма родинами. Ми заїжджали в так зване Беглецовське селище, дуже зручно влаштоване. Жителі його здалися нам здоровіше ігатських і кілюдинських і набагато заможніше. Негайно після приїзду нашому тойонша принесла нам велику чашу ягід, змішаних з китовим жиром, і старанно нас частувала. Подякувавши за ласкавий прийом, я також пригощав її тютюном і, обдарувавши майже всіх різними дрібницями, відправився в подальший шлях. Туманна погода, що настала при самому нашому від'їзді, не дозволила нам розглянути береги до гавані Трьох Святителів, у якій вони вельми скальні і оточені великими каміннями.

2 квітня. Після полудня небо трохи прочистилось і дозволило нам оглянути і описати гавань. Дізнавшись про приїзд тойонів з деяких селищ, я наказав покликати їх до себе. Ми довго розмовляли. Я всіма способами намагався вселити їм охоту до працьовитості, представляючи їм неоціненні вигоди домашніх ремесел. Тойони нітрохи не спростовували моїх порад, але запевняли мене, що безліч причин перешкоджають, або, краще сказати, віднімають у них способи до заняття ремеслом.

5 квітня. Сьогодні, користуючись сприятливою погодою, ми вирушили до губи Наюмляк. По цей бік її північного мису, ми перебували під легким східним вітром, але як тільки почали його обходити, то хвилювання зробилося таким сильним, що наші байдарки вельми часто заливало водою, і ми з великими зусиллями припливли до іншого берега. Лише тільки ми пристали до Кіякського селища, як вийшов сам тойон з усіма своїми підлеглими назустріч і вони винесли мене на руках з байдаркою на берег. У тойонський бараборі я пробув близько двох годин, з задоволенням зайнявся розглядом різних рідкостей. З великими зусиллями ми могли потрапити в приміщення, яке кадьякці називають жупаном. Хоча воно всередині і досить просторо, але двері, або, краще сказати, лази такі вузькі, що я змушений був, просунувши спершу голову і руки, влазити в неї поповзом. На Кадьяку жупан служить вітальнею, лазнею, спальнею, а іноді і могилою. У довжину, щонайменше, той, в якому ми були, має 13 футів і 10 дюймів [4,2 м], а в ширину 14 футів і 7 дюймів [близько 4,5 м]. Навколо цього приміщення, виключаючи отвір, лежали не надто товсті колоди, на відстані 3 футів 3 дюймів [близько 1 м] від стіни. Це простір встелений лавтаками (не вичиненою шкірою) і рогожами, а колоди служать замість узголів'я. Вони прикрашаються іноді корінними бобровими зубами, які своїм виглядом схожі на людські, тільки набагато більше. Всякому здається вельми дивно, як можна дорослій людині влягтися в такому короткому просторі, між стіною жупана і вищезгаданими колодами, але для тутешніх остров'ян ліжки довше не потрібні, бо вони сплять скорчившись, так що коліна досягають майже до самої шиї, і здебільшого лежать на спині.

До полудня погода стала ясною, і ми, користуючись нею, робили спостереження на 57о 00' 52" пн. ш., а потім зняли кілька місячних відстаней, за якими виявилось, що Кіяїк має 153о 15' з. д. Це місце, на мою думку, приємніше інших. У ньому я помітив суттєвий достаток всіх речей, потрібних для прожитку. Скінчивши наш огляд, ми вирушили назад в гавань Трьох Святителів, куди прибули через дві години з половиною.

6 квітня. Весь цей день і ніч на 7-е число ми провели в Мисовський губі, на острові Салтхідаку. Ми зупинилися у місцевого тойона. Знову я був змушений ламати собі спину, влазити в різні жупани, але зате задовольнив свою цікавість. Там, між іншим, вдалося мені бачити чоловіка і жінку, у яких волосся на голові все було поголене, а лиця вимазані сажею, що означало, за словами мого перекладача, глибокий траур. До прибуття росіян в цю країну, ці знаки печалі звичайно тривали цілий рік, нині ж покладається тільки один місяць, а іноді і менше.

Провівши більше доби з жителями всякого віку, я мав нагоду переконатися в

надзвичайній простоті кадьякців. Правда, при вході моєму в жупани спершу спостерігалася деяка чемність, яка однак, в короткий час проходила, так що якщо кому з жителів заманулося лягти або роздягнутися догола, то він робив це без всякої сором'язливості. Між розмовами займалися ми розгляданням ішхатів, або кошиків, плетених з коренів, в яких жителі зберігають все своє майно. Кошики, що належать чоловікам, наповнені були стрілками різних родів і шматками дерева з невеликим зігнутих ножем, зубом і каменем. Ці речі становлять все кадьякське знаряддя для різних виробів, крім не надто широкого шматка заліза, прив'язаного до ручки. У жіночих же кошиках містяться різні клаптики, жили, бісер, голки та інші дрібниці. Опівдні, після настання ясної погоди я робив астрономічні спостереження не тільки над широтою, яка виявилася $57^{\circ} 00' 45''$, але і над довготою (по 24 відстаням місяця від сонця), на яку можна сподіватися. Остання, — західна, — дорівнює $153^{\circ} 5' 22''$.

Увечері розвели ми вогонь, до якого зібралося досить багато жителів. Вони все милувалися, спостерігаючи, як ми пили чай, а щоб і їм не було нудно залишатися простими глядачами, я наказав роздати кожному по сушеної риби і по шматку китового жиру, господаря ж з господинею пригощав своїм напоєм, яким вони, як здається, були вельми задоволені. Помітивши, що близько 9 години багато хто з наших співрозмовників почали позіхати, я просив їх іти на спокій коли їм завгодно, а нас не чекати. Тому всі вони і розійшлися. Тут ще можна помітити, що під час чаювання господарі вечеряли, що відбувалося з деяким відмінністю від нашого звичаю. Як тільки риба була зварена, кухарка подала першу страву господарю, який, наївшись, залишки віддав своїй дружині.

Наступні ж страви роздавалися по старшинству, так що хлопчики очікували досить довгий час, поки дійшла до них черга.

7 квітня. На другий день, прокинувшись разом зі світанком, я вийшов з барабори і побачив багатьох чоловіків на дахах своїх осель. Це вважається у них за перше задоволення після сну, хоча вони завжди люблять сидіти і дивитися на море.

О 6 годині ранку ми виїхали з свого нічлігу. Я послав Калініна оглянути досить глибоку губу, що знаходилася неподалік від нас, сам же спершу заїхав в Проклятовське селище, а потім прибув в гавань близько 11 години. Тільки в одній Мисовській губі на всьому Кадьяку ми бачили жовтий пісок, в інших же місцях всюди знаходили сланець і простий сірий камінь.

Опівдні у самої будови, що знаходиться в гавані Трьох Святителів, я робив астрономічні спостереження на $57^{\circ} 05' 59''$ пн. ш., а близько 2 години дня зняв дванадцять місячних відстаней, за якими виявилось $153^{\circ} 19' 15''$ з. д. Середня, між спостереженнями в Мисовській губі і Наюмляку, західна довгота буде $153^{\circ} 14' 30''$.

8 квітня дув тихий вітер, а погода стояла ясна. О пів на восьму ми виїхали з гавані. Калінін пристав до першого мису для вимірювання кутів, а я верст за п'ять далі вийшов на низовину для зняття полуденної висоти, по якій північна широта виявилася $57^{\circ} 10' 14''$. Ледве встигли ми від'їхати від місця, де було зроблене спостереження, як вітер посилювався, проте ж, близько 5-ї години вечора ми прибули в Беглецовське селище, не

маючи на шляху ніякого неприємного випадку. Тут ми розташувалися ночувати і розкинули свій намет в бараборі перед вогнем. Беглецовське селище, як мною і раніше було сказано, краще за інших, і жителі його заможніше інших. у цьому місці знайшов я жінку, яка була замкнута в будку, схожу на курінь із прутів з округлим склепінням. Вона була посаджена в неї у зв'язку зі смертю сина і повинна була сидіти двадцять днів підряд, якби ми не випросили їй свободи, стверджуючи, що погода не дозволяла їй без явної шкоди для здоров'я виконати цей звичай. Як не дивним здається такий звичай освіченій людині, проте ж він на Кадьяку виконується з найбільшою точністю, хоча б то варто було і самого життя.

9 квітня. Наступного дня, незважаючи на снігову погоду і свіжий вітер, я зважився рушити вперед і о 9 годині вранці прибув у село Езопкіно, де за поганою погодою змушений був ночувати. Пополудні Калінін їздив в ближню губу, а я, між тим, дізнавшись, що в селищі Анікінському панує голод, від якого шість хлопчиків і одна стара вже померли, відправив туди на своїй байдарці сушеної риби і китовини. Між іншим мене здивував орел, який після заходу сонця влетів в барабору і сів біля вогню. Він, кажуть, так розумний, що де б не перебував, завжди визнає свої байдарки, що повертаються з рибальського промислу, і негайно летить додому. Кадьякські жителі тримають цих птахів єдино для пір'я, яке вживається для стріл всякого роду.

10 квітня вранці ми вирушили в Ігатську затоку. По дорозі заїжджали в Шашхатську губу, в самій вершині якої я робив астрономічні спостереження на $57^{\circ}18'43''$ пн. ш. Біля південного її мису знаходиться високий стрімчак, що утворився, як кажуть мешканці, з конічної гори, яка під час бувшого в 1788 році землетрусу скинута була в море. Мене запевняли, що перш, на тому самому місці, де тепер лежить довгий кам'яний риф, був піщаний берег.

Тепер не зайве буде згадати про місцевість, починаючи від Кілюдінської губи до гавані Трьох Святителів. Вся ця відстань зайнята островом Салтхідаком, так що протока по обидві краї його простягається близько 15 верст в ширину, а до середини звужується, і, нарешті, береги його сходяться так, що відстань між ними не більше півверсти. У цьому місці зустрічаються дві течії, так як приплив від південного мису острова йде на північ, а від північного на південь. Береги в вузькій ділянці протоки невисокі і зрідка покриті лісом. Хоча нам і не вдалося зробити жодного проміру, проте ж, можна вважати, що глибини будуть всюди достатні для судів.

У Шашхате я мав нагоду бачити мистецтво відчиняти кров. Молода жінка, взявши голку, насаджені на деревинку, встромила її хворому в руку, щонайменше на півдюйма [1,2 мм]. Потім, наставивши кінець голки в середину вени, просунула його наскрізь, на іншу сторону, і самим тупим інструментом, званим пекулкою (рід мідної січки) розрізала вену до голки. Кров в перший раз не пішла, тому вона зробила висновок, що не потрапила в справжнє місце, і повторила свою операцію з найкращим успіхом. Треба було мати багато терпіння, щоб винести таке повторення, але хворий навіть не скривився, хоча кидав кров ще в перший раз.

12 квітня. Вранці при тихому вітру і вельми приємної погоді залишили ми Ігатську

затоку, а в полудень пристали до острова Угакі. Проїжджаючи сьогодні між ним і Тонким мисом, я не бачив нічого схожого навіть на той бурун, який був помічений нами в перший проїзд. Цей бурун, як кажуть, буває тільки при південних вітрах. На Угакі ми побули недовго, так як дуже скоро почали нагромаджуватися хмари, а я поспішав повернутися в своє житло. Місцевий тойон радив нам залишитися у нього до ранку, запевняючи, що скоро повіє північно-східний вітер. Однак же я, незважаючи на це, поїхав і, хоча дощ і хвили промочили мене порядно, о пів на десяту пополудні прибув благополучно в гавань Св. Павла. Після полудня вітер почав дуги зі сходу і справив таке хвилювання, що через байдарки невинно плескалося. Але ці шкіряні човни так само добре противляться бурхливій погоді, як і палубні судна.

Угакське селище складається з чотирьох барабор, що ж стосується до жупанів, то вони просторіше і краще за всіх тих, які я бачив раніше. Після прибуття мого я знайшов улюбленця свого Саву тойоном на острові. Він тільки що поховав свого батька. Ми ходили на могилу небіжчика. Вона, як і всі інші, складалася з невисокого пагорбу, на якому покладено кілька колод, спершу вздовж, а потім поперек, а на них накладено кілька великих каменів.

Після свята паски, ми взялися за оснащення, яке тривало досить довго, тому що потрібно було взяти з собою великий компанійський вантаж не тільки для Кантона, а й для Ситки. Тим часом штурман Калінін, за моїм дорученням, займався описом північній частині Кадьяка, яке і зробив з бажаним успіхом. Він не тільки досяг Карлуцького селища, але навіть об'їхав острови Афогнак і Еврашічій, зробивши кілька астрономічних спостережень в потрібних місцях для зв'язку з колишніми нашими описами.

Погода стояла прекрасна, і близько 15 травня гори були покриті зеленню. Але несподівано на 19-е число вдарив мороз і випало снігу на півдьюма [1,2 см], який, проте, після 12 години зовсім зник. Така зміна, яка буває тут часто, наробила б багато клопоту в Європі, але у кадьякців, крім польових рослин, морозити нічого. Вони навіть щиросердно вірять, що така незвичайна подія віщує їм якесь щастя. І справді, їх очікування збулося, так як на інший же день до нас принесло в гавань мертвого кита, якого, хоча від нього струмував огидний і шкідливий запах, вони негайно розпластали і розділили між собою.

Тільки-но ми встигли укласти вантаж, який перебував в Кадьякських магазинах, як на байдарках був привезений торішній промисел з Кенайської {*} затоки, що складається з рисей, річкових бобрів і різних інших звірів. Між іншим, було привезено трохи кенайського одягу до інших рідкостей, частина яких куплена мною.

{* По березі Кенайської затоки знаходиться 14 селищ і близько 3 000 жителів. Вони мають мову, відмінну від інших. Вживають обшиті берестом човни, виключаючи кілька сімейств, що живуть у узмор'я, які їздять на шкіряних байдарках. Хоча всі вони навернені в християнську віру, однак, багатоженство і шаманство між ними так само звичайне, як і на Кадьяку. Їстівні припаси у них в набагато більшому достатку, ніж у кадьякців. Крім риби, вони ловлять звірів, а особливо диких баранів, які водяться там у

великій кількості. У цій країні найбільш часто водяться: олені, дикі барани, ведмеді звичайні і чорні, соболі, чорні лисиці, чорнобурі, сиводушки і червоні, видри, рисі, кролики, росوماхи, горностаї, річкові бобри, ховрахи і білки.

Кенайці кладуть тіла померлих в дерев'яні ящики, а на могили накидають каміння, щоб дикі звірі не могли виривати трупи. В знак печалі про померлого, вони обпалюють собі волосся, вимащують лиця чорною фарбою і надрізають тіло в різних місцях. Інші їх звичаї подібні до звичаїв жителів Кадыяку.}

Промисловець, що приїхав з Кенайської затоки, повідомив нас, що його мешканці живуть спокійно, але тільки вимагають, щоб до них не надсилали наших священиків. В іншому ж випадку вони доручили йому сказати, що вб'ють першого, хто тільки наважиться до них приїхати. До такого подразнення подав привід монах Ювеналій, який в 1796 році, за своїм обов'язком і званням, сильно наполягав, щоб кенайці залишили багатоженство, а декого з них повинчав за прийнятим нашою церквою обрядом. Кенайці за такий вчинок віддали його смерті. Ми також отримали звістку з компанійської факторії Нучкі, що її керівник послав було на так звану Мідний річку одну людину, щоб відкрити там торгівлю, але той на шляху був убитий. Одному тільки промисловцеві Баженову вдалося повернутися без будь-якої шкоди. Колись він зробив по березі Мідної річки близько 300 верст і, звичайно, не уникнув би смерті або рабства, якби його не врятувала жінка, яку він любив; після повернення свого на Кадыак він одружився з нею. За словами Баженова, на цій річці знаходиться велика кількість самородної міді. Але жителі її ретельно приховують ті місця, де вона потрапляє великими шматками.

Наше приготування до походу повинно було скінчитися на початку червня, якби ми не змушені були зробити новий бушпріт 139. Ця несподівана обставина затримала корабель "Нева" до 13-го числа.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ОПИС ОСТРОВА КАДЬЯК

Клімат на острові Кадыак. — Рослини. — Звірі і птиці. — Число жителів. — Їх барабори, або доми. — Звичаї. — Одяг. — Їжа. — Шлюбні обряди. — Обряди при похованні. — Рибна і пташина ловля і полювання. — Знаряддя для полювання і лову. — Будова байдарок. — Управління на Кадыяку.

Кадыак — один з найбільших островів, що належать Росії в п'ятій частині світу 140. Він досить гористий і оточений глибокими затоками, в які впадає багато річок. На їх берегах можна влаштовувати селища, інші ж місця покриті скелями і майже вічним снігом. Цей острів складається зі сланцю, лежачого похилими шарами, і щільного сірого каменю. За словами жителів і з власного досвіду знайшов, що клімат острова не дуже приємний. Повітря зрідка буває чисте, навіть влітку трапляється мало таких днів, які можна б було назвати теплими. Погода абсолютно залежить від вітрів. Коли вони дмуть з півночі, заходу або півдня, то і погода стоїть ясна. В іншому ж випадку вогкість, дощ і туман йдуть безперервно один за одним. Тутешні зими схожі на нашу погану осінь, але минула зима, яку ми провели на Кадыяку, була винятком з цього загального

положення. Досить глибокий сніг лежав з 22 грудня по 15 березня, і термометр Фаренгейта опускався іноді до нуля {— 17,7 о С. }. Я навмисне міряв товщину льоду на ставках, яка в березні виявилася рівною 18 дюймам [0,45 м].

Тополя, вільха і береза ростуть на Кадьяку в невеликій кількості, а ялина попадається тільки близько північного мису і гавані Св. Павла. До прибуття росіян в цю країну, крім саранки 141, кутагарника 142, петрушки, цибулі, гірчиці 143 і огіркової трави 144, ніяких інших рослин не було. Тепер же розводять там картоплю, ріпу, редьку, салат, часник і капусту. Втім, останні рослини ще не увійшли до загального вжитку. Для їх розведення потрібна велика праця і подолання багатьох перешкод, що походять від клімату. Вологе повітря і часті дощі суттєво перешкоджають землеробству. Разом із тим у минулому році Компанією тут було посіяно трохи ячменю, який місцями вельми добре народився і зовсім доспів. Тому можна судити, що ярий хліб на цьому острові може рости з успіхом.

Серед тварин число природних мешканців острова не надто велике. Вони складаються з ведмедів, різних родів лисиць, горностаїв, собак і мишей. З часів ж Шелехова на острові розводяться рогата худоба, кози, свині і кішки. Я також мав задоволення під час мого перебування до вищевказаних родів домашніх тварин додати англійську вівцю і російського барана, від яких вже є потомство. На відміну від того, там водиться безліч птахів, як-то: орли, куріпки, кулики, різних родів журавлі, топірці, іпаткі 145, гагари, уріли 146, ари 147, річкові та морські качки, ворони і сороки. Спершу не було там курей, але росіяни розвели і їх у великій кількості. Качок тут безліч різних родів. Деякі з них відлітають весною, коли являються гуси та леbedі, які місцями залишаються на ціле літо. Понад те, знаходяться ще три сорти невеликих пташок, з яких темно-сірі називаються непогожками тому, що вони своїм співом віщують швидку негоду.

Кадьяк рясніє також білою і червоною рибою. До першого роду належать палтус, тріска, калага148, бик149, терпуг 150, камбала, гольці 151, окуні, вахня 152, оселедця і уйкі 153, а до другого: чавича 154, сьомга, кіжучь 155, хайко156, червона горбуша і червоні гольці. Річки з травня по жовтень наповнені червоною рибою, так що її в короткий час можна наловити руками кілька сотень. Іноді трапляється, що вона стоїть купами від самого дна до поверхні води, як нібито в чану, і тоді дикі звірі, а особливо ведмеді, харчуються одними тільки їх головами. Вони заходять у воду і ловлять рибу лапами з дивовижною спритністю. Але всього смішніше бачити, коли ці тварини, відірвавши тільки мозкову частину голови, кидають залишки на берег. Поблизу Кадьякських берегів водяться у великій кількості кити, косатки, нерпи 157 і сивучі. Кілька років тому траплялися поблизу морські бобри, але тепер вони відійшли досить далеко в море, а сірі котики 158 і зовсім перевелися {Компанія промишляє котиків на островах Св. Георгія і Св. Павла. Спершу ці тварини водилися там у великій кількості, але тепер трохи зменшилися. Однак при хороших порядках нестачі в них бути ніколи не може. Бували такі часи, коли кожен промисловець вбивав по 2 000 котиків в рік. Дуже шкода, що на обох цих островах немає хорошої гавані і судна змушені бувають

стояти на якорях у відкритому морі на поганому ґрунті. При міцному ж морському вітру їм неодмінно треба зніматися з якоря і лавірувати. Кажуть, що поверхня першого з островів дуже висока, а другого — низовинна. Обидва вони мають недолік а прісній воді, птахом ж рясніють, а особливо присутня так звана ара, яйцями якої промисловці харчуються все літо. Пташенят вона виводить на кручах.}. Крім цього, навесні всюди ловляться круглі раки 159; вони мають вигляд розплющеними павука, і з моря в губи йдуть завжди, зчепившись попарно.

Число жителів острова, відносно його величини, досить невелика, так як, за моїми розрахунків, їх не більше 4 000 осіб.

Старі запевняють, що перед приходом росіян на острів число жителів було вдвічі більше. Отже, і тоді вважалось їх не більше десяти тисяч душ. Шелехов в свій подорожі згадує, що він на Кадьяку підкорив російському скіпетру до 50 000 чоловік. Але це буде свідчення так само вірне, як і те, нібито на камені, що знаходиться навпроти острова Салтхідака, він розбив 3 000 і взяв у полон понад 1 000 осіб. Насправді ж, як я згадав вище, там знаходилося не більше 4 000, в тому числі жінок і дітей.

Кадьякці середнього зросту, широковиді і широкоплечі. Колір шкіри мають червонувато-смаглий, а очі, брови і волосся чорне, останнє жорстке, довге і без всякої кучерявості. Чоловіки зазвичай своє волосся або підстригають або розпускають по плечах, а жінки, підрізавши їх близько чола, в'яжуть позаду в пучок. Одяг тутешніх жителів складають парки і камлейкі; перші шийються зі шкір морських птахів або шкір тварин, а останні з сивучих, нерп'ячих і ведмежих кишок або китових перетинок. У минулі часи заможні остров'яни прикрашали себе бобрами, видрами і лисицями. Але тепер все це віддається Компанії за тютюн та інші європейські дрібниці. Чоловіки оперізують себе пов'язкою з клаптем спереду, яким прикривається те, чого не дозволяє виявляти сором'язливість. Жінки носять пояс з нерпи шириною в три або чотири пальці. Голови вони покривають шапками з пташиних шкур або плетеними капелюхами, пофарбованими зверху дуже майстерно і мають вигляд відрізу плоского конуса. Ходять майже завжди босі, виключаючи дуже холодної пори, коли вони надягають рід чобіт, зшитих з нерп'ячої або іншої шкіри.

Кадьякці вельми пристрасні до нарядів. Вуха проколюють навколо і прибирають їх бісером різних кольорів. Жінки ж унизують їм руки, ноги і шию. У давнішні часи всі вони крізь нижню частину носового хряща просмикували кістки або інші будь-які речі. Чоловіки вкладали камені або довгі кістки в проріз під нижньою губою, довжиною близько півдюйма, жінки ж навішували коралики 160 або бісер крізь проколоти там дірочки, в які зазвичай вставляли ряд невеликих кісточок, на зразок зубів. Ніжна стать тут так само прив'язана до франтівства і прикрас, як і в Європі. За старих часів вони робили "тату", або візерунки на підборідді, грудях, спині і на інших місцях, але такий звичай вже виходить з ужитку. Найдорожчою річчю вони вважають бурштин. Він для кадьякця набагато дорожче, ніж для європейця діамант, і його носять у вухах замість сережок. Я подарував невеликий шматок бурштину тойонському синові, який ледь не

зійшов з розуму від радості. Взявши цю коштовність в руки, він у нестямі кричав "Тепер Сава (так його називали при хрещенні) багатий. Всі знали Саву по хоробрості і спритності, але нині дізнаються його по янтарю". Мені після розповідали, що він їздив в різні місця острова навмисне, щоб показати мій подарунок.

Їжа тутешніх жителів складається з риби і всякого роду морських тварин: сивучей, нерпи, черепашок і морських ріпок 161. Але китовий жир має перевагу над всім. Як він, так і голови червоної риби завжди вживаються сирі. Інше ж вариться в глиняних горщиках або смажиться на паличках, уткнутих в землю біля вогню. Під час голоду, який на острові нерідко трапляється взимку, а навесні буває майже завжди, звичайним притулком жителів служать мілини, або лайди. Селище, у якого знаходиться таке рясне місце, відзначається у них найкращим.

Кадьякці, до прибуття до них росіян, не мали ніякої встановленої віри, а визнавали доброго і злого бога. З цих останньому, боячись його, приносили жертви, кажучи, що перший і без того нікому жодного зла не завдає. Тепер вони майже всі шануються християнами. Але вся віра їх полягає лише в тому, що вони мають по одній дружині і хрестяться, входячи в будинок росіянина. В іншому не мають ніякого поняття про наші догмати, а переходять в віру єдино з користі, тобто щоб отримати хрест або інший який-небудь подарунок. Я знав багатьох, які тричі хрестилися, отримуючи за те кожен раз сорочку або хустку.

Про перше заселення острова ніхто з них нічого ґрунтовного сказати не може, а кожен старий сплітає особливу казку на свій смак. Тойон Калпак, який вважається на острові розумною людиною, розповідав мені наступне: "На північ від Аляски жив тойон, дочка якого закохалася в кобеля і з ним прижила п'ятьох дітей. З них двоє були жіночого, а троє чоловічого роду. Батько, розсердившись на свою дочку і знайшовши час, коли її коханця не було вдома, заслав її на ближній острів. Кобель, прийшовши додому і не бачачи своїх, довго сумував, але наостанок, дізнавшись про місце їх перебування, поплив туди і на половині дороги потонув. Після деякого часу щенята підрости, а мати розповіла їм причину свого ув'язнення. Старий тойон, скучивши за своєю дочкою, приїхав сам її відвідати, але не встиг увійти в будинок, як був пошматований своїми розлюченими онучатами. Після цієї сумної пригоди мати дала дітям волю йти куди хочуть, тому одні відправилися на північ, а інші через Аляску на південь. Останні прибули на острів Кадьяк і розмножили на ньому людей. Мати ж їх повернулася на свою батьківщину. На моє запитання, яким чином собаки могли потрапити на Кадьяк, він відповідав, що острів спершу відокремлювався від Аляски тільки річкою, а справжню протоку зробила надзвичайно велика видра, яка жила в Кенайський затоці і одного разу надумала пролізти між Кадьяком і материком.

Хтось розповідав мені історію про створення острова таким чином: "Ворон приніс світло, а з неба злетів міхур, в якому знаходились чоловік і жінка. Спершу вони почали роздмухувати свою темницю, а потім розтягувати її руками і ногами, від чого склалися гори. Чоловік, кинувши на них волосся, справив ліс, в якому розмножилися звірі, а жінка, випустивши з себе воду, створила море. Плюнувши ж в канавки і ями, вириті

чоловіком, вона перетворила їх у ріки й озера. Вирвавши один зі своїх зубів, вона віддала його чоловікові, а той зробив з нього ніжик і почав різати дерева. з трісок, що кидаються в воду, виникли риби. Від запашного дерева (рід кипариса) — горбуша, а від червоного — кижуч. Чоловік і жінка з часом народили дітей. Перший син грав колись каменем, з якого утворився Кадьяк. Посадивши на нього людину з сукою, він штовхнув його на теперішнє місце, де потім почали розводитися люди ".

У давні часи на Кадьяку було багатоженство. Тойони мали до 8 дружин, а інші за своїм станом. Ігатський тойон в бутність мою на острові тримав у себе трьох дружин. У шаманів їх було стільки, скільки, як вони запевняли своїх співвітчизників, їм дозволяла мати надприродна істота.

Сватання або одруження проводиться тут в такий спосіб. Наречений, почувши, що в такому-то місці знаходиться хороша дівчина, відправляється туди з найдорожчими подарунками і починає свататися. Якщо батьки захочуть видати за нього свою дочку, то він обдаровує їх, поки вони не скажуть "досить". В іншому ж випадку він забирає все назад. Чоловіки майже всі живуть у жінчиних родичів, хоча іноді їздять гостювати і до своїх. У свого тестя вони служать замість працівників. Після деякого часу, весь шлюбний обряд закінчується тим, що молодий проводить ніч зі своєю молодою, а вранці, вставши разом зі світлом, він повинен дістати дров {Діставати дрова в багатьох місцях цього острова справа дуже важка по повній нестачі лісу.}, натопити баню і в ній обмитися з дружиною своєю раніше всіх. При весіллях не буває ніяких розваг, а якщо зятю вдасться вбити якусь тварину, то тесть, з одних хвастошів, розсилає шматки своїм приятелям. Цей звичай водиться під час достатку, в іншому ж випадку кожен житель береже для себе все, що тільки може промислувати.

Кадьякці бувають прив'язані не стільки до живих, скільки до своїх померлих родичів. Небіжчик одягається в найкраще плаття, а потім кладеться здебільшого знову на те ж місце, де лежав під час своєї хвороби. Тим часом, як копають яму, родичі і знайомі невтішно виють. Після приготування могили, тіло померлого загортають в звірині шкіри, а замість труни обтягається лавтаками 162. Потім воно опускається в могилу, поверх якої кладуть колоди і каміння. Після здійснення поховання далекі родичі йдуть по домівках, а ближні залишаються і плачуть до заходу сонця. У старі часи, після смерті якого-небудь із знатних жителів, мали звичай вбивати невідьника, або калгу, як тут їх називають, і хоронили його разом з паном або пані. Тепер же тіла навіть найбагатших обсипаються тільки розчавленим бісером або бурштином, що, однак же, трапляється досить рідко. З померлими мисливцями кладеться їх зброя, тобто боброві, нерп'ячі і китові остроги. Нагорі ставлять решітки байдарок. Я бачив довгі жердини, увіткненні над могилами, які означали високий рід похованої особи. Кажуть, що кадьякці надзвичайно печальються по покійних і плачуть при кожній про них згадці. Стрижка волосся на голові і забруднення лиця сажею вважається, тут знаком печалі по померлим. Дружина, яка втратила чоловіка, залишає свій будинок і йде в інше житло, в якому і проводить певний час. Те ж саме робить і чоловік після смерті своєї дружини. Після смерті дітей мати сідає на 10 або на 20 днів в особливо

побудований малий курінь, про який мною було згадано раніше.

Обряд, що спостерігається тут при народженні, досить цікавий. Перед останнім часом вагітності будується вельми малий курінь із прутів і покривається травою. Жінка, відчувши наближення пологів, негайно в нього віддаляється. Породілля, при звільненні своєму від тягара, вважається нечистою і в своєму ув'язненні повинна залишатися двадцять днів, хоча б то було взимку. У продовження цього часу родичі приносять їй їжу і питво, і все це подають не прямо з рук в руки, але на паличках. Як тільки закінчиться термін, то породілля, разом зі своєю дитиною, омивається спершу на відкритому повітрі, а потім в лазні. При першому омовінні у новонародженого проколюють хрящ в носі і засовують шматок круглого прутика. Робиться також проріз під нижньою губою чи протикається кілька дірок наскрізь. Батько, після народження дитини, звичайно видаляється в інше село, хоча і не надовго.

Я можу запевнити, що в цілому світі немає місця, де б жителі були більш неохайні, як на цьому острові, але при цьому найменша природна нечистота вважається у кадьякців за саму гидоту. Наприклад, жінки в періодичних обставинах повинні піти в курінь, подібний пологовому, і бути в ньому до тих пір, поки не очистяться абсолютно. Ті ж, з якими це сталося ще в перший раз, змушені бувають витримувати там десятиденний карантин і, вимившись, повернутися до родичів. Їх також годують або з паличок, або кидають до них їжу без посуду.

Під час мого проїзду по острову мені самому приходилося це бачити. Я навіть міряв багато конурок, які зазвичай вириваються в землі на 2/3 аршину і так погано покриті, що з незвички в погану або холодну погоду повинні бути шкідливі для здоров'я.

Між різними хворобами, до яких бувають схильні кадьякці, найбільш часті: венеричні, застуда і сухоти. Засобів, що вживаються для лікування недуг, три: шаманство, або чаклунство, вирізування хворий частини і кидання крові. Кажуть, що в першого ступеня венеричної хвороби вживається узвар з коріння, коли ж вона кинеється в ніс, то прорізаються ніздрі, а в інших випадках проколюють хрящ.

Виховання дітей у кадьякців нічим не відрізняється від інших подібних народів. Вони з дитинства привчаються до холоднечі купанням у холодній воді і іншими подібними способами. Нерідко трапляється, що мати, бажаючи вгамувати дитини, що розкричався, занурює її зимою в море або річку і тримає до тих пір, поки не вгамуються сльози. У звичці до голоду вони не мають потреби ні в якому наставнику, а кожен сам час від часу зве його виносити. Нерідко їм трапляється через брак харчів, залишатися кілька днів підряд без усякої їжі. Чоловіки завчасно привчаються робити і кидати стрілки, будувати байдарки, управляти ними та інше. А дівчата також з юних років починають шити, в'язати різні шнурки і робити інші речі, властиві їх статі. Всі тутешні чоловіки взагалі займаються рибальством і промислом як морських, так і наземних звірів. Одна тільки китова ловля належить особливим родинам та переходить від батька до того сина, який в цьому промислі показав більше мистецтва і моторності перед іншими. Втім, китову ловлю кадьякські жителі ще не встигли довести до тої досконалості, в якій вона знаходиться у гренландців і у інших народів. Кадьякський

промисловець нападає тільки на малих китів і, сидючи в однолючній байдарці, кидає в нього гарпун, древко якого при ударі відділяється від аспідного носка і залишається на воді. Таким чином, кит, отримавши рану і маючи в своєму тілі згаданий аспідний носок або спис, йде з ним у море і потім викидається на берег, а іноді і зовсім пропадає. Тому можна зробити висновок, що ніхто з китових промисловців не впевнений у своїй видобутку.

Що ж стосується морських бобрів, то хіба сотий з них може врятуватися від своїх гонителів. Вони промишляють наступним чином. У море виїжджає безліч байдарок, і як тільки яка-небудь з них під'їде до бобра, то мисливець, кинувши в нього стрілку або не роблячи цього, гребе на місце, де він пірнув і піднімає весло. Всі інші байдарки, побачивши цей знак, кидаються в різні боки, і близько першої байдарки складають коло сажнів до 100 [метрів 180] в поперечнику. Лише тільки тварина вирине з води, як ближні байдарки кидають в нього також свої стрілки, а сама найближча, ставши на місці, де пірнув бобер, знову піднімає весло. Інші розташовуються так само, як і в першому випадку. Полювання триває таким чином до тих пір, поки бобер не втомиться або втратить сили від витікання крові з ран. Я чув від майстерних промисловців, що іноді двадцять байдарок б'ються з одним бобром половину дня. Бувають навіть і такі тварини, що своїми лапами виривають з себе стрілки, проте ж, здебільшого через кілька годин робляться здобиччю мисливців. З досвіду відомо, що бобер, пірнувши в перший раз, залишається у воді понад чверть години, але в наступні рази цей час мало-помалу зменшується, і, нарешті, бобер приходить в таке безсилля, що зовсім не може занурюватися в воду. Вельми жалюгідне видовище видається для людини чутливої, коли промисловці ганяються за бобровою самкою, що має при собі малих дітей. Материнська до них прихильність мала б зачепити кожну людину, але кадьякський житель не відчуває ні найменшої жалості. Він не пропустить нічого, плаваючого по морю, не кинувши в нього своєї стрілки. Лише тільки бідна самка побачить своїх ворогів, то, схопивши бобреня в лапи, негайно занурюється разом з ним в море, а так як він не може бути довго під водою, то, незважаючи ні на яку небезпеку, вона знову піднімається нагору. В цей час промисловці пускають в неї стрілки, якими вона скоро і буває поранена, намагаючись укрити свого маленького. Трапляється іноді, що при раптовому нападі бідна тварина залишає своє дитя, але в таких обставинах вона неминуче гине, бо покинутого бобреня можна досить зручно зловити, а мати, чуючи його голос, вже не в змозі піти. Материнська прив'язаність тягне її до свого дитинчаті. Вона негайно підпливає до байдарці, намагаючись звільнити його, і тоді-то отримує від промисловців багато ран і неминуче гине. Якщо у самки двоє дітей, то вона намагається врятувати обох, але в разі невдачі одного з них розриває сама або залишає напризволяще, а іншого захищає усіма способами. Кадьякці, займаючись цим промыслом з юних років, робляться з часом великими в ньому умільцями. У тиху погоду вони визнають місце, де пірнув бобер, по бульбашках, що залишаються на поверхні води, в бурхливий же час бобри пірнають, по їхнім спостереженням, завжди проти вітру. Мене запевняли, що якщо бобер примітить де-небудь не зайняте байдарками місце або

проміжок між ними ширше інших, то він неодмінно туди кинеться. Він намагається вивідати це місце, висуваючись з води до поясу, але, замість порятунку, піддається неминучої небезпеки. Вбити бобра вважається у промисловців великим торжеством. Воно звичайно виражається дивним криком, після якого слідує розгляд, кому належить видобуток. Головне право на неї має той, хто перший поранив спійманого звіра. Якщо кілька людей раптом кинули в нього свої стріли, то права сторона бере перевагу перед лівої, а чим рана ближче до голови, тим важливіше. Коли ж кілька стрілок, у яких моути {Моут — жильний шнурок, яким стрілка або її наконечник прив'язується до дrevка.} відірвані, знаходиться в звичайних частинах тіла, то той, у якого залишок довше, вважається переможцем. Хоча, як здається, вищезазначених правил достатньо, але при всьому тому відбувається безліч суперечок між промисловцями, які часто приходять до росіян для вирішення.

Нерпа вважається у кадьякців першим промислом після бобра. Ловлять її сітками, зробленими з жил, які за допомогою грузил розтягуються в воді. Нерпу б'ють сонну, але найбільш забавне, коли заманюють її до берега. Мисливець ховається між каміннями і, надівши на голову шапку, зроблену з дерева на зразок нерп'ячої морди, кричить голосом нерпи. Тварина, сподіваючись знайти собі товариша, підпливає до берега і там позбавляється життя.

Ловля птахів, званих урілами, становить третій промисел. Їх ловлять також жильною сіткою, яка внизу розтягується на жердину, довжиною в 2 сажні [3,7 м]. У верхні кінці мереж протягується шнур крізь вічка, і прихоплюється по кінцях вищевказаного жердини. Оскільки ці птахи зазвичай сідають на кручі, то мисливець, підкрадаючись із зібраною мережею і досягнувши зручного піднесення, кидає її прямо на птахів. Злякавшись, уріли намагаються полетіти і заплутуються в мережі. Тоді мисливець, тримаючи один кінець шнурка, тягне інший до себе і збирає сітку в капшук, в якому іноді знаходиться ціле стадо птахів. Ширина сітки буває звичайно сажні дві з невеликим, а довжина — до 12 сажнів [22 м].

Риба по Кадьякських річках ловиться руками і кошелем на жердинах, а іноді її б'ють вбрід списами. Але в морі вживаються кістяні вудки різної величини, залежно від риби. На вудку, замість лина, прив'язується морська цибуля, який буває довжиною сажнів в 30 [метрів 55], а в діаметрі близько 1/8 дюйма [0,3 см]. Рослина це набагато краще жильних шнурів, так як останні занадто розтягуються, коли намокнуть, і не такі міцні.

Кадьякська зброя складається з довгих пік, гарпунів і стрілок, якими промишляють морських звірів: китів, нерп, косаток і бобрів. Коли жителі вели війну між собою, то озброювалися великими луками, на зразок аляскинських, і стрілами з аспідними або мідними наконечниками. Але тепер рідкісні з них тримають цю зброю. Китовий гарпун має в довжину близько 10 футів [3 м] з аспідним списом, зробленим на зразок ножа, гострого з обох сторін, який вставляється досить слабо. Нерп'ячий не коротше китового, з кістяним носком або списом, на якому нарізано кілька зубців; до нього прикріплюється міхур. Тому, хоча тварина і потягне його, але занурити в воду не може.

Є і ще особливий рід нерп'ячих стрілок, які досить схожі на боброві і відрізняються від косаточних тільки одними наконечниками, бо у останніх вони довше і вставляються в кістку, яка при ударі випадає. Наконечники зазначених стрілок, не виключаючи нерп'ячого гарпуна, прив'язуються до моута, або жильним шнуркам, які прикріплюються до деревка. Вони вставляються в кінці, вставлені в кістку, так що, коли звір поранений, то наконечник виходить зі свого місця, і, залишившись в тілі, змотує шнурок з деревка, яке, спираючись невпинно об поверхню води, стомлює видобуток, яка прагне щохвилини пірнати. Стрілки кидаються правою або лівою рукою з вузьких дощечок, які слід тримати вказівним пальцем з одного боку, а трьома меншими — з іншого, для чого вирізуються ямки. Стрілки кладуться опереним кінцем в невеликий жолобок, вирізаний посеред дощечки, і кидаються прямо з плеча.

Робочі знаряддя складаються з невеликої шляхти, яку тепер роблять із заліза, а раніше вона була аспідна, і з кривого вузького ножа, замість якого до прибуття російських вживалася раковина. До них можна приєднати ніздрюватий камінь, який вживається для очищення роботи, і зуб, посаджений в невеликий держак. З цим бідним набором інструментів кадьякці майстерно обробляють свої речі. Що ж стосується жінок, то в мистецтві шити чи хто може перевершувати їх, крім як на Лисячих островах. Я маю багато зразків їх роботи, які зробили б честь кращим нашим шевцям. Чим кадьякці древніше, тим краще робота, а особливо різьблення з кістки. Це ремесло, судячи по ляльках, які перебувають у мене, було в хорошому стані, якщо взяти до уваги, що воно належало неосвіченим людям. Але нині насилу можна знайти людину, яка зобразила би що-небудь порядне. Все зшивається тут жильними нитками, які виробляються так тонко і чисто, що не поступляться кращому суканому шовку. Плетінки ж з них або шnurки робляться з дивовижним мистецтвом. Оленьча шерсть, козяче волосся, розсмиканий стамед 163 тільки на Кадьяку вживаються для прикраси. До приїзду росіян жінки вживали кістяні голки своєї власної роботи, тому в кожному сімействі знаходиться невелике знаряддя для проштрикування вушок. Жінки так ощадливі, що якщо, навіть і тепер зламається залізна голка, то просвердлюють вушка на залишках, поки це можна робити.

На Кадьяку, подібно всьому північно-західному берегу Америки, шаманство, або чаклунство, знаходиться в великій повазі. Шамани вчать своєму мистецтву з дитинства. Запевняють, що вони мають зносини з нечистим духом, по навіюванню якого можуть передбачати майбутнє. Вони також вважають, що деяким дітям належить долею бути земними шаманами і що вони бачать завжди своє призначення уві сні. Хоча у кожного з цих ошуканців є щось особливе, але основне у всіх однакове. В середині барабори стелили нерп'ячу шкіру або іншого звіра, біля якої ставиться посудина з водою. Шаман виходить на вищезгадану підстилку і, скинувши з себе звичайне плаття, надягає камлейку задом наперед. Потім фарбує своє обличчя і покриває голову перукою з людського волосся з двома пір'ям, схожими на роги. Навпроти сідає людина, яка пропонує йому питання. Одягнувшись і вислухавши прохання, шаман починає пісню, до якої мало-помалу приєднуються глядачі, і

наостанок складається хор, або, краще сказати, шум. При цьому шаман робить різні рухи тіла і стрибки до тих пір, поки в нестямі не падає на землю. Потім він знову сідає на шкіру і починає такі ж шалені рухи. Так триває довгий час, нарешті шаман оголошує відповідь, отриману ним від нечистого духа. Шамани виконують також і посаду лікарів, але тільки в найважчих хворобах. За це неодмінно треба їх обдарувати, з тим, однак, щоб хворий одужав, в іншому ж випадку відбирають подарунки назад.

Все їх лікування хворого складається в вищеописаному біснуванні.

Після шаманів перше місце займають касети, або мудреці. Посада їх полягає в навчанні дітей різним танцям і в розпорядженні розвагами або іграми, під час яких вони займають місце наглядачів.

Заскнілі забобони справили безліч марновірства в тутешньому народі. Жодна плетінка не робиться без допомоги будь-якого щасливого корінця. Бідним вважається той промисловець, який не має при собі якого-небудь щасливого знаку. Найважливіші з останніх — морські горіхи 164, які у великій кількості валяються по берегах в жарких кліматах, а тут вони дуже рідкісні. Лише тільки настане весна, то китові промисловці розходяться по горах збирати орлині пір'я, ведмежу шерсть, різні незвичайні камінчики, коріння, пташині гнізда та інше. Всього гірше звичай красти з могил мертві тіла, які вони містять в потаємних печерах і яким навіть носять іноді їжу. Тут введено в звичай, що батько перед своєю смертю залишає печеру з мертвими тілами, як самий дорогоцінний спадок того, хто робиться його наступником в китовому промислі. Спадкоємець, зі свого боку, намагається все життя множити це скарб, так що у деяких набирається до двох десятків трупів. Втім, треба зауважити, що тут крадуть тіла тільки таких людей, які показували особливе мистецтво і моторність. Китові промисловці під час лову, як уже сказано вище, вважаються нечистими, і ніхто не тільки не погодиться з ним їсти разом, але і не дозволить їм торкатися ні до якої речі. Однак ж при всьому цьому вони користуються особливою повагою, і інші остров'яни називають їх своїми годувальниками.

Кадьякці проводять своє життя в промислах, святах і в голоді. У перших вони вправляються влітку, другі починаються в грудні і тривають до тих пір, поки вистачить харчів, а з того часу і до появи риби терплять великий голод і харчуються тільки черепашками. Під час свят вони невпинно танцюють і скачуть, причому вживаються самі потворні маски. Мені траплялося бачити їхні забави досить часто, але без будь-якого задоволення. Їх розваги звичайно починаються жінками, які кілька хвилин гойдаються з боку в бік при співі присутніх глядачів і звуці бубнів. Потім виходять, або, краще сказати, виповзають чоловіки в масках і стрибають по-різному, і це закінчується їжею. Остров'яни великі любителі веселощів. Взагалі ж можна сказати, що всі вони дуже упереджені до азартних ігор, в які програють іноді все своє майно. У них є одна гра, яка називається диски, від якої багато розорилися. У неї грають чотири людини, двоє на двоє. Вони розстеляють шкіряні підстилки аршин на 5 [метрах в 3,5] одна від одної, на них кладуть по невеликому кістяному диску, у якого на краю проведений тонкий обідок чорного кольору, а в середині призначений центр. Кожен гравець бере

по п'яти дерев'яних шашок з міткою, що означає різні боки гравців, і сідає у підстилки, маючи свого товариша навпроти себе. Мета гри — виграти чотири рази по 28; число помічається паличками. Гравці, стоячи на колінах витягнувшись, спираються лівою рукою об землю, а правою кидають шашки один за одним, на диски, з одної підстилки на іншу. Якщо хто потрапить в мітку, то інший з тієї ж сторони намагається його збити і поставити на це місце свою шашку. Коли всі шашки зйдуть з рук у обох сторін, тоді дивляться, як вони лежать. За кожен шашку, що торкнулася диску, вважають один; за ту, яка абсолютно покриє диск — два, а та, яка торкнеться або перетне чорний обід його, — три. Таким чином, гра триває кілька годин підряд. Є ще інша гра, яка називається стопкою. Вона полягає в наступному: вирізаний кістяний або дерев'яний бовдур кидається вгору, і якщо ляже на свою основу, то це означає 2; якщо на черево — 1, а на шию — 3. Закінчення цієї гри — двічі десять, що відзначається також паличками.

Кадьякцям належить віддати справедливість за винахід байдарок, які вони будують з тонких жердин, прикріплених до шпангоутів 165, або, краще сказати, до обручів. Вони обтягаються так добре зшитими нерп'ячими шкірами, що ні краплі води ніколи не проходить всередину. Тепер їх три роду в вживанні, тобто трилючні, дволучні і однолучні. До приходу росіян були тільки два останні, а замість перших будувалися байдарки, або шкіряні човни, в кожному з яких містилося до 70 осіб. Всі ці судна ходять на малих веслах, і не тільки особливо легкі на ходу, але і вельми безпечні в море при самому міцному хвилюванні. Треба тільки мати затяжки, які кріпляться у люків і засмикуються на грудях того, хто сидить на байдарці. Я сам проїхав в трилучній байдарці близько 400 верст [425 км] і можу сказати, що не мав у себе ніколи кращого гребного судна. В байдарці треба сидіти спокійно і щоб веслярі не робити великих рухів, в іншому випадку можна перекинутися. Хоча кадьякці в іншому і не дуже моторні, але чудово вправні в управлінні цих човнів, на яких вони пускаються крізь буруни і плавають без будь-якої небезпеки більше тисячі верст. Правда, це буває завжди поруч берега, проте, іноді в гарну погоду ходять верст по 70 [близько 75 км] без відпочинку. Послати дволучну байдарку до острова Уналашку або в Ситкінському протоку вважається тут звичайною справою. Коли на шляху їх захоплюють шторми у відкритому морі, тоді по кілька байдарок з'єднуються разом і дрейфують спокійно до зміни погоди. В такому випадку кожному весляру потрібно мати камлейку, зшиту з міцних кишок, яка у рукавів і на голові у капюшона затягується шнуром, так як хвилі під час бурі часто плещуть через байдарку. Спершу для мене було дуже неприємно відчувати рух кіля і членів байдарки, які на кожному валу згинаються і розгинаються, але потім, звикнувши, я багато ними бавився.

Дивно, що ці люди, які зуміли побудувати вищеописані судна, залишили майже без всякої уваги найголовніше і потрібне в житті, тобто будову своїх осель. Останні настільки ж прості і незручні, наскільки перші чудові в своєму роді. Тутешня барабора складається з досить великого чотирикутного довгастого приміщення, з квадратним отвором фута в 3 [близько метра] для входу і з одним вікном на даху, в яке виходить

дим. Посередині виринається невелика яма, де розводиться вогонь для варіння їжі, а з боків відгороджуються дошками невеликі місця для різних домашніх речей. Це приміщення служить двором, кухнею і навіть театром. У ньому вішається риба для сушіння, робляться байдарки, чистять їжу та інше. Найгірше те, що жителі ніколи його не очищають, а тільки зрідка настиляють на підлогу свіжу траву. До головного приміщення прилаштовуються ще невеликі бічні будови, звані жупанами. Кожна з них всередині має свій вхід, або, краще сказати, лазівку, в яку можна пройти не інакше, як нагнувшись і повзучи на животі до тих пір, поки можна буде мало-помалу піднятися на ноги. Нагорі в самому даху жупанів робиться невелике вікно для світла, яке, замість віконниці, обтягається зшитими разом кишками або міхурами. Уздовж стін, відступивши від них на 3 фути [1 м], кладуться нетовсті бруси, що відокремлюють місця для сну і сидіння; вони ж служать і замість узголів'я. Це відділення тримається досить чисто, тому що встеляється соломною або звірячими шкірами. Жупани тут потрібні більше для зими, так як, з огляду на їх малі розміри, бувають завжди теплі від велелюддя. У саму же холодну пору вони нагріваються гарячими каміннями. Вони використовуються також іноді замість бань.

Споруда барабор найпростіша. Для цього виринають чотирикутну яму футів до 2 [близько 0,6 м] глибиною і по кутах вкопують стовпи висотою футів близько 4 [трохи більше 1 м], на які кладуть поперечини і досить високий дах на кроквах. Стіни оббиваються стоячими дошками зовні. Дах встеляється досить товстим шаром трави, а боки обмащуються землею, так що вся будова з зовнішньої сторони походить на якусь купу.

Взагалі можна сказати, що кадьякці не мають жодної схильності до дотримання чистоти. Вони не зроблять зайвого кроку ні для якої потреби. Мочаться звичайно біля дверей в діжки, безліч яких стоїть завжди наготові. Цю рідину вони вживають для миття тіла і одягу, а також і для вироблення пташиних шкурок. Правда, як чоловіки, так і жінки дуже охочі до лазень, але вони ходять в них тільки потіти, якщо ж у кого голова занадто брудна, то він мие її сечею. Втім, одяг надягають колишній, як би він не був забруднений.

Кадьяк і навколишні його острови управляються чиновниками Компанії. Всі природні мешканці перебувають у віданні Кадьякської контори. Про інші місця, що належать Компанії, я не можу сказати з такою докладністю, як про Кадьяк, на якому я прожив близько року. Всі кадьякці вважаються тепер російськими підданими.

Компанія при їх допомозі не тільки запасає собі і своїм службовцям, яких налічує до тисячі чоловік, їстівні припаси на цілу зиму, але і вживає їх на інші роботи. З них складаються партії для лову морських бобрів, вони промишляють лисиць, нерпу, птахів і єврашек 166, одним словом, вони такі працівники, яких в інших місцях неможливо знайти.

Кадьякці виконують накази Компанії з найбільшим послухом і бувають задоволені тим, що вона за їхню працю заманеться покласти. Крім бісеру, тютюну та інших європейських дрібниць, їм платиться за промисел пташиними, єврашечьїми і

тарбаганячими парками. Цей торг найвигідніший для Компанії, так як не вартує майже ніяких витрат. Матеріал, з якого жінки шиють різний одяг, видобувається самими обивателями за нарядом і віддається в комори, звідки потім вони самі ж його і купують. У нагороду за свою працю швачки отримують тільки голки, які залишаються у них від роботи, а тойонші нерідко по пачці тютюну. Однак же повинен зізнатися, що цей настільки прибутковий для Компанії торг може з часом звернутися в найбільший шкоду для жителів. Щоліта вони їдуть від своїх осель на тисячу верст в малих шкіряних човнах, і таким чином, на досить довгий час розлучаються зі своїми дружинами та дітьми, які не в змозі дістати для свого прожитку їжу. До цього треба додати ще й те, що в дорозі кадьякці нерідко зустрічаються з ворогами і позбавляються життя. Ті ж, які залишаються влітку на острові, замість своєї общинної роботи, змушені бувають працювати на Компанію. Навіть і найстаріші не звільнені від цієї повинності. Вони ловлять морських птахів, і кожен з них зобов'язаний наловити їх стільки, щоб вистачило б для семи парок. Такі порядки вкрай не подобаються тутешнім жителям, які висловлюють до старості велику повагу. Мене запевняли, що багато людей похилого віку, пригнічено літами, вибиваються із сил, ганяючись за здобиччю по стримчатих скелях, і робляться жертвою користолюбства інших. Хоча і можна віддати справедливість нинішньому правителю Баранову і його помічникам, які, залишивши колишні звичаї, обходяться з кадьякськими обивателями поблажливо, проте, при всьому тому, якщо вищевказані причини не будуть зовсім усунуті, вони будуть невпинно зменшувати число жителів Кадьяк.

Щоб запобігти цілковите знищення цих вельми вигідних промислів, слід, на мою думку, зробити, принаймні, наступне: 1) всі речі (крім дорогих), потрібні для одягу місцевих жителів і майже нічого не варті Компанії, продавати набагато дешевше людям, які належать їй і без яких вона навіть не може існувати; 2) ввести у вжиток залізні знаряддя, без яких не можна нічого зробити, не втративши марно багато часу; 3) не посилати партій на байдарках у віддалений шлях, а відправляти їх на вітрильних судах до місця лову і на тих же судах привозити їх назад; 4) залишати половину молодих людей вдома і не вживати старих на важкі і такі, що не відповідають їхньому віку роботи, бо передчасна їх смерть нерідко спричиняє за собою руйнування цілого сімейства. Якщо такі заходи будуть прийняті і приведені в дію, то можна очікувати, що приїжджий не матиме болісного невдоволення зустрітися ні з одним жителем, який би поневірявся без всякого одягу, що зараз трапляється особливо часто і навіть серед таких людей, які в колишні часи були заможні і вельми багаті.

Хоча близько Кадьяка не важко знайти безліч прекрасних гаваней, проте, компанійські суда користуються зараз тільки двома: Трьох Святителів, яка, за моїми спостереженнями, лежить на північній широті 57°05'59" і в західній довготі 153°014'30", і Св. Павла, лежить під 57°046'36" пн. ш. і 152°008'30" з. д. Перша з них — та сама, в якій зупинився Шелехов при першому своєму прибутті на Кадьяк. Вона лежить на захід-північний захід від південного мису острова Салтхідака і утворена косою, видатною на північний захід від південної кінцівки невеликої затоки. Кажуть, що до

землетрусу, що стався в 1788 році, місцевість навколо цієї гавані була набагато вище. Тепер же вона покривається до гір рівноденними {рівноденними називаються припливи, які спостерігаються при положенні місяця, землі і сонця на одній лінії. (Прим. ред.)} приливами, ґрунт всюди — мул і найдрібніший чорний пісок, а загальна глибина від 4 1/2 до 10 сажнів [від 8 до 18 м]. Вхід в цю гавань, а також і вихід з неї досить зручні, — вона закрита від всіх вітрів. Друга ж гавань не представляє нічого особливого. Вона складається з вузької протоки, в яку можна увійти не інакше, як зробивши безліч змін в курсі. Правда, північний прохід в неї прямий, але часто буває вкритий туманом. Вихід же з неї досить зручний, так як при південних і південно-західних вітрах погода здебільшого стоїть ясна, про що було згадано раніше. Обійшовши острів Кам'яний (який треба залишати на значній від себе відстані, тому що від його північного мису йде досить довгий риф), слід проявити неабияку обережність, бо по обидва боки проходу також лежить багато підводних каменів, між якими кораблю ніде повернутися, а найгірше те, що ґрунт по північну сторону батареї досить поганий. Компанія віддала цьому місцю перевагу при заселенні тільки тому, що там росте безліч ялинового лісу, якого зовсім немає в інших місцях острова. Втім, воно не вигідне для судів, по-перше, тому, що противні вітри можуть затримувати судна занадто довго, по-друге, тут на якорі незручно стояти в зимовий час, бо іноді бувають дуже сильні вітри. Щоб мати кращий і найзручніший вхід в гавань Св. Павла, слід пройти спершу перпендикулярно до Чініатського мису, а потім тримати на камінь, який я назвав Горбанем і який треба проходити по праву сторону, так як поблизу островів Пустого і Лісового видно всі небезпечні місця і там в разі затишності можна зупинитися на верп на 60 сажнів [109 м], де ґрунт — мул. При неприємних ж вітрах або непостійній погоді я радив би триматися в морі, не входячи в Чініатську затоку.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД ОСТРОВА КАДЬЯК ДО СИТКІНСЬКОЇ ЗАТОКИ

Відплиття корабля "Нева" до Ситкінської затоки. — Побачення і переговори з ситкінськими посланниками. — Огляд гори Ечком. — Прибуття тойона Котлеана в Ново-Архангельську фортецю. — Цілющі води. — Відплиття корабля від Ситки.

Червень 1805 р. Об 11 годині до полудня, при мало вітряній і досить ясній погоді ми знялися з якоря. При нашому наближенні до вузької частини протоки вітер став супротивним; однак, незабаром почав дути південно-західний вітер і виніс корабель "Нева" на вільну воду. Бандер проводив нас за острів Лісовий, де, розпрощавшись з нами, відправився назад, а ми о 5 годині пополудні направили свій шлях далі, пройшовши північним проходом, якому, як уже сказано раніше, треба завжди віддавати перевагу перед південним.

При проході нашому повз Павлівської фортеці, нам салютували з неї гарматними пострілами, а жителі обох статей, зібравшись на берег, в знак свого бажання благополучного нам шляху, кричали "ура!".

20 червня в четвертій годині пополудні відкрилася на північний схід 6 о гора Доброї погоди, а незабаром потім показалися і інші височини, між якими гора Ечком була

видна в 40 милях [в 74 км], на південний схід 60о по правому компасу. Ми сподівалися через кілька годин досягти якірного місця, але настала тиша, тому ми були змушені вжити всі способи, щоб не наближатися до берегів, які були покриті снігом і при нічній темряві здавалися дуже неясними, навіть і на недалекій відстані. Ця обережність була для нас корисна, так як плин, посунувши корабель на ост на 0о 47', очевидно, все ще тривав.

21 червня. Вранці ми підійшли до гори Ечком, яка разом з височинами Ситкінської протоки склала картину подібну до тієї, яка представилася мені при першому погляді на острів Кадьяк.

Гора Ечком з північного боку була ще покрита снігом і тим самим доводила, що в цій країні зима ще не зовсім залишила своє перебування, хоча в інших місцях уже давно панувало літо. За спостереженнями, зробленими мною в полудень, ми перебували тоді під 57о 00' 30", а так як мис Ечком був в цей час на північний схід 69о по компасу, то і виходить, що він лежить під 57 о 00' пн. ш. Після полудня задув південно-західний вітер, і наш корабель йшов досить скоро, але, не доходячи до островів Середніх, втратив вітер. Тиша тривала недовго. Подув легкий південний вітерець і посунув нас до того самого проходу, яким в минулий осінь корабель "Нева" виходив з гавані. Тут течія змінилася, і нас почало було прижимати до підвітряного берега, тому і належало до ночі віддалитись за Середні острови.

22 червня в годину після півночі ми почали лавірувати до гавані при маловітряності з північного заходу. Течія була для нас хоча і попутна, однак, корабель пішов би недалеко, якби йому не допомогли надіслані Барановим три байдары і наші гребні судна. Вони допомогли нам досягти якірного місця по східну сторону Новоархангельської фортеці. Я було і сьогодні намагався увійти проходом, яким виходив в минулу осінь. Однак, з причини сильного відливу, моя спроба знову залишилася марною, а тому, опустившись на північний схід, я пройшов між іншими островами. Лише тільки ми встигли забратися з вітрилами, як приїхав до нас Баранов, якого я побачив з тим великим задоволенням, що знайшов його абсолютно вилікуваним від рани, отриманої їм в минулий рік в праву руку. До вечора ми лягли на два якоря, провівши Новоархангельську фортецю на захід-північний захід, а мис Колошенський — на схід-північний схід, віддавши по канату на схід і захід, так що плехт мав під собою 15, а даглест 167 — 14 сажнів [27,5 і 25,5 м], ґрунт — мул з піском.

23 червня. З самого нашого прибуття погода, судячи з місцевого клімату, тривала хороша. Близько десятої години я зійшов на берег і на превелике моє задоволення побачив дивовижні плоди невпинної працьовитості Баранова. Під час нашої короткої відсутності він встиг побудувати вісім будинків, які за своїм виглядом і величиною можуть вважатися красивими навіть і в Європі. Крім того, він розвів п'ятнадцять городів поблизу селища. Тепер у нього знаходиться 4 корови, 2 телиці, 3 бика, вівця з бараном, 3 кози і досить велика кількість свиней і курей. Таке майно в цій країні дорожче всяких скарбів.

29 червня. Разом з Барановим і зі своїми офіцерами я їздив на те місце, де колись

існувала наша фортеця Архангельська. Там ми знайшли залишки будівель, які вціліли від полум'я. Пообідавши на цих руїнах і пошкодувавши про долю тих, які під ними втратили життя, до вечора ми повернулися додому.

2 липня я дав доручення своєму штурману Калініну об'їхати гору Ечком і, відшукавши за нею протоку, що йде в Крестовську гавань, докладно її описати. Баранов вже давно чекав відвідування Ситкінських жителів, але, не бачачи з них жодного, послав вчора перекладача повідомити, що корабель "Нева" прийшов з Кадьяка і привіз одного з їх аманатів {Після перемоги, здобутої нами в минулу осінь над ситкінцями, я взяв всіх аманатів з собою на Кадьяк, звідки привіз назад тільки одного з ситкінців і двох, які належали іншим народам.}. За словами Баранова, видно, що ситкінці не дуже охоче бажають з нами дружити. Хоча переговори тривали всю зиму, однак, до сих пір жоден тойон не з'явився у нашу фортецю. Взимку вони жили нарізно, але тепер знову зібралися разом і проти селища Хуцновського (в протоці Чатома) побудували собі фортецю. З різних повідомлень видно, що всі народи, що живуть близько Ситкінських островів, взялися за укріплення. А так як протоками щорічно ходять судна Американських Сполучених Штатів і міняють там рушниці, порох та інші військові матеріали на бобрів, то слід очікувати, що наші земляки в нетривалому часі будуть оточені досить небезпечними сусідами.

7 липня вранці Калінін повернувся зі своєї подорожі, виконавши дане йому доручення. Описавши вищезгадану протоку, він відокремив острів, на якому лежить гора Ечком, і доставив мені випадок назвати його Крузовим в пам'ять адмірала Олександра Івановича Круза {Цей шановний чоловік допомагав мені з дитинства і доставив мені випадок служити моїй вітчизні 168.}, якому я багато зобов'язаний. Сьогодні на місце старої бізань-щогли, що стала вже непридатною, ми поставили нову.

11 липня. Посланий до ситкінців перекладач повернувся вранці зі звісткою, що тойони все ще не довіряють нам, а вимагають іншого посольства, після якого вже зважаться приїхати. За його розповідями, новозбудована ситкінська фортеця походить на стару, але набагато гірше укріплена. Вона стоїть в мілководній губі і перед нею у напрямку до моря знаходиться великий камінь. Отримавши ці відомості, ми вдруге відправили до ситкінців того ж перекладача з подарунками і з запевненням в нашій дружбі. Він повернувся зі свого походу до вечора 16-го числа з кращим, ніж раніше, успіхом. З ним приїхав ситкінський тойон для переговорів і був прийнятий з усією шанобливістю, так як тутешні народи не поступляться нікому в честюлюбстві. Про швидке прибуття тойона ми отримали звістку вранці, і Баранов наказав приготуватися до його прийому. Близько 4 години пополудні показалися два ситкінських човна разом з трьома нашими байдарками. Всі вони йшли поруч, і ті, хто сиділи в них, наближаючись до фортеці, заспівали. У цей час почали збиратися наші партовщики, а чугачі, призначені для торжества, одягатися в кращій свій одяг і, так би мовити, пудрити своє волосся орлиним пухом. Багато з них ходили тільки в одному дуже поношеному камзолі, а інші, маючи на собі спідній одяг і будучи в іншому абсолютно оголеними, хвалилися і захоплювалися своїм нарядом не менше європейського

чепуруна в новому і модному жупані. Під'їхавши до берега, ситкінці зупинилися і, піднявши жахливе виття, почали танцювати в своїх човниках. Сам же тойон скакав більше інших і махав орлиними хвостами. Ледве вони закінчили цей балет, як раптом наші чугачи почали свій з піснями і бубнами. Ця забава тривала близько чверті години, під час яких наші дорогі гості приїхали до пристані і були на човнах винесені кадьякцями. Я думав, що вся церемонія цим скінчиться, проте ж, помилився. ситкінці ще на кілька хвилин залишилися на своїх човнах і милувалися танцем чугачів, які під звуки пісні зображували смішні фігури. Після закінчення цієї вистави, тойон був покладений на килим і віднесений в призначене для нього місце. Інші гості також були віднесені на руках, тільки без килимів. Так як день закінчувався, то Баранов наказав пригощати посольство, переговори були відкладені до іншого ранку.

18 липня перед полуднем до мене приїхав ситкінський тойон на човні Баранова і з усією своєю свитою. Не встигли вони відвалити від берега, як почали співати і танцювати, а один, стоячи на носі, невинно викидав пух з орлиної шкурки, яку тримав в руках і здував його на воду. Наблизившись до нашого корабля, вони зупинилися, заспівали пісню, робили різноманітні рухи і потім зішли наверх. На шканцях знову почалася танець і тривав близько півгодини. Після закінчення цієї церемонії я покликав в свою каюту тойона, його зятя з дружиною і кадьякського старшину, а інших наказав пригощати нагорі. Напоївши своїх гостей чаєм і горілкою, я почав розмовляти з ними про минуле і показав їм, як несправедливо поступили ситкінці з нами в старій фортеці, тим більше, що споруда її була розпочата за власною їх згодою. Тойон, наскільки можна було помітити, відчувши справедливості мого докору, визнавав своїх земляків винними, запевняючи, що він сам не мав у тому ніякої участі, що він всіма заходами намагався відрадити і інших від такого злого наміру, але, не домогшись успіху, поїхав в Чільхат, щоб не бути свідком їх вчинку. Він говорив правду, бо з самого початку заселення показував свою прихильність до росіян і, точно, не був при вбивстві наших. Після цього я закликав до себе аманатів, в числі яких був і його син. Це було дуже приємно старому, а особливо тому, що хлопчик вже підріс і, живучи на гарній їжі, розтовстів. Однак ж при цьому батько не показав нічого особливого при першому побаченні з сином, а тільки дякував мені за турботу про нього, кажучи, що він від багатьох чув про моє ласкаве поводження з аманатами. Після цього розмова наша дійшла до різних обставин, що відносяться до тутешньої країни. Між іншим, я дізнався, що від проходу Хреста до мису Десіжена народ називається колюші і що він має мову, однакову з жителями Стахінської губи (протоку Фрідріка). Провівши більше двох годин в розмовах, вийшли ми наверх корабля, де, нарешті, наші гості, потанцювавши ще трохи, поїхали з такою ж церемонією, з якою і приїхали. Ці люди безперервно танцюють, і мені ніколи не траплялося бачити трьох колюшів разом, щоб вони не завели танці.

Перед від'їздом я дозволив тойону вистрілити з 12-фунтової гармати, чим він був вельми задоволений. При цьому слід зауважити, що ні сильний звук, ні рух гармати не викликали у нього ні найменшого страху.

Після полудня я з'їхав на берег і був при переговорах, після закінчення яких Баранов подарував посланнику червоний байковий, прибраний горностаями халат, а іншим по синьому. В знак ж примирення на кожного з цих гостей він наказав навісити по олов'яної медалі. Потім для посольства було частування. Я бачив з великим задоволенням, що в цьому частуванні брали участь всі наші американці. Тойони були запрошені в будинок до Баранова і веселилися разом з нами, а інші танцювали на дворі весь час, поки ситкінці не захмеліли і не були зведені під руки на своє місце. На ситкінцях були накидки {накидками називається чотирикутний шматок будь-якої матерії, який накидається на плечі, на зразок плаща.} синього сукна, лиця їх були поцятковані різними фарбами, а волосся розпущене і напудрене чорніттю з орлиним пухом. Останнє вважається у них за найважливіший убір і вживається тільки в радісних випадках. Тойонська ж дружина була прибрана зовсім по-іншому: її обличчя було замазане, а волосся забруднене сажею. Під нижньою губою вона мала проріз, в який був вставлений круглястий шматок дерева, довжиною в 2 1/2 дюйма [близько 6 см], а шириною в 1 дюйм [2,5 см], так що губа, відтягнувшись від лиця горизонтально, походила на ложку. Коли їй треба було пити, то вона всіляко остерігалася, щоб не зачепити своєї прикраси. При ній знаходилася дитина в плетеному кошику. Хоча їй було не більше трьох місяців, але під нижньою губою і в носовому хрящі були вже прорізані свердловини, з яких висів бісер на тонких дротах.

19 липня. Вранці ситкінці відправилися геть. Вони від'їхали з піснями і в супроводі наших американців. Можна сказати, що з боку Баранова було зроблено все, щоб переконати наших сусідів жити в мирі та злагоді, і тому, якщо вони і надумують після цього зробити яку-небудь шкоду нашій американській компанії, то будуть гідні найсуворішого покарання. В знак дружелюбності Баранов подарував тойону мідний російський герб, прибраний орлиними пір'ям і стрічками. Цей подарунок був прийнятий з великим задоволенням. Тойон погодився також із задоволенням взяти свого старшого сина, який знаходився у нас в аманатах, а замість нього надіслати молодшого.

21 липня. Вчора я дізнався, що при партії знаходяться двоє кадьякців, які в минулу осінь були на горі Ечком. Я вже давно хотів її оглянути, але мене завжди утримувало незнання дороги, дві третини якої лежить крізь густий ліс. Я скористався цією нагодою і вранці о 7 годині відправився в шлях на катері, взявши з собою лейтенанта Повалішіна. О другій годині пополудні ми пристали до берега в невеликій губі проти острова Мисовського, а так як наші веслувальники досить втомилися, то належало провести в цьому місці ніч, розставивши свої намети і розвівши вогонь. Увечері я займався оглядом околиць і знайшов, що весь берег складається з лави, що лежить брилами в багатьох місцях. З таких порід, змішаних з глиною, складається скеля довжиною сажнів в сто, а висотою близько п'яти, на якому ростуть високі ялини. При моєму поверненні до наметів один з веслярів приніс мені трохи польового гороху і полуниці; остання хоча ще не зовсім доспіла, проте ж, була досить смачна.

Другого дня вранці, хоча гори були покриті густим туманом, я зважився йти на

гору Ечком в надії, що до полудня небо прояснилося. Припускаючи, за словами наших провідників, щоб вернутися до ночі; тому, ми взяли з собою трохи хліба і о восьмій годині вирушили в дорогу. Чим далі ми йшли, тим дорога ставала гірше і скрутніше. Глибокі яри, пні і колоди, що лежать всюди, а також часті колючі чагарники втомили нас, хоча наша подорож тривала ще не більше двох годин. Тоді-то я відчув, що ми дуже помилилися, взявши з собою невелику кількість харчів. Тим часом, туман збільшувався, і провідники самі не знали, куди йти. Як не було скрутним наше становище, проте ж, я зважився продовжувати свій шлях ще на деяку відстань, а потім послав одного з кадьакців за їжею і фризowymi куфайками для людей. Опівдні ми всі так втомилися, що далі йти ніхто не міг, тому і були змушені зупинитися на пагорбі біля невеликого потоку. Погода, як би зглянувшись над нами, нарешті, прояснилася. Нам стало зрозуміло, що для досягнення мети нашого підприємства було потрібно багато часу, безхмарної погоди і досить великої кількості харчів. Тому, відправивши одного зі своїх провідників до наших наметів, ми почали готуватися до ночівлі. При всій своїй втоми, кожен змушений був працювати з особливим старанням, так що до вечора ми встигли зробити два великих куреня з гілок запашного дерева {Це дерево можна назвати американським кипарисом 169, так як воно видає міцний, приємний запах.} І розвели великий вогонь, навколо якого ми просиділи майже до півночі, розмовляючи про свою необережність у постачанні. Тим часом, настала ніч, протягом якої впала така велика роса і повітря стало таке холодне, що термометр опустився майже до 4,5 о і вигнав нас з куренів.

23 липня. Чутливий холод пробудив мене близько 2 години ночі. Прокинувшись, побачив я всіх моїх супутників у розкладеного вогню. Дехто перевертався з боку на бік, а інші лежали, покривши себе корою, яка служила їм покривалом від холоду і захистом від жару. До світанку знову спустився густий туман. Близько 8 години я зробив постріл з рушниці, у відповідь на який ми почули голос, а через півгодини потім мали задоволення бачити чотирьох осіб, які прийшли до нас з усіма потрібними запасами. Радість наша була надзвичайною. Підкріпивши свої сили їжею, близько 11-ої години при ясній погоді ми продовжували свій шлях далі, який був хоча і крутий, проте ж, приємніше вчорашнього. Опівдні, вийшовши з лісу і відпочивши у чагарників, ми пішли на вершину гори. Дорога лежала між двома ярами, наповненими снігом; місцями вона була доволі вузька і по краях усипана дрібним горілим камінням різних кольорів, проте ж настільки полого, що наша подорож закінчилася о другій годині пополудні. Перше, що нам появилось на вершині, було розташоване посередині неї жерло глибиною сажнів 40 [75 м], а колом близько 4 верст. Воно має вигляд чаші і зверху вкрите снігом. За словами провідників, воно повинно бути наповнене водою, але виявилось зовсім сухим. Треба думати, що на дні його знаходяться тріщини, в які уходить вода. А так як восени тут бувають тривалі дощі, то й не дивно, що згаданий простір до зими, коли тут були наші провідники, робиться озером. Обійшовши це жерло, я написав на папері імена всіх, бувших з мною, і поклав його в глечик, який велів закласти камінням в знак пам'яті, що до нас ніхто з європейців не відвідував цього місця.

Наші зусилля і терпіння були нагороджені особливим задоволенням. Стоячи на вершині гори, ми бачили себе оточеними найвеличнішими картинами, які тільки може уявити природа. Сила-силенна островів і протоки до проходу Хреста і самий материк, що простягається на норд, здавалися розвертаються під нашими ногами. Гори ж по іншу сторону Ситкінської затоки представлялися як би вони лежать на хмарах, які носилися під нами. Сонце сяяло тоді у всій своїй красі, за винятком десяти хвилин, коли при невеликому тумані накрапав дощ. Термометр перед тим показував 12,7о, а після 11,9 о . На цьому місці ми провели близько трьох годин і повернулися колишньої дорогою до своїх куренів близько вечора.

24 липня вранці ми вирушили до наметів і через п'ять годин благополучно до них прибули. На зворотному шляху я нарахував тридцять ярів. Висоту Ечкама можна вважати, приблизно, 8 000 футів [2 400 м]. Ця гора досить полого з боку губи, а з моря скалиста. На відстані до 3 верст від вершини росте на ній ліс, вершина ж місцями вкрита травою, а здебільшого камінням різних родів. Яри з усіх боків заповнені снігом, а особливо з моря. Отже, глибину їх було неможливо визначити. Судячи по обсягу і глибині жерла, маємо зробити висновок, що в минулі часи цей вулкан був набагато вище, але від часу обрушився і заповнив своїми уламками прірву, з якої колись вивергалось полум'я. Ймовірно, що після цього явища пройшло вже багато років, так як деякі речовини, виверженні вулканом з цього жерла, почали вже перетворюватися в землю. Найміцніше з них має чорний колір і подібно склу¹⁷⁰, що утворилося силою вогню з сірого каменю. У мене є один шматок, половина якого залишилася в колишньому своєму стані. При ударі об сталь він дає іскри. Сіра лава також досить тверда. Брили її лежать по берегу. Що ж стосується інших лав, наприклад, червоної, подібної цегли, і пемзи різних родів, то всі вони надзвичайно легкі.

25 липня в 2 годині пополудні я прибув на корабель в той самий час, як відправлялася партія для лову морських бобрів. Вона складалася з 302 байдарок. Наші промисловці були вбрані в найкращій одяг і пофарбували свої обличчя різною фарбою. У такому-то вбранні з'явилися вони до Баранова і після огляду негайно пустилися в призначену їм путь-дорогу.

28 липня компанійські судна "Єрмак" і "Ростислав" вирушили слідом за згаданою партією, при якій вони повинні залишатися для її захисту весь той час, поки триває ловля. Після полудня в Новоархангельську фортецю прибув ситкінський тойон Котлеан. Баранов, хоча і прийняв його ласкаво, але не так, як колись, бо він був завжди нашим ворогом і найголовнішим винуватцем розорення колишньої нашої фортеці. Він приїхав з піснями в супроводі 11 осіб з його підлеглих. Перш, ніж пристати до берега, він надіслав Баранову в подарунок ковдру з чорнобурих лисиць, просячи, щоб його прийняли з такою ж честю, яка була надана його попереднику, на що йому відповіли, що зробити це було ніяк неможливо, тому що всі кадьакці поїхали на промисел. Однак ж його човен підтягли до берега вблід, а сам він був винесений двома людьми. Через деякий час, я з Барановим і з декількома офіцерами відвідав цю поважну особу. Спершу наша розмова стосувалася образи, заподіяної нам його сімейством, а потім ми почали

тлумачити про світ. Котлеан визнав себе винним у всьому і надалі обіцяв загладити свою провину вірністю і дружбою. Після цього Баранов віддарував його тютюном і синім халатом з горностаями. Тютюн був мною розданий особам, що супроводжували тойона, які віддарували нас коренем джінджамом 171, коржами і бобрами. Прощаючись з нами, Котлеан висказав свій жаль, що не застав кадьякців, при яких йому сильно хотілося потанцювати, запевняючи, що ніхто не знає так багато танців різного роду, як він і його підлеглі. Дивно, як ситкінці прихильні до танцю, який вони вважають найважливішою річчю на світі.

Наші відвідувачі були так само розфарбовані і покриті пухом, як і попередні, але одяг їх був дещо багатший. На Котлеані був синього сукна куяк (рід сарафана), понад якого надітий англійський фризний халат. На голові він мав шапку з чорних лисиць з хвостом нагорі. Зросту він середнього і має вельми приємне обличчя, чорну невелику бороду і вуса. Його вважають самим майстерним стрільцем. Він завжди тримає при собі до двадцяти хороших рушниць. Незважаючи на наш холодний прийом, Котлеан погостював у нас до 2 серпня і танцював кожен день зі своїми підлеглими.

7 серпня я відправився з декількома хворими до цілющих вод, де і побув по 15-е число. Погода весь цей час стояла досить хороша, і наша прогулянка була б дуже приємна, якби нас не турбували комарі і мухи, особливо останні, які в тутешніх лісах водяться в найбільшій безлічі і вельми неспокійні 172. Вони надзвичайно малі, чорного кольору, з білими ніжками і невідчутно сідають на тіло, так що їх можна помітити не раніше, ніж вони прокусять шкіру до крові, після чого робиться невелика пухлина. Є ще мушки набагато менші за розміром. Вони зазвичай сідають нижче очей і від їх укусу робиться синя або червона пляма.

На превеликий моє задоволення, вживання цілющих вод поліпшило здоров'я моїх хворих, яких я взяв з собою єдино для досвіду. Струмок цілющих вод тече з невисокої гори, що знаходиться в 150 сажнів [метрах в 270] від берега, в навмисне виритому водоймищі. Температура у самого ключа 66°, 1, а у водоймі — близько 38°. У воді містяться частки сірки і солей. З першого погляду вона здається чистою, але за хімічними дослідом видно, що в ній є велика кількість розчинених речовин. Ситкінські жителі нерідко користуються нею, і можна напевно сказати, що ці води служать надійним засобом до лікування цинги і різних ран. Залишається тільки влаштувати там спокійний притулок для хворих. Це, можна сказати, дорогоцінне місце лежить по східну сторону Ситкінської затоки за Південними островами і від Новоархангельської гавані на віддалі 25 верст.

16 серпня, повернувшись в нашу фортецю, я мав нагоду бачитися з головним ситкінським тойоном, який недавно обраний замість Котлеана. Він так сильно пишався своїм достоїнством, що нікуди не ходив, навіть туди, куди ходять за потрібною справою. Інші завжди повинні були носити його на плечах. І якщо не було коли-небудь наших американців, то він змушував себе носити ситкінців. При всьому цьому він танцював і робив різні рухи разом з іншими своїми підлеглими. Для цих забав було відведено місце проти гробниці його брата, яка одна тільки і залишилася в цілості. Так як цей тойон

при всякому разі показував свою старанність і дружелюбність по відношенню до росіян, то Баранов навісив на нього мідний герб. Близько полудня наші гості забралися геть.

17 серпня. На другий день від острова Уналашку прийшов компанійський бриг "Єлизавета" і два судна, що належать Американським Сполученим Штатам, у тому числі одне, під начальством Вульфа, прийшло сюди для лагодження. Воно вночі вдарилося, при сильному хвилюванні і лежачи під грот-марсель, зарифленим усіма рифами, об судно, що йшло разом з ним, біля мису Горна. Від цього обидва судна зазнали немало шкоду. Другим був начальник Трескот. Він зайшов сюди для продажу товарів, що залишилися у нього від торгу.

В такому випадку Новоархангельська фортеця і надалі може служити хорошим притулком для купецьких кораблів. Замість того, щоб везти свої товари в Кантон і там продавати за безцінь, для них буде набагато вигідніше, хоча і з втратою невеликого часу, взяти за них, щонайменше, 50 відсотків, які Російсько-Американська компанія охоче платить за необхідні для неї речі, як-то: борошно, горілку, сукно і всякі взагалі їстівні припаси.

18 серпня. Вчора і сьогодні мною знято 45 місячних відстаней від сонця за допомогою різних інструментів, за якими західна довгота Новоархангельської фортеці виявилася $134^{\circ}40'40''$. А так як 2-го і 3-го числа було зроблено тридцять астрономічних спостережень, за якими ця довгота вийшла $135^{\circ}34'58''$, отже, середня між 75 спостереженнями буде $135^{\circ}07'49''$.

22 серпня. Уже з тиждень, як я почав готуватися до походу, і хоча погода стояла дощова, однак, наші приготування доведені були до того, що ми при першому сприятливому вітру могли залишити Ситку. Мені було дуже бажано не тільки піти від країни, в якій кожен з нас повинен був терпіти найбільшу нудьгу, але щоб мати більше часу для належного виконання мого підприємства. Я наважився не заходити до Сандвічевих островів, але увійти прямо в північну широту $45^{\circ},5$ і в західну довготу 145° , а звідти тримати напрямом на ост до 165° і на норд до 42° . З цього останнього пункту опуститися на $36^{\circ},5$ і йти по паралелі до 180° , а потім взяти курс до островів Ландронських або Маріанських 173. Таким чином, я можу оглянути місця, де капітан Портлок в 1786 році зловив тюленя і також де ми зустрілися з твариною, схожою на видру, коли йшли на Кадьяк. Крім цього, може бути, випадок дозволить нам зробити якесь несподіване відкриття, так як наш шлях буде абсолютно новий до самих тропіків або ще й далі.

Моє бажання пройти в широті $36,5^{\circ}$ до 180° відповідає даним графом Румянцевим приписом, в якому сказано, нібито в давні часи був відкритий в 340 німецьких милях [близько 2 500 км] від Японії і під $37,5^{\circ}$ пн. ш. великий і багатий острів, населений білими і досить освіченими людьми. Він повинен знаходитися між 160 і 180° з. д.

24 серпня. Вчора і сьогодні погода стояла чудова. Термометр показував близько 22° , чого тут ніхто з нас ще не бачив. Можна напевно вважати, що якби не дув в цей час свіжий вітер, то ртуть піднялася б до $26^{\circ},5$. Роблячи спостереження близько трьох

тижнів для встановлення ходу своїх хронометрів, в ці два дні я скінчив мої труди. Познайомившись сьогодні з начальником компанійського корабля "Єлизавета" лейтенантом Сукіним, я між іншим розмовляв з ним про новий острів, який з'явився біля Уналашки. За його описом, він не такий високий, як мені говорили раніше. Він являє собою три пагорба або димлячі гори, має не більше 5 миль [9 км] в окружності і розташований на 60 верст [64 км] на норд від Уналашки. Такий опис досить відрізняється від показання промисловця, яке вміщено мною в моєї подорожі близько Кадьяка. Думка Сукіна має бути, звичайно, вірніше, тому що він сам проходив досить близько від острова і за своїми знаннями повинен судити ґрунтовніше простої людини.

Розділ п'ятий

ОПИС СИТКІНСЬКИХ ОСТРОВІВ

Російське поселення в затоці Ситка . — Ситкінські жителі і сусідні з ними народи.

Август 1805 р. Хоча тутешній західний берег був відомий нам з часу капітана Чирікова 174, але ніхто не знав, чи належить він до материка або до островів. Цей сумнів вирішено вже капітаном Ванкувером, який відкрив протоку Чатома. Але так як обставини не дозволили цьому славному мореплавцю увійти в дослідження подробиць, то він і задовольнявся лише загальним положенням, як то впливає з його карт. Нинішні ж наші дослідження показують, що серед безлічі Ситкінських островів знаходяться чотири головних: Якобієв, Крузов, Баранова і Чичагова. Останній названий так мною прізвиськом покійного адмірала Василя Яковича Чичагова, під начальством якого я мав честь служити у всю минулу війну проти шведів 175. Не маючи ґрунтовних відомостей про протоку, яка відділяє перший зі згаданих островів, я нічого не можу сказати, крім того, що по ньому проходило якось невелике компанійське судно. А інші протоки — Невського і Згубна, то вони досить глибокі і починаються губою Клокачова. Перша йде в затоку Ситкінську, а остання в протоку Чатома, як можна бачити з доданої при цьому карти. Перше наше поселення тут було засновано в 1800 році колезьким радником Барановим, за згодою самих жителів, і існувало до 1802 року, коли вони, скориставшись необережністю наших поселенців, що сталася від зайвої до них довірливості, розорили і розграбували його, проливши кров багатьох невинних. Ґрунтовну звістку про цей нещасний випадок повідомив мені компанійський промисловець, який тоді був узятий в полон, а після знайшов випадок врятуватися.

Баранов, вирушаючи на Кадьяк, залишив замість себе начальника, який, а також і всі інші, мав настільки тісну дружбу з ситкінськими жителями, що вони нерідко гостювали по тижню один у одного. Незважаючи на це, ситкінці, дізнавшись, що наші майже всі роз'їхалися на промисли для заготовки харчів на зиму, зібравшись в кількості до 600 осіб, приступили до фортеці. Деякі прокралися крізь ліс, а інші на великих човнах протоками. Всі вони були забезпечені вогнепальною зброєю. Решта росіяни, не злякавшись такого раптового нападу, відкрили по ним гарматну стрілянину, але відбити їх не могли, і ситкінці, внаслідок переваги своїх сил, підійшли наостанок під самі стіни укріплення. У числі їх знаходилися три матроса з Американських Сполучених Штатів. Залишивши свої судна, вони спершу поступили на

службу в Компанію, а потім перейшли до наших ворогів. Ці віроломні кидали запалені смоляні пижі на покрівлю верхньої будови, знаючи, що там зберігався порох і сірка. Весь будинок о третій годині перетворилося на попіл. При цьому нападники встигли витаскати до 2 000 бобрів, які були заготовлені для вивозу. Свій напад вони почали близько полудня, а до вечора не тільки всі, хто захищався були віддані на смерть, а й самі будівлі винищені так, що майже не залишилося ніяких знаків їх колишнього існування. Ситкінці, виконавши перший свій намір, негайно роз'їхалися по різних місцях, де тільки сподівалися знайти росіян або кадьяків, і, перебивши деяких, ще немало кількість взяли в полон, особливо жінок, які тоді збирали ягоди на полі. При цьому двоє росіян закінчили життя в найжорстокіших муках. Баранов, дізнавшись про цей вчинок, негайно почав готуватися покарати віроломних. Але оскільки багато його суден були в роз'їзді, то він був примушений відкласти свою помсту до слушної нагоди. Вище вже мною описано, яким чином росіяни заснували тут своє друге поселення. При цьому вони діяли не тільки без всякої жорстокості проти своїх ворогів, але і показали дуже велику помірність в покаранні, яке заслуговували ситкінці.

Нинішнє наше селище називається Новоархангельським. Воно незрівнянно вигідніше, ніж раніше. Місцезнаходження його і при найменшому укріпленні буде неприступним, а кораблі, під прикриттям гармат, можуть стояти безпечно. Баранов міг скористатися цим місцем і при першому поселенні. Але так як там жили самі ситкінці, то він не хотів їх образити, а задовольнявся тим, що йому було віддано. Хоча не пройшло ще й року, як це місце заселене нами, однак, воно має не тільки досить велику кількість хороших будівель, але і безліч городів, в яких ростуть картопля, ріпа, капуста і салат. Так само починає розвиватися і скотарство. З Кадьяка привезено трохи рогатої худоби, свиней та курей. Вульф, шкіпер американського купецького корабля, який зайшов сюди навесні, залишив англійську вівцю з бараном і трьох каліфорнійських кіз, так що в короткий час наші американські селища не матимуть ні в чому потреби, якщо продовжиться управління Баранова або його наступник проявить належну увагу. Лісу великий достаток, і, при достатній кількості робочих і залізних матеріалів, можна буде побудувати великий флот, не виїжджаючи з затоки.

Новоархангельськ, на мою думку, повинен бути головним портом Російсько-Американської компанії, тому що, крім вищезгаданих вигод, він знаходиться в центрі найважливіших промислів. У окружності його водиться така безліч бобрів, що якщо не перешкодять іноземні судна, то щороку можна буде їх вивозити, щонайменше, тисяч до восьми; тепер же, оскільки тут постійно торгують громадяни Американських Сполучених Штатів, то вивіз треба покласти до трьох тисяч. Крім цього, ситкінські дерева можуть приносити чималу вигоду, коли наші судна частіше будуть ходити в Кантон.

Ситкінські острови названі мною на ім'я народу, який на них живе, який називає себе ситкаханами, або ситкінцями. Всі ці острови покриті лісом, який, здебільшого, складається з запашного дерева, ялини і модрини. На них ростуть також сосна, вільха та інші дерева, але не в такій великій кількості, як перші. Між іншим, є рід яблуні,

листя якої цілком подібні яблуневим, але плід схожий на дрібні, жовтуваті вишні і на смак кислуваті. 176 Ягід там всюди тьма. Крім тих, які знаходяться і на Кадьяку, ростуть ще чорна смородина, чорниця, так звана червона ягода, полуниця і особливий рід малини. Ці місця не поступляться також ніяким іншим за кількістю риби. Крім різних родів червоної риби, водиться дуже багато палтусів, вагою близько 6 пудів [96 кг] і більш, які часто трапляються на вудку. Оселедець також приходить до берегів у множині. Не можна це сказати про тварин взагалі, виключаючи річкового бобра і видри, а також морського бобра, котика, нерпи і сивуча, яких тут надзвичайне соннище. Птахів тут менше, ніж на Кадьяку. Але породи все ті ж, крім сороки сизуватого кольору з хохлом і двох видів сіруватих пташок, з яких одні трохи більше колібрі.

Клімат на цих островах такий, що, за моїми спостереженнями, на них можуть рости з бажаним успіхом майже всі городні та садові овочі та фрукти, а також і яровий хліб. Літо буває досить тепле і триває до половини або до кінця серпня. Зима ж, за словами самих жителів, походить на нашу осінь, хоча іноді сніг лежить в долинах кілька днів підряд.

Число місцевих жителів простягається до 800 осіб чоловічої статі, з яких близько 100 живе на острові Якобія, а решта на острові Чичагова в протоці Чатома. Останні переселилися з місця, яке ми тепер займаємо. Вони середнього зросту, на вигляд здаються моложавими, моторні та дотепні. Волосся у них чорне, жорстке і пряме, губи трохи товстуваті, обличчя кругле, тіло смагляве. Але багато, а особливо жінок, які не поступилися б кольором обличчя європейцям, якби не бруднили себе різними фарбами, які досить сильно псують їх шкіру. Розфарбовування обличчя вважається тут головним франтівством. Крім того, вони накидають на плечі чотирикутний шматок сукна або лосини, а голови пудрять орлиним пухом. Іноді траплялося мені бачити на деяких жителів щось схоже на спідне, або, краще сказати, на штанини, що висять до половини литок, а також короткі напівкаптани. Військові їх наряди складаються з товстих, вдвічі зігнутих лосиних шкір, які застібаються спереду шиї, або полу кафтану (куяк), з залізними смугами, пришитими одна біля одної поперек грудей, щоб її неможливо було пробити кулею. Останні привозяться тепер на суднах Американських Сполучених Штатів і обмінюються на бобрів. Кажуть, що парки ванкуверських бабаків і арктичного ховраха вживаються в холодну пору, але, очевидно, сукно найбільше в звичаї. Заможні укутуються також в білі ковдри з вовни тутешніх диких баранів. Вони звичайно вишиваються чотирикутними фігурами з кистями чорного і жовтого кольору навколо. Іноді їх внутрішню частину прикрашають брововим пухом.

Хоча ситкінці і хоробрі, але ніколи відкрито не б'ються, а намагаються напасти на ворога зненацька і ретельно приховують свої дії. Зі своїми бранцями вони чинять жорстоко, — віддають їх болісної смерті або виснажують тяжкою працею, особливо європейців. Якщо хто-небудь з останніх попадеться до них в руки, то немає муки, якій би не віддали цього нещасного. У цій нелюдській справі беруть участь самі старі люди і діти. Один ріже тіло попавшого в полон, інший рве або палить, третій рубав руку, ногу,

або здирає волосся. Останнє робиться як з мертвими, так і з змученими бранцями, і чиниться шаманами, які спершу обрізують навколо черепа шкіру, а потім, узявши за волосся, зісмикують його. Після цього голови нещасних жертв відрубують і кидаються на поле, або виставляються напоказ. Цими волоссям ситкінці прикрашаються під час ігор.

Ситкінці з деякого часу вживають вже вогнепальну зброю і мають навіть невеликі гармати, які вони купують у жителів Американських Сполучених Штатів, що приїжджають до них. Що ж стосується колишнього їх озброєння (списів і стріл), то його тепер тут можна бачити лише зрідка.

Звичайно їжу ситкінців в літню пору становлять: свіжа риба, нерпи, бобри, сивучі і ягоди різних родів, а взимку — в'ялена риба і жир морських тварин. Вони заготовляють також велику кількість ікри, а особливо з оселедців. Коли останні з'являються біля берегів, то всі чоловіки і жінки ловлять їх ялиновими гілками, а після сушать, розвісивши по берегу на деревах. Потім кладуть їх у великі кошики або виринають в землі ями і тримають для зими. До цього можна додати одну морську рослину, яка збирається з каменів і накладається в коробки, а також рід скибок з модринової перетинки, що покриває дерево під корою, які зіскоблюються і сушаться у вигляді чотирикутників, товщиною близько дюйма [2,5 см]. Їжу готують в чавунних, бляшаних і мідних європейських котлах. Рибу ж і інше смажать, за прикладом кадьяків, на паличках у вогні. Приготована до вживання їжа кладеться в дерев'яні чашки або коритця. Крім цього, є ложки з дерева або з рогу диких баранів, довгасті і надзвичайно великі. Заможні остров'яни тримають багато європейської посуду.

Ситкінські житла великі і мають чотирикутний вигляд. Вони обносяться колотими дошками, покриваються дахами, за прикладом європейських, з тією лише різницею, що дошки або кора, якою іноді покриваються будинки, вгорі не сходяться, а між ними залишається довгастий отвір, щонайменше, фути в два [півметра] шириною для випуску диму. Вікон ніяких і ніде немає, а тільки низькі двері, в які людині можна пролізти не інакше, як нагнувшись. Посередині викопується широка чотирикутна яма, глибиною близько аршини [0,7 м], в якій розкладається вогонь. Сторони її у багатих окладається також дошками. Місце між ямою і стіною займається під житло, над яким робляться невисокі нари, або широкі полиці, для поклажі різних речей, як-то: харчів, одягу та іншого. А оскільки кожне таке житло населяють споріднені сім'ї, то вони іноді відокремлюються між собою завісками або чим-небудь іншим.

Тутешні човни робляться з легкого дерева, званого чагою, яке росте на південь від Ситки і іноді викидається поблизу хвилями. Хоча човни ці одnodеревки, проте ж, деякі з них можуть вміщати до 60 чоловік. Я бачив кілька таких човнів, довжиною близько 45 футів [13,5 м], звичайні ж мають близько 30 футів [9 м]. Посередині їх вставляються тонкі перекладки, що слугують для розпору. Вони дивно ходкі, хоча весла у них невеликі. Найменші вживаються для промислу, а великі — для перевозу сімей або під час війни.

Звичаї ситкінців багато в чому схожі з кадьякськими, так що опис їх був би тільки

зайвим повторенням. До ігор ситкінці, як здається, прихильні ще більш, ніж кадьякці, бо танцюють і співають безперестанку.

Великі відмінності помічаються в обрядах поховання. Тіла мертвих тут спалюються, а кістки кладуться в ящики з попелом і ставляться звичайно біля берега на стовпах, які розфарбовуються або вирізуються різними фігурами. Кажуть, що після смерті тойона або будь-якої шановної людини позбавляють життя в честь померлого і спалюють з ним разом одного з належних йому слуг, які дістаються тут або купівлею або полоном у воєнний час. Такий же нелюдський звичай спостерігається і при будівництві нового будинку будь-якої поважної особи, але в останньому випадку тіла убитих просто зариваються в землю. Убиті на війні також перетворюються в попіл, крім голів, які відрізають і зберігаються особливо в коробках. Звичай спалювати порізані тіла померлих пішов, як кажуть, від забобону, що нібито, вирізавши з них особливий шматок і тримаючи його при собі, можна шкодити, кому завгодно. Одні тільки тіла шаманів віддаються похованню цілими, тому що ситкінці вважають їх наповненими силою нечистого духа, і тому вони нібито не згорають.

Найбільшим мистецтвом або ремеслом тутешніх жителів може вважатися різьблення і малюнки. Судячи з безлічі масок і бачених мною інших різьблених і розмальованих речей, слід зробити висновок, що кожен ситкінець — художник в області згаданих мистецтв. Тут не побачиш жодної іграшки, навіть найпростішої, жодного знаряддя і ніякого посуду, на яких би не було безлічі різних зображень, а особливо на коробках і скринях, кришки яких обкладаються, понад те, черепашками, схожими на зуби. Звичка щодня розфарбовувати себе обличчя зробила, на мою думку, всіх жителів живописцями, або малярами. Найбільш вживані фарби наступні: чорна, темночервона і зелено-блакитна. Хоча вони, треба думати, розводяться на риб'ячому клею, однак же, такі міцні, що не линяють і не сходять від дощу. Мистецтву ситкінців в різних ремеслах також можна віддати належну справедливість. Їх човни заслуговують на особливу увагу. Кажуть, нібито мистецтво шити у них мало відомо. Але мені самому траплялося бачити сукні, досить добре, майстерно і чисто зшиті.

Ситкінські жителі в промислах не можуть рівнятися з нашими байдарковими промисловцями {Тут я маю на увазі аляскінців, кадьякців, кенайців і чугачів разом.}. Вони б'ють з рушниць морських звірів, здебільшого сонних. Втім, такий рід полювання для них вигідний, тому що морські бобри не переводяться. У тих же місцях, де мешкають наші мисливці, число бобрів помітно зменшується, а наостанок вони і зовсім пропадають. Прикладом тому служить берег від Кенайський затоки до проходу Хреста, де тепер не можна добути і сотні цих звірів.

Все, сказане мною вище, стосується не тільки ситкінців, але і всіх нам відомих народів від Якутату до 570 пн. ш., які іменуються колюшами, або колошами. Хоча вони живуть в різних місцях, незалежно один від одного, але говорять однією мовою і пов'язані між собою взаємними сімейними узами. Число їх протоками простягається взагалі до 10 000 чоловік. Вони поділяються на різні роди, з яких головні: ведмежий, орлиний, воронячий, касаткін і вовчий. Останній називається також коквонтанським і

має різні переваги перед іншими. Він вважається самим хоробрим і майстерним у військовій справі. Стверджують, що люди, що становлять цей рід, нітрохи не бояться смерті. Якщо хто-небудь з них попадеться в полон, то переможці поводяться з ним дуже ласкаво і навіть повертають йому свободу. Вищевказані роди так змішані між собою, що в кожному селищі можна їх знайти всіх потроху. Однак же, кожен з них живе в особливому будинку, над яким вирізана фамільна тварина, що служить замість герба. Вони ніколи не воюють між собою, але при нагоді повинні один одному допомагати, як би далеко вони один від одного не знаходилися.

У колошів немає ніяких обрядів богослужіння. Вони стверджують, що на небі або у іншому світі є істота, яка створила все, і посилає різні хвороби на людей, коли на них розгнівається. Диявол, на їхню думку, дуже злий і за допомогою шаманів робить всякі капості на землі.

Права спадщини їх йдуть від дядька до племінника, виключаючи тойонство або начальніцтво, яке майже завжди переходить до найсильнішого чи того, який має у себе більше родичів. Хоча тутешні тойони і керують своїми підлеглими, проте ж, влада їх досить обмежена. Навіть і в невеликих селищах їх буває іноді до п'яти.

Я було і забув згадати про наступний, досить дивний звичай. У колошенських жінок, як тільки почнеться періодичні нездужання, прорізується нижня губа, в яку вкладається дерев'яний овал, зроблений на зразок ложки. Цей проріз збільшується разом з літами, так що наостанок губа відтягується більше 2 вершків [майже на 9 см] вперед і близько 3 вершків [13 см] на всі боки лица, через що найперша красуня робиться жахливим чудовиськом. Таке неподобство, як воно не огидно, знаходиться тут у великій пошані, а тому знатні жінки повинні мати губи наскільки можливо більше і довше.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" З СИТКІНСЬКОЇ ЗАТОКИ ДО КАНТОНУ

Відкриття острова Лисянського і його опис. — Мілина Крузенштерна. — Маріанські острови. — Тайфун. — Рейд в Макао. — Прибуття кораблів "Нева" і "Надія" в Вампу. — Різні випадки в Кантоні.

Вересень 1805 р. Близько 4 години пополудні подув північний вітер. Вважаючи, що він встановиться, я знявся з якоря в 6-й годині вечора. Але не встигли ми пройти і половини островів, як раптом настала тиша.

Після деякого часу той же самий вітер виніс нас з вузької протоки між островами. О 8 годині почався відплив, я хотів скористатися ним, і, обійшовши острови Середні, пролавірувати там до ранку. Але моє бажання не здійснилося; близько опівночі зайшов туман і змусив нас зупинитися на верпі.

2 вересня до 2 годин після півночі ми стояли спокійно. В цей же час з півдня налетів шквал з хвилюванням і корабель подрейфував. Тому ми були змушені кинути якір на глибині в 40 сажнів [73 м] і на піщаному ґрунті. О 6 годині подув північний вітер і дозволив нам вступити під вітрила, але і цією доброю нагодою ми користувалися не довго. Незабаром настала тиша, і корабель зупинився.

В цей час приїхав до нас з фортеці Баранов, з яким я розпрощався не без жалю. Він, по даруванням своїм, заслуговує глибокої поваги. На мою думку, Російсько-Американська компанія не може мати в Америці кращого начальника. Крім знань, він має вже звичку до виконання будь-яких завдань і не шкодує власного свого майна для суспільного блага.

Безвітря тривало до півночі і змусило нас буксируватися. Незабаром подув міцний північно-західний вітер, і тому, прибравши зайві вітрила, ми направили свій шлях на північний захід.

5 вересня. Вранці вітер повернув було на північний захід, але незабаром знову встановився на колишньому своєму румби. Опівдні, по зробленим мною спостереженнями, ми досягли 52о 33' пн. ш. і 139о 00' з. д. З часу нашого виходу з гавані на кораблі перебувало близько десяти хворих. Але сьогодні таких було тільки двоє, та й то з числа поранених. Така кількість хворих набралася, ймовірно, від поганої погоди і надзвичайної роботи, якою ми займалися весь минулий тиждень, а особливо 2-го числа, коли, через повний штиль, ніхто з нас не спав цілу добу, протягом якої ми вийшли за мис Ечком. Тепер, коли всі звикли більше колишнього до змінної погоди, можна сподіватися, що команда буде здоровіше. Не можна це сказати ствердно про двох кадьякців і чотирьох хлопчиків, які народилися від росіян і американок. Перших я взяв з собою для управління байдаркою, а останніх для навчання мореплаванню.

Під час нашого перебування в Новоархангельську було набране і наквашене 60 відер дикого щавлю, який ми почали вживати з учорашнього числа. Додаючи до цього протицинготного засобу брусничний сік і мочену брусницю, ми, звичайно, уникнемо цинги, ніяких ознаки якої до сих пір ще не було. Але так як для досягнення Кантона було потрібно багато часу, то я змушений був зробити наступне розпорядження про вживання матроської їжі: п'ять днів на тиждень варити щі з солониною і щавлем з добавкою досить великої кількості гірчиці або оцту, а два дні — горох з сушеним бульйоном. У неділю ж і понеділок я велів давати по півкружки пива в день на людину, в четвер — брусницю або брусничний сік, а в середу — чай для сніданку.

8 вересня. Досягнувши 48о 17' пн. ш. і 139о 29' з. д., ми бачили безліч морських котиків, а тому я призначив самих справних матросів по всім салінгам 177, з тим, щоб вони пильно оглядали весь горизонт. Але до самої ночі нічого примітного не було відкрито, хоча небо було ясне. Мої кадьякці вже третій день скаржилися на біль в шлунку. Вважаючи, що це відбувалося від вживання хліба, до якого вони ще не звикли, я зменшив видачу їм цього продукту харчування, знаючи вже раніше, що навіть росіяни, харчуючись довгий час рибою, спочатку багато страждають від необережного вживання хліба.

10 вересня. Морські котики, які траплялися нам третього дня, показувалися також, хоча зрідка, і вчора. А тому я було зважився відшукувати їх притулок, але до полудня задув західний вітер і до того ж настільки сильний, що примусив нас лягти на зюйд і віддалитися від місця, де ми збиралися робити пошуки.

14 вересня ми прибули в широту 44 о 24' і довготу 147 о 32', де знайшли, що

поверхня моря покрита невеликими трикутними черепашками, які росли навколо міцної речовини і здаля дуже походили на квіти, що плывуть по морю. За словами кадьякців, вони служать найкращою їжею морських бобрів і ростуть на деревах, які покриваються іноді водою 178. Але так як вони дуже охочі до вигадок, то на їх слова не завжди можна покладатися. Найімовірніше, що згадані черепашки утворюються в морі з тієї ж самої речовини, на якій вони знаходяться, так як ні на одній їх кисті я не помітив нічого такого, чим би вони могли прикріпитися до дерева.

16 вересня дув тихий вітер з північного заходу. При сході сонця показалася зграя невеликих птахів, схожих на куликів. Вони були білуватого кольору, з чорними смугами на спині і на крилах. Ми бачили їх і вчора, але тільки на деякому віддаленні від корабля. О 7 годині вранці з фор-салінга 179 дано знати, що на зюйд помітили землю. Посланий мною наверх штурман також думав, що бачить берег, але зайшов раптом туман і не дозволив йому переконатися в своїй думці. Що стосується мене, то я, перебуваючи недалеко від місця, де капітан Портлок зловив морського котика, вважав з упевненістю, що земля повинна була бути недалеко. Тому, не зволікаючи нітрохи, я спустився на південно-південно-захід і продовжував шлях в цьому напрямку до заходу сонця. Хоча ми кожную хвилину сподівалися зустріти землю, проте ж, виявилось, що ми ганялися тільки за хмарами. Таким чином, наша радість до ночі обернулася в жаль, що ми втратили марно кілька миль свого плавання. І потрібно було проявити терпіння і продовжувати попередній шлях на захід. За спостереженням, проведеним сьогодні, західна довгота виявилася 150 04', а північна широта — 44о 12'.

28 вересня. Досягнувши вчора передбачуваної мною довготи 165о і не маючи ні найменшої надії зробити якесь відкриття, я вважав за краще спуститися сьогодні на південь, бо, не маючи можливості нічого відшукати там, де ми бачили різні ознаки близькості землі, особливо, де нам показалася в минулому році видра, слід вважати, що наші пошуки в невідомих місцях, що тягнуться далі на вест, будуть, поза всяким сумнівом, марні. До того ж і сам час ставав для нас дуже дорогим.

2 жовтня північно-західний вітер, що дув близько двох діб при доволі приємній погоді, вранці вщух, і настала досить відчутна теплота. О 4 годині пополудні мною знято кілька місячних відстаней, за якими західна довгота виявилася 166о 06'. А так як біля цього часу корабель "Нева" знаходився на 36,5 о пн. ш., то я і направив свій шлях на вест, щоб цим курсом досягти 180о довготи.

4 жовтня. Опівдні я робив астрономічні спостереження на 36о 25' пн. ш. і 167о 4' з. д. Незабаром після цього горизонт вкрився мороком, і західний вітер задув настільки жорстоко, що примусив нас ухилитися на зюйд. А оскільки з досвіду відомо, що західні вітри тут не скоро змінюються, то, для заощадження часу, я зважився направити плавання до Маріанських островів, не торкаючись шляхів відомих мореплавців. Таким чином, залишивши пошуки в цих широтах, ми можемо сказати, що не помітили жодної ознаки землі між 165о і 168 о. До цього потрібно також додати, що від 42 о широти до теперішнього дня ми не бачили жодного птаха або риби, хоча була прекрасна пора.

9 жовтня. Тиша і безвітря, що тривали близько трьох діб, ставали вже для нас

нудними, бо, крім того, що ми просувалися дуже повільно вперед, спека стала нестерпною. Хоча сьогоднішня широта виявилася не менш 30о 20', проте ж, наші шлюпки абсолютно порозсихалися, а стеньги і бушприт, зроблені нами з ялинового лісу пішли щілинами так, що я змушений був покласти на них у багатьох місцях найтови 180. Вчора ми зраділи появі нового роду риби. Довжиною вона була не більше півфута [15 см], досить товста, але з дивовижними пір'ям, або, краще сказати, крилами, довжиною близько трьох чвертей всього тіла. Сьогодні показалися тропічні птахи і безліч летючої риби, по чому ми могли напевно зробити висновок, що вже віддалилися від тих місць, де майже безперервно живуть тумани.

15 жовтня. Було маловітряно, це тривало весь минулий тиждень, потім з'явився досить слабкий вітер із заходу. О 10 годині я зняв кілька відстаней місяця від сонця різними секстантами 181, за якими опівдні знайдена середня західна довгота 173о 23'. Широта ж виявилася північна 26о 43'. Хоча з деякого часу почали з'являтися різні птахи і риби, але сьогодні з самого ранку наш корабель був оточений косатками, акулами, лоцманами, фрегатами 182, тропічними птахами і великими, білими, з чорною опушкою по крилах, чайками. Одна з останніх сіла на утлегар {Колода, що тягнеться далі бушприта, на якому розтягується трикутний парус, званий клівером.}, І хоча всі матроси вибігли на бак, але вона нітрохи не турбувалася і злетіла тільки тоді, коли один з матросів схопив було її за хвіст. Надзвичайна безліч птахів звернула на себе мою увагу, а особливо тому, що неподалік від цих місць нещасний Лаперуз примітив також різні ознаки землі. Тому в усяких місцях для спостереження були розсаджені люди, і сам я не сходив вниз протягом всього дня. Але доля, не дивлячись на всі наші зусилля, здається, над нами знущалася і зважилася відкрити нам таємницю не раніше, як піддавши наше терпіння ще більшій спокусі. О 10 годині вечора я віддав наказ вахтовому офіцеру Коведяєву мати вночі якомога менше вітрил, якщо вітер зробиться свіжіше. І тільки я хотів зійти в каюту, як раптом корабель сильно здригнувся. Кермо негайно був покладений під вітер на борт, щоб повернути овер-штаг {поворот овер-штаг значить повернути корабель проти вітру на іншу сторону.}, Але це не допомогло, і корабель сів на міліну. Вся команда, залишивши свої ліжка, кинулася кріпити вітрила, а штурман між тим обміряв глибину навколо судна, яке зупинилося посеред коралової банки. Тому я наказав негайно скинути всі ростори (різні тяжкості, що лежать на середині корабля, як-то: реї, стеньги та інше) в воду з прив'язаними до них поплавками, щоб при нагоді можна було знову їх вийняти. Завдяки цьому корабель настільки полегшився, що за допомогою декількох завезень до світанку на 16-е число ми стяглися на глибину. Як тільки настав ранок, то на відстані близько 1 милі [1,8 км] на заході-північному заході показався невеликий низинний острів, а прямо по курсу, яким ми йшли ввечері, — гряда каменів покритих страшними бурунами. Як не було зле наше становище, але таке відкриття обрадувало всіх і додало багатьом бадьорості для продовження роботи. Лише тільки корабель зупинився на заведення, на якому його стягували, щоб дочекатися штурмана, посланого для проміру, як налетів жорстокий вихор і кинув його вдруге на міліну. Тоді не залишалося нам нічого більше, як,

скинувши канати, якорі та інші найважчі, хоча і потрібні речі, стягуватися якомога швидше, бо вітер почав свіжить і жорстоким чином бити корабель об корали. Однак при безперервній роботі і найбільших зусиллях, ми могли зійти на глибину не раніше вечора.

17 жовтня. Хоча наші обставини були дуже погані, проте ж, вночі треба було дати спокій підлеглим, без якого ніхто б з них не був в змозі продовжувати роботу. На щастя, весь цей час була тиша, яка і врятувала нас від загибелі. На світанку, користуючись сприятливим часом, ми потягнулися вперед на завозах, а тим часом я відділив половину команди для витягування кинутих в море речей, які всі без винятку були доставлені на корабель. Разом з ними була привезена частина фальш-кіля {Товста дошка, прибита під кілем.}, якого, звичайно, залишилося вже небагато під кораблем. Незважаючи на все, води в інтрюм прибувало не більше 12 дюймів [30 см] на добу. О 7 годині вечора, відійшовши від ранкового свого місця на досить значну відстань, я поклав якір на глибині 8 сажнів [14,5 м]. Судячи по глибині дна, яка весь час була 3, 4 і 6 сажнів [5,5; 7,3 і 11 м], нам можна було б відійти набагато далі, але цьому перешкоджало коралове дно, яке часто вже не тримало верпів, а іноді навіть перетирало завезення. До цього можна додати, що кілька годин тривала сама надзвичайна спека. Під вечір я хотів було з'їхати на берег, але захворів і тому відправив туди своїх офіцерів, які за дві години повернулися і привезли з собою чотирьох великих тюленів, убитих ганшпугами 183.

18 жовтня. Погода була сприятлива і дозволила нам сьогодні тягнутися на завозах на північ з можливою поспішністю. Бажаючи оглянути місце, яке за своїм місцезнаходженням має бути важливе для мореплавців, я відправився вранці на берег, взявши з собою штурмана і деяких офіцерів і віддавши наказ на кораблі, щоб негайно вступити під вітрила, якщо дозволить вітер, і очікувати нас, абсолютно віддаляючись від небезпеки. Біля острова бурун такий великий, що ми з чималим зусиллям могли пристати до невеликої губи, на березі якої знайшли безліч різних птахів і тюленів. Перші негайно нас оточили і більше були схожі на домашніх, ніж на диких, а тюлені лежали на спині і не звертали на нас жодної уваги. Деякі з них були завбільшки понад сажня і ледь відкривали очі, якщо хто-небудь наближався до них, але жоден з них не рушав з свого місця. Як це видовище не було привабливе, нам довелося його скоро залишити, щоб виконати своє підприємство, тобто зробити опис берегів і дізнатися, що цей клаптик землі виробляє. Перше вимагало трохи зусиль. Що ж стосується до останнього, то воно коштувало нам великого занепокоєння. Не кажучи вже про нестерпну спеку, ми майже на кожному кроці провалювалися по коліна в норі, зарослі сплетеною травою і наповнені молодими птахами, багато з яких гинули у нас під ногами, так як було чути безперервний писк. Однак же, незважаючи на всі перешкоди, що зустрічалися, справа скінчена була до вечора. Встромивши жердину в землю, спершу я зарив біля неї пляшку з листом про наше відкриття цього острова, а потім повернувся на корабель в повній впевненості, що якщо доля не видалить нас від цього місця, то слід очікувати швидкої смерті. При повній нестачі в прісній воді і лісі, які

можна б було зробити засоби до спасіння? Правда, нас забезпечили б їжею риба, птиці тюлені і черепахи, яких на острові велика кількість, але чим ми могли втамовувати спрагу? Цей острів, крім явної і неминучої загибелі, нічого не обіцяє заповзятливому мандрівникові. Перебуваючи посеред вельми небезпечної мілини, він лежить майже нарівні з поверхнею води. Виключаючи невелику височину на східній стороні, він складається з коралового піску і покритий тільки травою, якою заросли норі, де чайки, фрегати, качки, кулики та інші птахи виводять своїх дітей. Між цими пернатими особливого зауваження гідні чайки, завбільшки з дикого голуба, на якого вони походять, та великі білі птахи, названі нашими матросами глупирями. Птах, який сів на утлегар, належить до цього ж роду. Перші, літаючи в нічний час, видають жахливий крик, а останні такі дурні, що під час своєї прогулянки ми ледь могли відігнати їх від себе палицями. Вони завбільшки з гусака, по краях крил і на кінці хвоста мають чорне пір'я, ніс у них жовтий, прямий, а очі яскравого жовтого кольору. На березі ніде ми не помітили ні води, ні лісу, а знайшли лише десять великих колод, з яких одна мала біля кореня сажень в діаметрі і була схожа на червоне дерево¹⁸⁴, зростаюче по берегах Колумбії. Не знаю, який зробити про це висновок. Якщо через велику відстань це дерево не могло припливти з Америки, то по близькості повинна бути якась невідома земля. На Сандвічевих островах такого роду дерева не ростуть, Японія також вельми віддалена від цього місця. Може статися, що на північний захід, на лінії Сандвічевих островів, Некара ¹⁸⁵ і відкритого мною острова, знаходяться ще землі, відшукування яких надано майбутньому часу. Може бути також, що на цій лінії лежить і той острів, який, за твердженням деяких письменників, колись був відкритий іспанцями близько 35о 30' пн. ш. і 170о з. д.

Наше мандрування по острову не було марним. Ми повернулися на корабель "Нева" не з порожніми руками, а принесли безліч коралів, скам'янілої губки і інших рідкостей, між якими може також зайняти не останнє місце знайдений мною на узбережжі калабаш¹⁸⁶, який був настільки свіжий і цілий, що, здається, приплив не здалеку. Дуже шкода, що зустріч з нововідкритим мною островом була пов'язана з нещасною пригодою для нашого корабля. В іншому випадку я не упустив би можливості випробувати насправді справедливість моїх висновків і відшукав би що-небудь більш важливе. Бо немає перешкод, які я не погодився б подолати, немає небезпеки, яку я б не переніс, тільки б зробити нашу подорож корисною і доставити честь і славу російської прапору новими відкриттями. Але пошкодження, що виявилися на нашому кораблі, а також і сам час змусили нас поспішити з плаванням до назначеного місця зустрічі, та примусили мене залишити моє прагнення до подальших пошуків і намагатися якомога швидше досягти кантонської пристані, де вже належало бути нашому супутнику, кораблю "Надія" .

19 жовтня. Сьогодні задув тихий вітер з північного заходу і дозволив нам вступити під вітрила близько 10 години ранку, а в полудень зроблені були спостереження в 26о 10' пн. ш. Відійшовши трохи більше 10 миль [18 км] від острова, ми вже не могли бачити його зі шканців, тільки з салінга можна було розглянути землю, яка ледь

відрізнялася від води. Тоді ми лягли в дрейф для підйому гребних судів і кинули лот, але зі 100 сажнів [183 м] лотліня 187 не могли дістати дна, за півгодини ж перед цим глибина була 25 сажнів [46 м]. Від нашого якірного місця глибина тривала майже на цілу милю 9 і 10 сажнів [16 і 18 м], потім збільшилася до 15 сажнів [27 м], а наостанок до 20 [36 м] і більш. Грунтом всюди виявився великий корал, який було видно на мілководді і походив на кам'яні дерева, що ростуть на морському дні. Тому можна судити, як небезпечне це місце. Корабель "Нева" за зазану їм у цього острова нещасну пригоду може бути винагороджений тільки тієї честю, що з відкриттям вельми небезпечного місця розташування він врятує, може бути, від смерті багатьох майбутніх мореплавців. Якби ми стали на мілину біля острова в іншому якомусь місці, то, звичайно, подібно нещасному Лаперузу, не побачили б своєї батьківщини, а стали б жертвою морських хвиль, так як всюди було видно буруни. Якби корабель був потоплений, а ми врятувались на острів, то він послужив би нам швидше труною, ніж притулком. При першому вітру, а особливо з північного сходу, корабель "Нева" неодмінно розбився б об корали і занурився б в прірву вічності. Але, на наше щастя, тиша тривала тоді цілих три дні. Я поставив собі також неодмінним обов'язком принести мою подяку офіцерам, що супроводжували мене і нижнім чинам, які, перебуваючи в безперестанних працях, дві доби підряд не мали більше шести годин відпочинку та перенесли їх не тільки без найменшого нарікання, але ще з бадьорим духом, незважаючи на всю небезпеку, що загрожувала нам. Південно-східну мілину, на якій сів наш корабель, я назвав Невською, острову ж, за наполяганням моїх підлеглих, дав ім'я Лисянського.

20 жовтня. З учорашнього вечора північний вітер посилювався, а сьогодні вранці повернув на північний схід. Всю ніч ми йшли на ост, щоб віддалитися від небезпеки. На світанку ж направили шлях на північний захід і в полудень були в 25о 23' пн. ш. і в 172 о58' з. д. Привівши корабель в деяку справність і відпочивши трохи, я займався сьогодні обчисленням всіх спостережень, зроблених мною після зняття "Неви" з мілини.

З трьох полуденним висот, знятим різними секстантам, середина острова Лисянського знаходиться на 26о 02'48" пн. ш. Довгота ж прийнята мною західна 173 о42'30".

Після полудня показалися дві великі зграї чорнуватих птахів, які трималися на далекій відстані від корабля. Тому я наказав до ночі прибрати всі вітрила і залишитися тільки під марселями. Ця обережність була тим потрібнішою, що мої матроси ще не зовсім зібралися з силами від колишніх своїх праць. З цього числа я зважився мати такий напрямок, щоб увійти в довготу 180° близько 17 о пн. ш.

23 жовтня. Вранці дув західний вітер з дощем. Опівдні, за спостереженнями, виявилось, що ми знаходимося під 22 о15' пн. ш. і 175о 32' з. д. Після закінчення спостережень вітер повернув на зюйд. Тому ми і повернули на вест. Через годину з фор-салінгу було помічено, що перед нами знаходиться бурун. Я сам з бака побачив перед бушпритом надзвичайне кипіння води і негайно повернув на інший галс. Тим

часом, лейтенант Повалишин і штурман Калінін влізли наверх і підтвердили, що за кипінням води вправо видно високий сплеск. В цей час хмари проходили досить скоро, і вітер то посилювався, то абсолютно вщухав, так що я вважав за потрібне піти від небезпеки, з тим, однак же, щоб, як тільки встановиться погода, неодмінно оглянути це місце. О 3 годині пополудні стали безперервно налітати шквали, а незабаром потім став туман і змусив нас відійти на 16 миль [29 км] на південь, де ми і лягли в дрейф до ранку.

За словами офіцерів і матросів, бувших нагорі, і також по баченому мною з палуби, можна зробити висновок, що сьогодні ми перебували поблизу мілини, що тягнеться з півночі на південь, щонайменше, на 2 милі [3,7 км]. А так як сплеск був помічений лише в одному місці, то слід вважати, що він походив від хвиль, що вдаряються об камінь, який я назвав Крузенштерновим, що лежить по полуденним спостереженнями і по окомірним відстаням на 22о 15' пн. ш. і 175о 37' з. д.

24 жовтня. Змінні вітри і похмура погода перешкодили мені сьогодні оглянути мілину, помічену нами вчора. О 8 годині ранку ми побачили справжнього берегового кулика, який хоча і здавався дещо стомленим, але вірно був віднесений вчорашнім вітром від якої-небудь землі, нам невідомої, проте ж, що знаходиться в недалекій відстані. Опівдні були зроблені спостереження в 21о 56' пн. ш. і в 175о 21' з. д., а до вечора при північному вітру ми лягли в дрейф. Таку зупинку корабля я зважився робити кожну темну ніч, поки ми не досягнемо вивченої частини моря, щоб ухилитися від будь-якої непередбаченої небезпеки {Судячи по береговим птахам, з якими ми зустрічалися майже щодня з 19-го числа, можливо, ми перебували недалеко від якихось невідомих островів.} і не пройти повз чогось, гідного уваги.

31 жовтня. Тихі і змінні вітри продовжувалися весь минулий тиждень. Однак ми досягли широти 18 о 34' і довготи 178 о 56'. З цього дня я збавив по 1/4 фунта [100 г] сухарів у кожної людини в добу, тому що по попередньому розкладу їх вистачило б тільки на 30 днів. За цей час неможливо було сподіватися досягти Кантона, якби цьому не підмагали будь-які найсприятливіші обставини. Для мене дуже приємно віддати належну справедливість матросам, що перебували на моєму кораблі, які згадану убавку сприйняли не тільки без всякого незадоволення, але ще з зауваженням, що якщо буде потрібно, то вони погодяться отримувати найменшу порцію.

2 листопада розпочав дути слабкий північний вітер, якому я дуже зрадів і наказав поставити всі можливі вітрила. Опівдні ми прибули в північну широту 16 о 3' і західну довготу 180 о 32'. Таким чином, ми обійшли півсвіту від меридіана Гринвіча, не втративши жодної людини, протягом такого великотрудного і тривалого плавання. Наш народ переносив жаркий клімат так, як наче б народився в ньому, і до сих пір знаходить його для себе набагато здоровіше, ніж холодний.

Після полудня вітер повернув на північний схід. Ймовірно, в цій частині світу пасатні вітри не так далеко відходять від екватора, як в Атлантичному чи Індійському океані. З 25-го жовтня було мало вітру і навіть повний штиль, і тільки зрідка дулі легкі вітри. Починаючись завжди з півночі, вони повертали зі шквалами на ост, потім на

зюйд і, нарешті, на вест, де змінювалися потім тишею. Всього незрозумілішим було, що північно-західні брижі простягаються дуже далеко, так як вони відчуються ще до сих пір. Це, може бути, походить від північно-західних вітрів, які здебільшого дмуть в високих широтах цього океану. Вони часто траплялися на нашому шляху в Америку і назад. Східні ж дули тільки два рази після нашого виходу з Новоархангельська. Дуже шкода, що простір між Сандвічевими островами і Японією не так ще відомий, інакше можна було б покласти за правило, щоб судна, що йдуть на Камчатку, майже завжди входили в справжню свою довготу між 14 і 150 пн. ш., а потім вже прямували на північ. В цьому випадку західні вітри не так часто б їм перешкоджали. З таким наміром, залишивши Сандвічеві острови, я направляв свій шлях до Кадьяку, так, щоб увійти в 1640 з. д. в малій широті, а потім вже взяти прямий курс і, таким чином, досяг від острові Отувая місця свого призначення в три тижні з невеликим.

4 листопада. О 4 годині пополудні ми були на 13,50 пн. ш. і, отже, закінчили найнебезпечніший шлях у всьому нашому плаванні. Залишивши затоку Ситку, ми перебували до теперішнього часу в недослідженій ділянці океану і, може бути, минули багато пунктів, які при будь-якому нещасті могли б стати для нас згубними, а особливо далі на північ. Слід зауважити, що з того часу, як ми пішли від острова Лисянського, нам не траплялося нічого, крім невеликої косатки, яка один раз показала біля борту. Вчора ми бачили стадо дрібної летючої риби. Що ж стосується птахів, то вони відвідували нас щодня.

14 листопада. Від 150 широти ми мали справжній північно-східний пасатний вітер, який дув здебільшого досить сильно і доставив нас сьогодні в північну широту 14029 ' і в західну довготу 209014'. На це місце розташування ми могли досить сподіватися, так як місячні спостереження, які ми робили чотири дні підряд, лише небагато чим відрізняються від хронометрів. Летюча риба, яка на північ від нас часто показувалася стадами, тут, очевидно, водиться не в такій кількості, але зате вона більша і спритнішими. Одна з них увечері схопилась до нас на шканці. Розміри її такі: довжина близько 15 1/2 дюймів [39 см], окружність 7 дюймів [18 см], довжина верхніх крил або пір'я 8 дюймів [20 см], а нижніх 3 дюйма [7,5 см].

15 листопада. Вітер дув свіжий, погода ясна. Опівдні, за спостереженнями, ми знаходились на північній широті 14 048 ' і в західній довготі 2130 04', а о 5 годині вечора побачили на заході-північному заході спершу острів Сайпан, а потім і Тініан {Із групи Маріанських островів (Ландронес, Розбійницькі або Сайпан-Сіте).} — на заході. Але так як сонце вже схилялося до обрію, а до того ж за деякими ознаками можна було зробити висновок, що ніч буде неспокійна, то, просуваючись на північний захід до половини 7-ої години, я повернув на лівий галс і, заріфівшись двома рифами, вирішив лавірувати до світанку.

16 листопада. Вранці вітер став кілька тихіше і без поривів, які вночі нас досить часто турбували. Помітивши південно-східний край острова Тініан 187 а, я повернув до нього о 7 годині, а в 10 ми були в проході між островами Гуаом і Тініаном, так що до 11 години могли взяти справжній курс на північний захід. Хоча для мене було все одно,

якою з трьох проток проходити, тобто по північну сторону острова Сайпан 187 Б, між ним і Тініаном, або на південь від останнього; проте ж, треба визнати, що нічого не може бути безпечніше, як та протока, якою пройшов корабель "Нева". Острів Тініан оточений глибинами до самих берегів, так як, обходячи його на відстані не більше 3 миль [5,5 км], я ніде не помітив мілководдя, а на північній стороні острова бурун б'є тільки об стрімчаки. Південно-східний край цього острова скалистий. Береги ж по обидва боки його хоча і досить високі, але пологі і покриті деревами, між якими особливо помітні кокосові пальми. Шкода, що цей острів не має гарної гавані, в іншому ж випадку за своїм достатком він міг би доставити мореплавцям не тільки потрібні, але навіть і приємні речі. Ми бачили якірне місце лорда Ансона, що лежить по західну сторону острова і закрите тільки від східних вітрів. Воно небезпечно, бо, крім зазначеного недоліку, має і погане дно.

Південно-східний край острова Тініан лежить на західній довготі 130° 40' 20". Широта ж його по полуденному спостереженню — північна — 14° 56' 52". Якщо вважати, що знайдена по пеленгам північна широта Гуаму дорівнює 14° 50' 32", виходить, що цей острів лежить на південь від Тініана, майже в 6 милях [11 км]. За мапами ж він розташований на відстані близько 18 миль [33 км], отже, надто далеко.

О третій годині пополудні зникли всі Ландронські [Ландронес] або Маріанські острови. З них мені здався найвищим Сайпан, який в хороший час видно за 35 миль [64 км], а Тініан — за 25 миль [46 км]. На хребті, що утворює перший з них, є невелика конічна гора, а останній майже рівний.

Направляючи шлях до острова Формоза, я не міг втриматися від захоплення, що незабаром ми побачимо освічених людей і зустрінемося, може бути, з Крузенштерном.

Від затоки Ситка до островів Ландронських або Маріанських ми мали, здебільшого, північно-східну і південно-західну течію. Остання була набагато сильніша і посунула нас на вказаній відстані близько 140 миль [260 км] на зюйд і до 200 миль [370 км] на вест. Південно-західний плин спершу досить посилювався після нашого вступу в тропік, проте ж, змінився на західний, коли ми наблизилися до Ландронських островів.

22 листопада. Після видалення від берегів вітер посилювався і третього дня задув так, що я був змушений лягти під штормові стакселі. Але це служило тільки передоднем до гіршого, так як сьогодні вранці ртуть в барометрі опустилася нижче всіх поділів, і шторм, який тривав більше доби, перетворився в бурю, яка спершу почала рвати снасті, а потім поклати корабель на бік, так що підвітряний бік був в воді до самих щогл, хоча на кораблі і стояв тільки один бізань, зарифлений усіма рифами. Близько полудня розбило вщент ялик, що висів за кормою, і деякий час по тому відірвало шкафути 188 і віднесло в море багато речей, що знаходилися нагорі. Але найгірше було те, що вода почала відчутно прибувати в інтрюм і змусила нас діяти всіма помпами до вечора. В цей час жорстока погода дещо стихла і це врятувало нас від загибелі, так як, працюючи безперервно в воді, ми в короткий час прийшли б до цілковитого безсилля і загинули б неминуче. Але, видно, долі ще не завгодно було погубити нас: припинилося жахливе шаленство стихій, які, як виявилось, в стані були все перетворити в первісний

хаос. У продовження цієї бурі густі хмари і вода, яку несло вихором подібно пилу, змішавшись разом, майже позбавили нас денного світла. Такі бурі в цих місцях називаються тайфуном {Це слово походить від китайського та-фунг, або сильний ветер¹⁸⁹.}, Одне ім'я якого вже призводить мореплавців в жах, так як його не тільки не можна уникнути без великих пошкоджень, але дуже часто під час нього кораблі гинуть.

23 листопада. Дув сильний вітер і тривав всю ніч, потім зі сходом сонця затих і дозволив нам прибрати подерті снасті, з яких багато які були абсолютно розмачулені, а всі без вилучення так побіліли, як нібито на них ніколи не було смоли. Після закінчення цієї роботи, першою моєю турботою було осушити корабель і очистити в ньому повітря. Для цього ми почали виносити підмочені речі наверх, шкребти бруд і курити всюди купоросною кислотою. Незважаючи на те, що очищення і обкурювання тривало до самого вечора, нестерпний запах був досить відчутний. Тому я і зробив висновок, що хутра, що знаходилися в інтрюмі, повинні бути підмочені.

24 листопада. Лише тільки команда забралася, я наказав скоріше відкрити інтрюм. Моя здогадка була справедливою.

При розтині середнього люка з нього пішов стовпом пар і нестерпний сморід. Бажаючи якомога швидше очистити повітря в нижньому відділенні корабля, так як в противному випадку легко могла б статися зараза, я наказав спершу розвісити жаровні з розжареним вугіллям по кубрику {Відділення корабля між палубою і інтрюмом.} І спустити в інтрюм машину для обкурювання купоросної кислотою, а потім почав піднімати тюки з хутром. Зверху кілька рядів їх виявилися в хорошому стані, але внизу і до лівого боку вони були мокрі, так що самі нижні злилися разом і були надзвичайно теплими. Можна зробити висновок, як вищезгадана робота була для нас важка. Однак до вечора ми викинули безліч гнилих речей, які не відчуваючи ні найменшої зміни у здоров'ї. Думаю, що цьому багато допомагає купоросна кислота, невелику кількість якої я поклав також в воду для пиття.

Близько полудня вітер повернувши на північ. Але так як на лівій стороні корабля у нас відбувалася вивантаження, то, побоюючись, щоб вантаж, що знаходився на правій стороні, не зрушив з місця, я змушений був лежати в дрейфі до заходу сонця, а потім плив на захід-північний захід. Важкий запах, що йшов з інтрюма, було чути навіть у моїй каюті, а в передній частині корабля він був настільки нестерпний, що матросів довелося перевести в кают-компанію, де зазвичай живуть офіцери, щоб видалити найменшу причину, яка могла б зашкодити їхньому здоров'ю.

25 листопада. На другий день з світанком ми знову взялися за колишню роботу. Я дуже радів, що, при всій цій тяжкій праці та нестерпному смороді, серед команди не було жодної хворої людини. Від жаровень и обкурювання, що тривало в інтрюмі всю ніч, повітря в ньому до ранку очистився, так що можна було займатися роботою понад годину, не виходячи наверх. Вчора ж, особливо при підйомі нижніх тюків, ніхто не був в змозі залишатися внизу кілька хвилин, що не відчувши запаморочення и болю в очах.

Увечері посилювався північно-східний вітер и примусив нас відкласти

перевантаження до іншого часу.

26 листопада. Вранці вітер ущухав, що дуже нас заспокоїло, бо в іншому випадки належало б спуститися до острова Луконії або Лукону [Люцон або Люсоя] 190, щоб врятувати корабель від загибелі: Він не міг би витримати бурі, так як вантаж був викинутий. Опівдні я робив астрономічні спостереження на 180 48' пн. ш. и 2310 39" з. д. До вечора ми встигли закінчити перевантаження на лівій стороні корабля, з якої викинуто в море 30 000 котиків и велику кількість морських бобрів, лисиць та іншого підмоченого хутра.

27 листопада. На другий день настала знову погана погода, що вкрай нас стурбувало. Крім того, що, з нагоді міцного вітру и сильного хвилювання, не можна було тримати інтрюм відкритим, ми змушені були залишити цю роботу, так як шквали заходили досить часто. У такому неприємному становищі я, принаймні, втішився тим, що вантаж на правій стороні був підмочений досить мало и вимагаю невеликих зусиль.

28 листопада. Дув свіжий північно-західний вітер, тривала майже шквальний погода. О 7 годині ранку ми побачили чотири острови, що лежали на норд від острова Ваши 191. Тому ми направили свій шлях на північний захід. Опівдні ми були на північній широті 210 25', а від ближнього поміченого нами на північний захід острова біля 30 миль [55 км], и спустилися на вест. О 2 годині пополудні згадані острови зникли на південному сході. Увечері погода стала непостійною. Тому я вважав за краще пройти 19 миль [35 км] від місця спостереження, а потім взяти курс на захід-північний захід, це було біля 8 години вечора.

Цей день був для нас досить важливим. Крім того, що ми пройшли доволі легко повз острова Формоза и вступили в Китайське море, ми абсолютно прибрали інтрюм і, отже, приготували до всіх випадковостей, яких тільки мореплавці повинні щогодинні очікувати.

З часу нашого відплиття від Ландронських, або Маріанських островів, та до сьогоднішнього спостереження, було помітно безперервна західно-південно-західна течія, яка знесла корабель "Нева" на 67 миль [124 км] на зюйд и більш п'яти градусів на вест, що було досить вигідно.

На наступний день з світанком ми почали очищати корабель від бруду, якого ніде не було менш 1/8 дюйма [3 мм]. Під час перевантаження, без сумніву, могла б статися у нас зараза, якби їй не запобігла холодна погода и міцні вітри, що дули безперервно під час цієї небезпечної роботи. Правда, що вживання віндтерзеелей {Вітрільні рукави, що вживаються на кораблях для доставляння свіжого повітря.} і обкурювання купоросною кислотою чутливим чином очищали повітря внизу, а хороша їжа, вживання хіні з грогом и вода, настояна на житніх сухарях и змішана з купоросною кислотою, добряче підкріпили сили матросів. Але всі ці засоби були б недостатні, щоб протистояти там, де половина інтрюма булу наповнена повною гниллю и де сонце в ясну и тиху погоду діє досить сильно.

Опівдні займався я спостереженнями на 210 42' пн. ш. і 2400 21' з. д., а близько 4 години пополудні ми пройшли повз надводного каменю, показаного на англійських

Ост-Індійських атласах, приблизно, в 2 милях [3,7 км]. Однак ж ми його не бачили, а тому робимо висновок, що в цьому місці він навряд чи існує.

30 листопада. Опівночі, як ми і очікували, дістали дно на 50 сажнів [91 м], ґрунт був дрібний пісок. Вважаючи, що ми знаходимося недалеко від острова Мігріса, я спустився було на пів румба, але о 4 годині ранку знову була виявлена глибина в 50 сажнів, а тому я і взяв курс на захід-південно-захід.

На світанку ми побачили китайський човен, який показався мені близько 60 футів [18 м] довжиною, з вузькою, але високою кормою і підйомним вітрилом з циновок. При самому сході сонця погода стала ясна і дозволила нам взяти курс на північний захід. О першій годині пополудні в 12 милях [22 км] на північ відкрився острів Педро-Бранко {Згадувані тут Лисянським невеликі острови знаходяться в північній частині Південно-Китайського моря. }. Тому я взяв курс до великого острова Лема¹⁹².

Острів Педро-Бранко за моїми хронометрам повинен бути на 244 о 00' з. д., а по полуденної висоті на 22о 24' пн. ш. Він схожий на високу копицю сіна білого кольору, з невеликим горбом на західній стороні і здаля викапаний корабель під усіма вітрилами.

З ранку ми минули до 30 човнів, подібних вищезгаданому. Однак я зважився лоцмана не брати раніше, ніж під'їду ближче до великого острова Лема, сподіваючись знайти там найбільш вправного. О 4 годині ми підняли прапор і зробили один гарматний постріл, чекаючи, що, за прикладом колишніх мореплавців, човни які оточували нас негайно кинуться до корабля. Але з нами сталося зовсім протилежне. Всі вони пливли своїм шляхом, і хоча постріли повторилися, однак, ніхто не звертав на нас уваги. Уклавши тому, що сьогодні ми не отримаємо лоцмана, я зважився лавірувати вночі, а вранці підійти ближче до берега.

1 грудня, як сходило сонце, побачивши, що ми знаходимося на південь від великого острова Леми, і вважаючи причиною цієї обставини течію, я хотів було лавірувати і увійти в прохід, що лежить на північ від нього. Але так як, внаслідок сильного хвилювання, корабель двічі не повернув через овер-штаг¹⁹³, то я і вважав за краще йти на великий фарватер, особливо тому, що сьогодні чотирнадцять з моїх матросів, стомившись від минулих робіт, працювати вже не могли. До полудня ми пройшли повз каменів, що лежать по західну сторону лемських островів, і направили шлях свій до Ландрону {Ландрон і Саміу - невеличкі острови в Кантонській протоці. }. Хоча погода була похмура, але я пройшов гряду лемських островів з каміннями не більш як в відстані 2 миль [3,7 км] і ніде на 25 сажнів [45 м] не діставав дно. Тому можна сказати, що по близькості від них немає жодної небезпеки.

Незабаром після полудня я ліг на захід-північний захід, а о 2 годині наблизився до північно-західного краю меншого острова Ландрона. Тут до нас пристала невелика китайська джонка, від якої я дізнався, що корабель "Надія" прийшов в Макао вже з тиждень і стоїть в гавані Тайбей. Цю приємну для нас звістку привіз з собою і лоцман, з яким ми пролавірували до половини 10-го вечора. У цей час ми потрапили в зворотна течію, яка і змусила нас покласти якір біля острова Саміу на глибині 9 сажнів [17 м], ґрунт — мул.

3 грудня. Вчора весь день тривала тиша, а тому ми і не могли вступити під вітрила до наступного ранку, коли подув легкий північно-східний вітер і доставив нас до вечора на рейд Макао. Привівши свій корабель в безпеку, я негайно вирушив до міста до Крузенштерна, а так як час наближався до ночі, то старшому після себе офіцеру я наказав зарядити гармати і рушниці для відбиття морських розбійників, які іноді нападають тут на судна, що стоять навіть під самими батареями. Розбійники ці з кітайцев¹⁹⁴, але від крайньої бідності і утисків стали противниками законів і промишляють грабежом. Їх налічують тепер до 200 000 чоловік, і вони грабують все, що ні зустрічають в море і на березі. Може статися, що безліч човнів, бачених нами раніше між островами Педро-Бранко і Лемских, становили флотилію цих нероб, але вона не сміла зробити на нас напад, бачачи, що наш корабель сильно озброєний.

5 грудня. Весь вчорашній день я провів на березі. Нічого описувати тут, яке велике задоволення я відчував, побачившись зі своїми приятелями, з якими знаходився в розлуці близько вісімнадцяти місяців. Всякий може це легко уявити за своїми власними відчуттями. Скажу тільки, що сьогодні я не охоче пішов би з кораблем в Вампу {Місце, в якому зупиняються купецькі кораблі для вивантаження і навантаження товарів.}, якби Крузенштерн не наважився туди їхати зі мною, за деякими обставинами, про які буде згадано нижче. Об 11 годині ранку ми знялися з якоря і, змінивши лоцмана, пробіралися за допомогою припливу.

Місто Макао побудоване на пагорбах і ярах, але вельми чисте і забудоване досить хорошими будинками. Воно захищається декількома батареями і з моря має прекрасний вид. Що ж стосується його околиць, то вони не можуть надати допитливому мандрівнику нічого, крім каменів і дикої гірської трави. Хоча в цьому місці я провів мало часу, проте ж, можна було помітити, що португальці його господарі тільки за назвою, а китайські чиновники беруть верх всюди зі своєю сваволею. ¹⁹⁵ Кажуть, що нинішній губернатор іноді і робив замах захищати свої права і владу, але з гарнізоном, що складається з 200 чоловік, не можна вселити до себе велику повагу. Ченці ж, яких тут дуже багато, ні в що не втручаються. До цього треба додати, що Макао, єдино через недбальство португальців, з яким вони запасаються необхідною провізією, знаходиться в необмеженій залежності у китайців. Останні при кожній нагоді лякають заборонаю привозити до них їстівні припаси, а тим самим мало-помалу знищують права і переваги Португалії.

До ночі корабель "Нева" зупинився на якорі біля острова Лантіна [Лі-тин] ¹⁹⁶.

6 грудня. Цілу ніч ми дійшли до Бокка-Тігрис [Бокка-Тігрис або Фумун] ¹⁹⁷ і стали на якір. Вдень же ми пройшли повз безліч рибальських суден і великої китайської флотилії, що складалася з кількох сотень військових човнів. Вона готувалася вийти з річки, щоб відігнати розбійників, про які мною було згадано.

Другого дня вранці приїхали до нас два митних чиновника з фортеці Бокка-Тігрис. А так як вітру в цей час майже зовсім не було, то я змушений був найняти 50 човнів для буксира. З їх допомогою ми пройшли перший бар {Підводну міліну в гирлі річки.} о 10 годині, а другий минули близько опівночі.

8 грудня. О 2 годині ночі ми досягли Вампу, де і лягли в фертонь, маючи якорі уздовж річки з 30 сажнями [55 м] каната у кожного.

Річка Тігрис захищається двома погано укріпленими фортецями, у яких судна повинні очікувати митних чиновників і лоцманів. Ця річка всюди широка, крім гирла і двох мілин, що утворюють бари. Прохід між ними досить вузький, а особливо для великих судів, яким я радив би вживати буксир, коли маловітряно, а не сподіватися на вітрила. Плата за це тут сама помірна.

Зміцнивши корабель на якорях, я дав наказ старшого після себе офіцеру зняти такелаж, сам же разом з Крузенштерном поїхав в Кантон в намірі відшукати там якомога швидше купця для товару, який перебуває на моєму кораблі. Але, для кращого в цьому успіху, ми визнали за потрібне спершу зв'язатися з англійським купцем Білем, який має ґрунтовні відомості про тутешню торгівлю, і доручити йому свої справи. Біль, з яким Крузенштерн був знайомий і раніше, охоче прийняв на себе наше доручення і представив нам Лукву, одного з гонгів, або людей, що мають дозвіл від свого уряду проводити іноземну торгівлю. За китайським звичаєм, він поручився за наші судна і запропонував для нашого вантажу свої комори. Без такого поручителя в місто Кантон з корабля нічого звести не можна. Він не тільки відповідає за справну сплату мита, а й за поведінку всіх тих, за кого ручається. Тому, що б іноземець не зробив, вся відповідальність падає на цього гонга, який іноді буває змушений платити надзвичайно велику грошову пеню.

До 16 грудня я міг би завезти товари на берег, якби цьому не завадив Кантонський уряд. Оскільки наші кораблі були першими з російських, які прийшли в цю країну, то від нас вимагали різних пояснень, без яких намісник не хотів нам дозволити вести торгівлю.

У нас побували всі гонги, а наостанок старший з них, Панкіква, запропонував нам такі питання: якою ми нації? чи не ведемо торгівлю з китайською державою сухим шляхом? що спонукало нас зробити настільки далекий шлях, і чи не військові наші судна? На все це він вимагав письмової відповіді, запевняючи, що вона неодмінно повинна бути послана до Пекіна до імператора. Ця обставина займала нас кілька днів, бо Панкіква занадто багато прив'язувався до всякого слова. Спершу ми подали пояснення англійською мовою, вважаючи, що китайці розуміють її краще за інші, а потім були змушені подати на російській. Ми дуже зраділи, коли Біль оголосив нам, що Луква обіцяється купити наш вантаж за ту ж ціну, яку будуть давати інші купці. Питання, чи не військові наші кораблі, виникло, звичайно, від того, що Крузенштерн, після прибуття в Макао не хотів іти в Вампу зі своїм малим вантажем, а вирішив дочекатися нас в Тайпеї. Але так як китайці безперервно турбували його своїми питаннями, то він і змушений був сказати, що корабель, що знаходиться у нього під командою, — військовий. Про це негайно було донесено в Кантон. Коли ж після прибуття "Неви" Крузенштерн хотів рушити в Вампу також і з кораблем "Надія", то начальник митниці в Макао цього не дозволив. Тому він і повинен був їхати зі мною сам, щоб швидше закінчити цю справу. Ми повідомили китайцям, що корабель "Надія"

належить нашому государю, і що він, будучи відданий компанії для допомоги в її торгівлі, може брати товари за європейськими звичаями, і додав також, що на нього завантажені хутра. Останнє сильно заспокоїло китайців. Спершу в Тайбеї були послані оглядачі, а потім з'явився і лоцман, який 23-го числа привів корабель "Надія" до нас. До цього часу наш інтрюм був зовсім очищений від товару, і ми готові були оглянути підводні частини корабля.

18 грудня митний директор, або гону, обмірив корабель "Нева" {Тут обмірюють кораблі для оплати податку по їх величині.}. Він прибув до нас близько 10 години ранку на великому човні, прикрашеному різними прапорами, в супроводі трьох інших такої ж величини і безлічі малих. Для зустрічі цього вельможі був мною посланий, як зазвичай, офіцер з перекладачем на катері. Перед цим була привезена широкі, пофарбовані червоною фарбою сходи і приставлені до борту, щоб полегшити вхід на корабель. Після прибуття директора на шканці обмір корабля скоро скінчився, так як він складався тільки в тому, що була натягнута тонка мотузка спершу між фок-і бізань-щоглами, а потім на середині корабля у грот-щогли, і виміряна китайської мірою. Після цього наш гість увійшов в каюту і був почастинований різними вареннями і солодким вином. Дізнавшись, невідомо від кого, що у мене є двоє татар, він поцікавився їх побачити і поговорити з ними, але вони не розуміли його маньчжурської мови. Після свого від'їзду директор надіслав дякувати мене за частування, а команді подарував вісім четвериків пшеничного борошна, стільки ж глечиків китайського вина, званого шамшу, і двох невеликих биків.

Обмір іноземних судів вельми важливий для доходів кантонської митниці, а тому і проводиться майже завжди самим її начальником. Наш корабель, тоннажністю тільки в 350 тон, заплатив 3 977 іспанських піастрів 198 мита.

27 грудня ми почали кренгувати 199 корабель "Нева". Я був спершу мав намір витягнути його на берег, проте, помітивши, що при молодикі води прибуло менше сажня, зважився на кренгування. А так як у всьому Вампу немає для цього жодних пристосувань, то я був змушений вжити корабель "Надія" замість кіленбанки 200. Наше кренгування тривало більше трьох днів. Ліва сторона корабля була сумнівна тільки у бізань-щогли дець шостий паз від ватерлінії 201. Тому я міг оглянути її в один день; правий же бік зайняв часу набагато більше, так як на ньому довелося вивернути з води весь кіль.

29 грудня. Сьогодні ми абсолютно закінчили лагодження корабля і почали озброюватися. Тим часом, я відправився знову в Кантон для закінчення торгових справ.

1806 рік

Січень. В один і той же час ми займалися приведенням корабля в справність і приготуванням вантажу, що складався, в основному, з чаю, порцеляни й китайки 202.

11 січня перша частина його була вже навантажена. Настільки успішне завантаження давало нам можливість думати про відправлення в дорогу. Було навіть передбачено залишити річку Тігрис раніше 1 лютого, як раптом ми зустрілися з тою ж самою неприємною обставиною, яка виникла і при вході.

22 січня. Коли нашим останнім товарам належало відправитися з Кантона, ми отримали звістку від свого поручителя Лукви, що намісник наказав зупинити наші судна, поки не отримає з Пекіна відповіді на донесення про наше прибуття. Щоб ми не противились його велінням, він велів у обох кораблів поставити варту. Настільки несподівана неприємність викликала у нас велике здивування. Але так як робити було нічого, то ми зважилися подати протест проти цього насильства і на інший же день приготували для цього папери. А так як в Кантоні європейці не можуть мати прямого сполучення з китайськими начальниками, то, не знаючи, яким чином досягти успіху в своєму підприємстві, ми знесли з Дромандом, управителем англійської торгівлі в цих місцях. Він взявся за справу вельми охоче і, зібравши всіх гонгів в свій будинок, зажадав, щоб вони повідомили про наш письмовий протест того, хто дав несправедливий наказ затримати наші кораблі. Хоча вимога Дроманда було досить ґрунтовною, але гонги спершу відповіли на нього рішучою відмовою, запевняючи, що ніхто з них не сміє вручити папір, в якій ми доводимо несправедливість затримки наших судів і вимагаємо їх відпустити або дати письмово пояснення причин, що спонукали до такого віроломному вчинку. Однак, дізнавшись, що ми самі будемо шукати нагоди вручити свою скаргу, вони після деякої наради вирішили задовольнити нашу вимогу. На другий день я і Крузенштерн були знову у Дроманда і знайшли у нього деяких гонгів. Від них ми дізналися, що наш протест був відданий митному директору, але що він повернув його назад із запевненням, що наші судна затримані за наказом самого намісника, до якого радив писати якомога чемно, якщо ми хочемо мати корисне рішення. Спершу ми було проти цього, але, розсудивши, що можемо втратити багато часу, і не знаючи точно, чи знайдемо ми якесь правосуддя, вирішили наостанок взяти скаргу назад, а подати тільки коротке представлення про неможливість чекати відповіді з Пекіна. Тим часом, варта була знята, і навантаження товарів на кораблі дозволено як і раніше. При цьому ми втратили цілий тиждень і дуже турбувалися, що можемо бути змушені, замість спокійного і прямого плавання в Європу, зробити найдовший і вельми неприємний шлях. Такий висновок ґрунтувався на тому, що якби кораблі не могли вийти з Кантона раніше половини квітня, то їм довелося б іти східними протоками, а тому ми зустрічали б не тільки всюди погану погоду і противні вітри, а й прибули б в Росію на цілу зиму пізніше. Треба зізнатися, що це нудне і навіть нестерпне становище було полегшено тільки увагою, наданою нам європейськими факторіями, що знаходяться в Кантоні.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ОПИС МІСТА КАНТОН (ГУАНЧЖОУ)

Місцезнаходження Кантона .— Опис китайських будинків .— Число жителів міста Кантона .— Їх заняття .— Торгівля .— Китайські чиновники .— Крайня бідність китайців нижнього стану .— Їх віра .— Опис храму .— будинок Панкікві, першого кантонського купця.

Кантон стоїть на річці Тигрис 202а. За зовнішнім виглядом він схожий на велике село, а всередині є гостинний двір. Кожен будинок служить купецькою лавкою, а

вулиці взагалі можуть бути названі рядами різних товарів і ремесел. Вулиці в ньому вузькі і зважаючи на велику кількість народу, який їх постійно наповнює, проходити по ним дуже важко.

Набережна, що знаходиться в місті, надає йому величний вид. На ній збудовані прекрасні будівлі, що належать європейським купцям. З них англійська та голландська факторії можуть бути названі чудовими. Що ж стосується будівель, що належать власне китайцям, то і найкращі з них досить непоказні, а про будинки бідних китайців вже і говорити нічого. Багато з них не мають іншого отвору, крім дверей, яка завішується циновкою або тонкими ширмами, зробленими з бамбука. Багаті хоромини складаються з декількох чотирикутних дворів, вимощених цеглою, на яких біля стін будуються альтанки, де ставляться стільці, столи і горщики з квітами або плодовими деревами. В інших посередині робиться невеликий ставок або ставиться велика глиняна чаша для золотих рибок, мати яку китайці вважають великим задоволенням. Такі будинки складаються здебільшого з двох приміщень і трохи схожі на розкинуті намети. Верхній поверх китайського будинку можна вважати за внутрішні покої, в яких живуть жінки, якщо немає особливого сералю. Отже, вхід в них для всіх заборонено. Китайські храми, яких тут безліч, також мало прикрашають місто. Навіть найбільші з них {Про один з них згадаю згодом.} не заслуговують особливої уваги за своїм зовнішнім виглядом.

Хоча деякі мандрівники намагалися визначити число жителів Кантона, але, мені здається, це не можна зробити без великої помилки. Торгівля з європейцями змушує стікатися в це місто безліч людей під час перебування купецьких судів. За відсутності ж їх число жителів значно зменшується. Влітку незайняті люди йдуть у внутрішні частини провінції і працюють на полях разом зі своїми родичами, а в місті залишаються тільки одні обивателі і ті, все багатство яких складається з малих, покритих циновками човнів. Ці бідняки змушені шукати собі насущного хліба на воді, так як на березі не мають ні найменшого майна. Людей такого стану в Кантоні, як запевняють, безліч, а річка Тигріс ними наповнена. Одні промишляють перевозом, інші ж з крайнім увагою стережуть, чи не буде кинуто в воду якусь здохлу тварину, щоб підхопити її собі в їжу. Вони нічого не допустять впасти в річку. Багато з них роз'їжджають між кораблями і дістають залізними граблями з дна різні впали дрібниці, витягнувши які, продають їх і тим доставляють собі прожиток.

Кантон можна розділити на дві основні частини: зовнішню і внутрішню. В останню ніхто з іноземців не може увійти, бо в ній живуть намісник провінції і всі знатні чиновники. Це місто належить до числа перших торгових міст на світі. Крім європейських і американських кораблів, які щорічно вивозять звідси до 30 000 тонн різних товарів, вся Індія і морський берег до Малаккської протоки ведуть з ним торгівлю. Внаслідок надзвичайної багатолюдності, тут ні в чому не може бути зупинки, хоча б подвоїлася згадане число кораблів, що приходять. Завантаження та вивантаження товарів в цьому місті проводиться з дивовижною швидкістю, тільки б не втрутився уряд. В іншому ж випадку неминуче повинна прослідувати нестерпна повільність. Кантонські начальники, замість належного спостереження за порядком

торгівлі, вельми вигідної для їхньої держави, піклуються тільки про вишукування способів грабежу для свого збагачення. У всій Китайській імперії існує повне рабство. Тому кожен змушений зносити свою долю, як би вона не була гірка. Перший китайський купець — не що інше, як скарбник намісника або митного начальника. Він зобов'язаний доставляти тому чи іншому все, що тільки потрібно, не чекаючи ніякої плати. Інакше його спина неодмінно відчує тягар провини. Скажімо тут мимохідь, що в Китаї ніхто не позбавлений від тілесного покарання. Мало того, кожен може карати, як йому заманеться, всіх, нижче його по стану. У сьомому розділі подорожі Барроу²⁰³ сказано, що всякий державний чиновник від 9 до 4-го класу має право карати бамбуком молодшого після себе, а імператор надав собі честь карати своїх міністрів і чиновників перших чотирьох класів. Відомо, що покійний імператор Кіеньлонг²⁰⁴ наказав одного разу висікти двох своїх повнолітніх синів, один з яких, здається, тепер царює. Тому не дивно, що підлеглі в Кантоні сліпо коряться своїм начальникам і безмовно задовольняють їх жадібність, а особливо коли велика частина їх особистих збитків падає на іноземців, на товари яких можна накладати ціну в сваволі.

З Кантона вивозиться, здебільшого, чай, а потім вже йдуть: китайка, шовк, фарфор, ревінь і інші. Чаєм навантажуються всі судна, а особливо англійські, які зазвичай інших товарів, виключаючи ревінь, беруть потроху. Головне ж ввезення складається з хутра, тонкого сукна, вовняних матерій, олова, жерсті і іспанських талерів ²⁰⁵. Останні вважають за краще всього іншого, так як на них без будь-якого перешкоди можна дешево купити найкращі товари. Хутра ж, навпаки, такі непостійні в ціні, що наперед ніхто не може знати, скільки за них отримає, особливо тому, що тепер з цим товаром щорічно приходять безліч кораблів з Американських Сполучених Штатів. Цього літа на них привезено до 20 000 морських бобрів, які були продані від 17 до 19 піастрів кожен. Наступні з цих цін була оплачена чаєм, а першу ми отримали тому, що одну половину брали товаром, а іншу грошима. Така дешевизна відбувається не тільки від великого привозу, але найбільше їй сприяє грабіж митного чиновника. Він привласнює собі право вибирати на кожному судні найкращі хутра або робить умова з купцем, які купують вантаж корабля, скільки тисяч талерів йому слід заплатити за те, щоб він відмовився від цього насильницького вибору. З нашого Лукви було взято 7 000 піастрів. Настільки нещасливі нахабства, разом з митом та іншими витратами значно зменшують ціну товару, і продавці залишаються часто в збитку.

Вся іноземна торгівля знаходиться тут в руках одинадцяти чоловік, відомих під ім'ям гонгов²⁰⁶; крім них, ніхто не може купити іноземні товари. Як тільки судно приїде в Вампу, господар його сповіщає згаданих купців про привезених їм товари і вибирає з них одного поручителя в добрій своїй поведінці і справній платі мита. Поручитель зазвичай буває і покупцем привезеного вантажу. Без цього ж нічого не дозволяється завезти на берег. Перед цим на корабель надсилаються повірені гонгів, які, оглянувши привезені речі, призначають на них ціну, і як тільки отримають на неї згоду, то все перевозять в купецькі комори. За такої умови жоден продавець ніяк не може визначити справжню ціну свого товару, а повинен здебільшого залежати від

гонгів, які кожна річ оцінюють за своїми розрахунками. Ця монополія і грабіж начальників знецінюють всі товари, які привозили, і, навпаки того, підносять ціну китайських речей до такої міри, що незабаром треба очікувати якщо не повного припинення торгівлі, то, щонайменше, неминучих збитків, які змушені будуть понести європейські купці.

Здається, самі китайці намагаються прискорити цю подію, бо не проходить року, протягом якого вони б не вигадали чогось нового на шкоду іноземцям, яких вони вважають людьми, не здатними прожити без китайських товарів. Такою думкою заражені всі китайці без винятку, і тому кожен європеець повинен тут платити за все, щонайменше, вдвічі проти справжньої ціни. Ніхто з них сам не може купити ніяких харчів, а неодмінно повинен мати як на кораблі, так і на березі компратора чи щось на кшталт дворецького з китайців, який набавляє на кожна річ, скільки йому завгодно, і, крім обману, ще вимагає за свою послугу великого подарунка, без чого неможливо обійтися. Одним словом, тут нічого не робиться без обману, і до того ж дуже нахабного і грубого. Всього ж нестерпніше те, що неможливо знайти правосуддя ні за яку нанесену образу. Жодному іноземці не дозволяється бачити намісника або ж надіслати листа без найбільших труднощів, і до того ж воно має бути складено в украй принижених виразах. Якщо ж воно написано хоча б трохи вільніше, а особливо, коли в ньому згадується хоча злегка про будь-яке зловживання або несправедливість керуючих, в чому ніколи не буває нестачі, то ніхто не посміє не тільки його перевести, а й вручити. Якщо європейцям трапиться коли-небудь мати вплив на пекінський двір, то вони, на мою думку, повинні домогтися перш за все надання своїм купцям переваги не тільки бачитися з кантонським намісником і спілкуватися з ним особисто, але посилати також листи прямо зі скаргами в Пекін, коли цього потребує необхідність. Тепер же ні один рядок не надсилається в столицю без латинського перекладу, який прочитується до десяти разів раніше, ніж буде представлений в призначене йому місце. Оскільки такі заходи прийняті чиновниками єдино для того, щоб приховати від відома вищої влади свої несправедливі вчинки, то, здається, немає іншого способу, крім запропонованого мною, до запобігання цьому зловживанню і для здобуття правосуддя. Росія, на мою думку, має можливість надати своєму купецтву всі вищевказані вигоди, якщо наша торгівля зробиться ширше і важливіше в цій країні.

Ця місцевість виробляє все необхідне для життя людини. Тутешні тварини всякого роду, птиці і зелень чудово хороші. Звичайна ж їжа китайців складається з сарацинського пшона²⁰⁷, яке родиться у великій кількості. Воно в такому ж загальному вживанні у китайців, як жито в Росії. Це пшоно, служить щоденною їжею як багатому, так і бідному, з тією лише різницею, що перший має можливість користуватися хорошими його сортами і у великій кількості, а останній задовольняється сарацинським пшоном посередньої якості і не більше 2 або 3 кадї²⁰⁸ на добу. Тут вживають напій, званий шамшу, що готується також з цього пшона. Він досить смачний, якщо приготовлений належним чином, в іншому ж випадку вкрай неприємний і навіть шкідливий для здоров'я, якщо його без міри вживати. Крім того,

саме звичайне пиття у китайців — чай, який всі без вилучення п'ють без цукру, настоюючи в чашках з кришками.

Багато хто стверджує, що китайська держава надзвичайно багата, але я повинен додати, зі свого боку, що ніде не можна знайти подібної бідності, якою пригнічені незліченні сім'ї в цьому великому царстві, якщо про це дозволено буде робити висновок по баченим мною прикладам і за розповідями самих китайців. Китайські вулиці наповнені жебраками, крім тих бідних людей, про яких я згадав вище і які, через крайню свою убогість, змушені, можливо, з роду в рід, проводити своє життя на малих човнах і з величезною турботою і трудами відшукувати собі самий убогий прожиток. Втім, така бідність не є наслідком важких державних податків, так як немає народу в Європі, який би платив настільки малі податки своєму уряду, як китайці {Барроу в свою подорож каже, що державні доходи Китайської імперії не завжди однакові. Більші чи менші їх розміри залежать від врожаю. Вони складаються з десятої частини всього врожаю, крім данини, пені, конфіскації і подарунків. Доходи ці досягають іноді 66 мільйонів фунтів стерлінгів на англійські гроші. Вживання їх, за свідченням того ж самого мандрівника, розподілене наступним чином: на платню цивільним чинам 1 973 333 фунта стерлінгів, на утримання війська 49 982 933, на імператорську фамілію і двір 14 043 734. У 1797 році остання сума досягла лише 12 009 000 фунтів стерлінгів.}.

Крім згаданої вище їжі, китайці їдять все, що потрапило. Немає, здається, ніякого твору природи, якого цей народ не вживав би в їжу. Щури, на яких кожен європеець дивиться з огидою, у них складають ласощі і продаються на ринках.

Чиновники і заможні купці живуть у великому достатку. Мають багаті будинки, чудові сади. Стіл їх розкішний, особливо, коли вони дають публічні обіди, на яких нерідко буває від 40 до 50 різних страв. Деякі з них дуже дорогі. Китайці ласі до всього, що тільки може зміцнити їх тілесні сили і задовольнити сластолюбству. Тому за такі речі платять вельми щедро, як наприклад: за ласти морських хижаків, пташині гнізда {Пташині гнізда збираються на берегах Китайського моря. Вони робляться невеликими пташками, схожими на ластівок, з клейкої речовини, а може бути, з риб'ячої ікри. Китайці готують з них супи і соуси, шануючи їх найкращими і смачними.} Кожен парадний обід, до якого запрошується безліч гостей, без цих страв вважається неможливим, і тому без них ніяк не можна обійтися, чого б вони не коштували. Китайський столовий прилад мені дуже не сподобався. Окремо ставиться кілька невеликих столів, за кожен з яких сідає від чотирьох до шести осіб. Страва подається одна за одною в порцелянових полоскательних чашках, з яких їдять всі кругом, поперемінно. Кожному кладеться по дві кістяні палички, довжиною близько фута [30 см], які вживаються тут замість вилки, ножа і іншого, по глиняній або фарфоровій ложці і маленькій чашечці, з якої за кожним блюдом п'ють шамшу. Скатертин тут не знають, а замість серветок кладеться по шматку тонкого паперу, яка часто служить і носовою хусткою. Я мав нагоду бачити, що перший в Кантоні купець Панкіква витирав нею ніс, коли нюхав тютюн. Китайці керують кістяними паличками з найбільшою спритністю. Велику чашку сарацинського пшона вони спорожняють в половину часу,

який було б потрібно на те європейцеві з ложкою.

Китайці ведуть життя саме тверезе і помірне, але багаті утримують у себе красунь. Жінок вони зазвичай купують і тримають в сералях. На це потрібні чималі витрати. Китайці купують собі дружин наступним чином. Чоловік умовляється в ціні за свою наречену з її батьками, не бачачи її ніколи. Вона вирушає до нього в будинок в замкненому портшезі, ключ від якого посилається нареченому раніше. Якщо наречений задоволений покупкою, то залишає її у себе, в іншому випадку наказує віднести назад. Однак він залишається не без збитку, тому що не тільки позбавляється відданої за неї суми, але ще зобов'язаний заплатити стільки ж у вигляді пені. Відправлення нареченої до нареченого проводиться з великою церемонією і з музикою.

Китайці смагляві, крім тих, що живуть в північних областях, які досить білі. Рум'янцю на щоках не мають, волосся і очі у всіх чорні, а останні малі і довгуваті.

Голови голять, залишаючи волосся тільки на самій верхівці і заплітаючи їх в коси, які чим довше, тим вважаються красивіше. Одяг їх складається з довгих штанів, балахона з тонкої тканини, замість сорочки, полу кафтана і верхнього одягу з широкими рукавами. Останнє носять тільки багаті, робочий ж народ ходить в широких фуфайках з рукавами, число яких (від однієї до п'яти) залежить від погоди. Взимку, дивлячись по своєму достатку, одні підбивають верхній одяг хутром, а інші задовольняються лише хутряними обшлагами і коміром. Для цього вживають здебільшого боброві хутра, видру і морських котиків. Морський бобер в Китаї має перевагу над всіма хутрами і підкладається тільки під ошатне плаття у багатих, які в звичайні дні носять білий молодий смушок. Лисячі хутра також дуже поширені серед людей середнього стану. Головний убір китайців найпростіший. Він складається з круглої, чорної атласної шапочки з шишкою, чорного, синього або червоного кольору, і з капелюха з полями, верх якого покривається блакитним шовком, а низ — чорним плисом або оксамитом. На капелюхи пришивають червону шовкову кисть, яка покриває тулію, над якою робиться петля. Мандарина або чиновникам надано право носити під петлею кульки в півдюйма [1,2 см] в поперечнику. Вони золоті, білі, блакитні та червоні, скляні, оправлені в золото або мідь. За ним розрізняються чини китайської держави. Шарик червоного кольору вважається найважливішим, потім слідує блакитний, білий і золотий. Крім цього, мандарини мають нашивки близько 6 вершків [27 см] шириною на спині і грудях, для вказівки, до якого вони належать стану. За цим нашивкам навіть на далекій відстані можна їх відрізнити від простолюдинів. Чоботи і черевики шиються тут однаковим чином. Ступні з підшвами робляться товщиною близько дюйма [2,5 см], носки обрубані, халяви і передки бувають зазвичай з атласу і підбиваються китайкою, а під підшву кладеться вовна або бамбук. Чоботи взагалі чорного кольору, черевики же різних кольорів. Перші вживаються, здебільшого, багатими, а останні усіма без винятку. До черевиків одягається щось на зразок панчіх, зшитих з якої-небудь матерії. Халяви іноді шовкові. Китайці дуже люблять вбиратися. Нерідко можна бачити людей низького стану в шовку з голови до ніг. Середній же клас носить завжди шовкове плаття. Китайка різних кольорів вживається на одяг у всій

державі. Витрата на неї мабуть дуже великі, так як без неї не може обійтися навіть жебрак.

Китайські жінки вищого стану сидять завжди вдома, і утримуються в такій строгості, що бачити їх ніяк неможливо. Отже, про вбрання їх сказати нічого. Бідні ж носять широкі штани і верхню довгу сукню з широкими рукавами, трохи схожу на чоловічу. Своє довге волосся вони підбирають наверх і звивають над потилицею. Ноги їх вельми дивні. Мені самому траплялося бачити, що в ступнях вони не більше 6 дюймів [15 см]. За словами ж китайців, у чепурх вони бувають не більше 4 дюймів [10 см]. Це здавалося мені неймовірним до тих пір, поки я не отримав кілька пар поношених черевиків, які, дійсно, не перевищували вказаного розміру. З цієї причини китайські жінки ходять, або, краще сказати, переступають з великими труднощами.

Причина настільки незрозумілого і дивного звичаю зменшувати до такої міри ноги невідома. У китайок всі пальці на ногах, за винятком великого, увігнуті до підошви, і тому ступня отримує вид клину. Але, щоб утримати її назавжди в однаковому становищі, її з дитинства до самої смерті міцно обмотують навіть вище щиколотки.

Китайці взагалі дуже тямущі і сприйнятливі. Якщо вони не обізнані в будь-яких речах, що їх не стосуються, то це незнання треба приписувати їх вихованню. Кожен з них в своїй справі вправний і спритний. Немає речі, якої б вони не в змозі були скопіювати з дивовижною точністю. У Кантоні є безліч прикладів, що їх роботу можна ніяк відрізнити від оригіналу, якому вони наслідували. Здається, що їх ніжні руки для цього навмисне створені.

У поведженні китайці надзвичайно ввічливі і привітні. Послух же їх безмежний, тому що у них на все запропоновані закони, від яких ніхто не сміє відступити навіть в самій найменшій дрібниці. Введення будь-якого нового звичаю вважається неприпустимим гріхом. А так як це засноване на політиці китайського уряду, то ніхто не сміє навіть і подумати про які-небудь зміни.

З цієї причини кораблі, рушниці і гармати знаходяться точно в такому ж стані, в якому вони були при монгольському завоюванні 209. Нещодавно в Кантоні один купець, як мене запевняли, був страчений за те, що насмілювався побудувати собі судно за європейським планом. Хоча китайці, так би мовити, з молоком матері, отримують навички безмежної покори своєму уряду, але при цьому не терплять своїх нинішніх володарів, маньчжурів, яким негайно ж висловлюють своє презирство, як тільки побачать, що воно залишиться без покарання.

Царююча в Китаї фамілія 210 хоча і слідує звичаям і вдачі завойованого нею народу, проте ж, для власної свій безпеки і по недовірливості до природних китайців, була примушена оточити себе своїми одноплемінниками, які як по військовій, так і по цивільній службі займають перші місця в державі. Таку перевагу китайці не можуть переносити байдуже, як би вони не були пригнічені. До цього можна додати, що багато тисяч людей, які не мають їжі, охоче допомагатимуть всьому, що може поправити їхнє становище.

Китайці — ідолопоклонники і поділяються на послідовників Конфуція 210а, Фо

210б і Таотзе 210 в{Останню ввів сюди хтось на ім'я Лао-Канг 210в, який, будучи в Тибеті, познайомився з обрядами жерців великого лами. Щоб збільшити число своїх прихильників, він встановив для них правилом жити щасливо і весело, не думаючи ні про майбутнє, ні про минуле. Щоб досягти ще більшого успіху в своєму підприємстві, він вигадав склад життя або безсмертя для своїх послідовників, який хоча насправді руйнує тіло і передчасно заподіює смерть, але для багатьох китайців представляє собою те ж саме, чим філософський камінь 212 був колись в Європі.}, або безсмертних 211. Двір і маньчжурські чиновники дотримуються закону великого лами. Про ці секти не можу сказати нічого ґрунтовного. Відомо лише те, що ними пропонуються багато жертвопринесення і ворожіння, з яких саме звичайне проводиться за допомогою паличок і часто дозволяє зняти будь-які сумніви. Китайці перед своїми ідолами ставлять свічки і палять жовте і пахуче сандальне дерево 213. Для цього в кожному храмі при самому вході перед жертовником ставлять великі металеві котли. Крім цього, приносять в жертву тварин і спалюють згортки паперу, зі вкладенням в середину сандальної тирси, а зверху приліплюють клапот жовтої фольги. Зовнішній вигляд китайських храмів походить на християнські монастирі, як це можна бачити з зробленого мною нижче опису. Отримавши який-небудь прибуток, китаєць вважає обов'язком принести ідолам подячну жертву вдома або в найближчому храмі. Він вдається до їх допомоги також і в той час, коли що-небудь робить або бажає отримати що-небудь корисне. На новий рік у всій державі приноситься ідолам загальна подяка, відома під ім'ям чин-чин-джос. Кожен китаєць, а особливо багатий, зобов'язаний принести в жертву що-небудь важливе. У Кантоні всякий господар має вдома або в своїй лавці особливу молельню для ідолів. Це є незаперечним доказом прихильності китайців до своєї віри. Число жителів в Китаї дуже велике. Барроу в описі своєї подорожі доклав таблицю, по якій видно, що площа Китайської імперії рівна 1 297 999 кв. миль [4 448 250 кв. км] і має 333 мільйони жителів. За словами цього письменника, військові сили великого китайського держави складаються з 1 мільйона піхоти і 800 тисяч кінноти. Втім, вже доведено, що численність військ без дотримання суворого військового статуту і без мистецтва ватажків представляє не тільки погану оборону для держави, але і служить найбільшим для неї тягарем. Судячи з рушниць, гармат і снарядів, які мені довелося бачити в Кантоні, військово мистецтво китайців невелике, і армія їх, при всій своїй численності, не може бути страшна для європейського воєначальника. У китайських рушниць, замість курків, є гноти, а гарматні лафети зовсім непридатні до вживання. Китайські морські сили також не заслуговують на увагу. Вони складаються з неміцно побудованих човнів, збройних двома або чотирма гарматами малого калібру. У деяких тільки на носі по одній довгій рушниці, укріпленої в колоді. Ці човни здебільшого двощоглові з вітрилами з циновки, які походять на віконні жалюзі. Споруда їх подібна іншим китайським судам, які дуже схожі на місяць у молодик. Носи в них широкі і оббиті поперек дошками, а за кормом будується навіс, в прорізі якого рухається кермо. На деяких судах воно ставиться прямо, а на інших служить замість весла. В обох випадках воно так слабо укріплено, що легко може бути

зруйноване хвилями. Джонки найбільші судна в Китаї. Вони бувають водотоннажністю в кілька сотень тон, мають дві великі щогли з вітрилами з циновок і ходять в Батавію 213а і Японію. Але так як це плавання відбувається завжди в найкращий час року, то їм і вдається зазвичай благополучно досягти гаваней, куди вони бувають призначені. В іншому випадку не можна було б навіть і подумати про вихід на них з річок, а особливо в таких місцях, де трапляються іноді тайфуни, які в змозі знищити навіть самий кращий європейський корабель.

Такі бурі бувають також і на річці Тигрис, що і сталося в той час, коли ми, пройшовши Маріанські острови, бідували під час розлютованого тайфуну. У Кантоні тоді була така жахлива погода, що вода, виступивши з берегів, затопила низинні місця і розкидала безліч судів по берегах. Китайські якорі також ненадійні, як і кермо. На вигляд вони схожі на наші, але робляться з дерева і мають жердину, протягнуту крізь веретено, недалеко від лап, які прикріплюються до веретена мотузкою і оббиваються по кінцях залізом. Річкові судна своєю будівлею анітрохи не відрізняються від вищеописаних, але, судячи з їх вживання, досить хороші. Вони мілководні, піднімають великі вантажі і легкі на ходу. У тиху погоду на них ходять за допомогою чотирьох або шести весел, крім двох довгих або, щонайменше, одного, яке завжди діє на кормі в обидві сторони і прискорює хід. Такі весла вживаються і на малих човнах. Бічними ж веслами діють не разом, подібно до нашого веслування, але поперемінно. Митні човни будуються і ходять на веслуванні по-європейськи. Вітрила на цих судах, зроблені з циновок, також дуже зручні. Між річковими берегами часто дмуть тихі вітри, а тому ці вітрила діють набагато краще парусинових, які при тихій погоді безперестанку тремтять.

Європейські місіонери відгукуються з великою похвалою про китайські закони 214. Але насправді вони, на мою думку, не створюють нічого корисного для благополуччя китайців. Головним або корінним законом Китайської імперії вважається той, яким імператору надається право бути батьком своїх підданих. Таке ж право поширюється і на всіх державних чиновників, з яких кожен вважається батьком своїх підлеглих, як-то: намісник у своєму намісництві, губернатор в губернії, городничий в місті і так далі до самого нижнього місця в правлінні. Цей закон зобов'язує надавати повний послух старшим і дотримується з такою строгістю, що сам імператор в перший день нового року здійснює урочисте поклоніння імператриці-матері і вимагає його від усіх знаменитих чинів держави.

Барроу в свою подорож каже, що управління Китайської імперії складається з шести департаментів.

1-й департамент має право призначати чиновників на вільні місця. У ньому присутні міністри і вчені, які можуть судити про обдарування кандидатів.

2-й — департамент фінансів.

3-й — департамент нагляду за старовинними звичаями. Йому надано також право зносин та переговорів з іноземними міністрами.

4-й — департамент військовий.

5-й — департамент юстиції.

5-й — департамент мистецтв.

Інші присутні місця, засновані в провінціях або містах, звертаються до Пекіна до того департаменту, від якого вони залежать.

Крім того, імператор має дві ради, одна з яких, звана Сол-Лоо, постійна і складається з шести міністрів, а інша — тимчасова і надзвичайна, що складається з принципів імператорської фамілії. Справи, представлені згаданими департаментами імператору, вирішуються або їм самим, або згідно думки вищевказаних рад. Для цього в царювання останнього імператора у великій палацової залі давалися аудієнції в чотири або о п'ятій годині ранку.

Втім, слід зізнатися, що зловживання владою ніде не буває таке велике, як в Китаї. Знатні чиновники діють там з власної волі і навіть часто ведуть себе як тирані з народом, який від важких покарань і болісних тортур приведений в стан такого страху, що кожен краще погодиться терпляче знести заподіяну йому образу, ніж просити задоволення в суді. Нерідко буває, що начальник, побачивши у свого підлеглого якусь вподобану йому річ, бере її собі. Панкіква запевняв мене, що він ніколи не носить із собою годинника, побоюючись, щоб намісник або митний Гопу їх не забрав, як це одного разу з ним і сталося. Намісник, сподобавши його годинника, поклав його до себе за пазуху, зробивши господареві вітання нахилом голови і сказавши, що він в знак свого благовоління до нього залишає годинник у себе. Китайська чемність вимагала, щоб Панкіква, ставши на коліна, дякував свого начальника за таку поблажливість, хоча внутрішньо і проклинав його. Мені не траплялося бути свідком покарань, але я мав малюнки, за якими видно, що китайський уряд вважає за дрібницю виламати руки, ноги або пальці, тільки б примусити обвинуваченого до визнання. Як жорстокі тортури, так само болісні і покарання, які зазвичай складаються в задушенні та відсікання голови. Перше робиться мотузкою, обкрученою кілька разів біля шиї, за кінці якої тягнуть двоє людей, спершись ногами в того, кого душать. Друге проводиться шаблею і рідко закінчується двома або трьома ударами. За важливі же злочину відрізають груди і розрубують тіла на частини. Словом, в цих випадках винний піддається самої нелюдської і варварської страти. З цього можна зробити висновок, як велика просвіта тієї нації, яка хвалиться, що вона перебувала вже в квітучому стані тоді, коли предки наші вели ще кочове життя. Надзвичайна безліч бідних також може служити явним доказом, як погані китайські закони. Злидні дійшла до такого ступеня, що багато сімей змушені тікати з провінцій і добувати собі насущний хліб пограбуванням на морі. Цілі флотилії морських розбійників роз'їжджають у самих берегів і нападають навіть на приморські міста. Перед нашим прибуттям близько 300 суден підійшли до укріпленого містечка, яке лежить недалеко від Кантона, і розорили його абсолютно.

ОПИС КИТАЙСЬКОГО ХРАМУ

Найбільший храм стоїть на іншій стороні річки Тігрис, навпроти європейських факторій. На вигляд він дуже схожий на монастир і складається з декількох будівель, призначених для жертвоприношень. Три головних з них знаходяться посеред довгого

двору. Я провів у храмі кілька годин і всюди знайшов велику чистоту. Жертовники в будівлях заставлені бовдурами, яких іноді по три в середині і по дванадцяти з боків, а в інших випадках тільки по одному середньому і кілька бічних. Всі ідоли позолочені і покриті лаком. Середні з них, висотою близько півтора сажнів [2,7 м], зображені сидячими. Перед ними завжди горять свічки, зроблені з тирси сандального дерева, і кожен, хто молиться звичайно приносить їм що-небудь в жертву. Мої провідники входили в ці обителі, шановані ними священними, з покритими головами і, очевидно, з досить невеликим благоговінням, хоча вони всіляко намагалися запевняти мене, що, принісши жертву богам (чіц-чин-джос), можна очікувати всього доброго, а саме, прибутку в торгівлі та іншого. Один з них, вказуючи на ідола, що стояв окремо, стверджував, що якщо я буду молитися йому, то напевно буду мати благополучне плавання в Росію. Оглянувши всю цю обитель, я зайшов також і в її трапезну. Час тоді був обідній, і всі зібралися по дзвону до столу. Перед кожним із братів була полоскальна чаша сарацинського пшона з зеленню, який їли паличками. Мені повідомили, що кожен, то увійшов в товариство і живе в цьому храмі, до свого вступу в нього, повинен відректися від будь-якого спілкування з жінками і від вживання м'яса і риби. Порушивших же цю клятву неминуче буде страчено. Після обіду нам показали те місце, де в надзвичайній чистоті утримуються двадцять свиней. Вони були подаровані храму жителями і, не знаю, з якого приводу перевели їх в заповітні. Одной з них вже налічують близько 30 років від народження. Вона так була стара, що насилу могла ходити.

Обителі належить великий город, де народиться безліч різного коріння і зелені. У верхній частині його знаходиться цвинтар, при огляді якого мені було сказано, що тіла тутешніх жерців спалюються, а попіл зсипається в отвір, обкладений каміннями. Я сам бачив місце, в якому відбувається такий обряд, і знайшов там кілька напівобгорілих кісток, чому і зробив висновок, що недавно тут був здійснений обряд спалення тіла померлого жерця. При виході з храму провідник показав мені відділення, де стояло п'ять статуй в червоному одязі, перед якими горіла свічка. При цьому він пояснив, що такі пам'ятники споруджуються монахам цієї обителі, які своїм благочестивим життям і зразковим стриманістю викликали до себе особливу повагу. Оглянувши все, що заслуговує на увагу в цьому храмі і подякувавши мого провідника невеликим подарунком, я повернувся до вечора в Кантон.

ДІМ ПАНКІКВИ

Мені дуже хотілося бачити, як живуть знатні мешканці Кантона. Наші знайомі доставили мені нагоду бути в будинку у першого кантонського купця Панкікві. Одного разу вранці я вирушив з декількома приятелями на інший бік річки Тігрис і по каналам доїхав до самих воріт будинку Панкікві. Однак ж вони були відімкнуті тільки після доповіді господареві про наше прибуття. Спершу ми йшли по неширокому, вистеленому камінням провулку, а потім вийшли на площу, де показався фасад будинку і круглий великий отвір в кам'яній стіні, через який ми прибули в сад. Тільки-но ми наблизилися до першої альтанці, як з'явився сам господар в напів каптані і

своєму мандаринському капелюсі з блакитною кулькою. Після перших чемностей, на які китайці дуже щедрі, він повів нас по саду, а тим часом велів готувати чай. Новина предметів і зовсім відмінний від європейського смак звернули на себе всю мою увагу. Я побачив себе в оранжереї (під цією назвою я розумію весь сад), наповненої різними рослинами, так як всі алеї, за якими ми проходили, встелені цеглою до самих дерев, між якими на лавках і всякого роду підмостках стояли фарфорові горщики з квітами і невеликими підрізаними деревами. Даремно мої очі шукали лугів. На цьому великому просторі не було ні листочка трави, а кращі місця, які у нас представляли б газони, були зайняті стоячою водою, що випускала неприємний запах. Кам'яні споруди в цьому саду мені сподобалися найбільше. Вони представляли штучні кручі і руїни в зменшеному вигляді, які надзвичайно схожі на природні. Ми заходили в різні альтанки, які були одноповерховими і в передній частині відкритими. Всі вони однаково прибрані. Стільці та столики стоять по сторонах, а навпроти входу є піднесення, на зразок дивана, яке зазвичай покривається тонкими циновками або тканиною. Посередині його стоїть невеликий чотирикутний столик на коротких ніжках, на якому п'ють чай. У кожному кутку альтанки висить по одному ліхтарю, роговому або з розмальовкою по білій шовковій тканині. Перші заслуговують на увагу своєю величиною. В ідальні Панкікви я бачив чотири таких ліхтаря. Кожен з них був більш піваршина [35 см] в поперечнику і як би вилитий з одного шматка. Китайці володіють мистецтвом розпарювати і вибивати ріг так тонко, як паперовий лист. Однак ж це пов'язане з великими витратами. Панкікві так сподобалося, нарешті, показувати нам все йому належить, що він ввів нас навіть в свою спальню по дуже вузькій драбинці. Його спальню становить двоповерхова альтанка, подібна вищеописаним, з тією лише різницею що в ній, замість дивана, стоїть ліжко з тонким матрацом, на якому лежало досить товсте синє сукно, а зверху циновка. Помітивши, що на одній стороні ліжка було складено вісім різнобарвних ковдр, я побажав дізнатися їх призначення, і мені було сказано, що всі вони вживаються одне після іншого, залежно від холоду. За словами Панкікви, китайці не мають наволочок або простирادل і в теплу пору сплять на циновках, а в холодну на сукні, роздягнувшись до сорочки. Нанкинські жителі її навіть знімають. Обійшовши сад навколо, ми сіли за дуже хороший сніданок, приготований на європейський звичай, після якого господар повів нас до свого сералю. Пройшовши високі, прикрашені гірляндами ворота, ми вступили в галерею, що веде до балкону, і з останнього в більшу довгасту залу, підтримувану з обох сторін колонами. А поруч нього стояли стільці, вкриті червоним сукном, вишитим різними шовками. Стіни обвішані китайськими картинами. Біля стін стояло кілька барабанів, приготованих для театральних вистав. Китайці пристрасні їх любителі, як і будь-якого роду ігор {Пристрасть китайців до так званих азартних ігор так велика, що багато хто з них програють у карти або в кості не тільки весь маєток, але навіть своїх дружин і дітей, над якими вони мають необмежену владу. Внаслідок цієї безмежної влади, кожен батько може умертвити або кинути на вулицю свою новонароджену дитину, якщо через свою бідність чи з примхи не вважає за потрібне її виховувати. Таких невинних жертв в

китайській державі буває щороку до 20 тисяч. В одному Пекіні, за словами Барроу, їх ховають до 9 000 на рік. Пекінська поліція, каже той же самий мандрівник, навмисне утримує таких людей, які, об'їжджаючи щодня всі вулиці і збираючи цих нещасних дітей, відвозять їх за місто і закопують живих і мертвих в приготовлену там яму. Цьому варварському звичаю слідує навіть і ті китайці, які навернулися в християнську віру.}. Із залу ми увійшли до відділення, де стояла шафа, а перед ним на столі жевріла свічка. Відчинивши його, Панкіква показав нам п'ять дощочок на підставках з китайськими написами, і сказав нам, що кожна з них означала час смерті його предку {Китайці вірять, що дух померлої людини, що жила доброчесно, може відвідувати колишнє своє житло, або те місце, в якому нащадки здійснюють поклоніння у його честь. Він має також владу робити своїм нащадкам різні благодіяння. Тому кожен китаєць зобов'язаний здійснювати поминання по своїм покійним батькам і родичам в присвяченому для них місці. В іншому випадку, за запевненням Конфуція, він сам буде позбавлений права відвідувати це священне місце після своєї кончини.}. Тим часом, я мав нагоду ненароком повернутися назад і побачити розчинені двері, з яких на нас дивилися три прекрасно одягнені жінки. Але тільки-но я глянув, як це явище вмить зникло. Однак ж не важко вирішити, хто з нас був цікавіше: ми або жінки, так як двері і після того досить часто відчинялися, а по виході коли ми прийшли в галерею дві з них показали майже явно. Одна була вже немолода, а інша ще молода, але обличчя в обох від рясної фарби і білила походили на картини. Вийшовши із сералю, наш господар показав нам все своє господарство, скотарство і різні домашні споруди. Але так як все це небагато чим відрізняється від нашого, то і не заслуговує на особливий опис.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ПЛАВАННЯ КОРАБЛЯ "НЕВА" ВІД КАНТОНА ДО КРОНШТАДТА

Кораблі "Нева" і "Надія" долають зворотний шлях .— Гаспарська протока .— Острови Двох Братів. — Зондська протока . — Роз'єднання кораблів "Нева" і "Надія". — Обхід мису Доброї Надії. — Азорські острови. — Ла-Манш. — Перебування в Портсмуті. — Прибуття "Неви" в Кронштадт.

Лютий 1806 р. Отримавши паспорт від китайського уряду, обидва кораблі "Нева" і "Надія" знялися з якоря. Так як в Вампу стояла безліч судів, а вітер був свіжий і протилежний, то я найняв 30 човнів для буксира.

10 лютого до півночі стали ми на якір у Бокка-Тігрис. Мені хотілося при вечірньому відпливу пройти далі, але цьому перешкодила витівка лоцманів. Увійшовши в найвужче місце у Бокка-Тігрис, вони відпустили всі човни, що буксирувати мій корабель, не сказавши мені про те раніше. А так як тоді був повний штиль, то корабель почав ухилитися до мілини, тому я змушений був кинути якір на 5 сажнів [близько 9 м]. Згодом виявилось, що лоцмани зробили це для того, щоб взяти з мене більше грошей. Однак скінчилося тим, що я деяких з них досить порядно покарав.

11 лютого разом зі світанком при північно-західному вітрі ми вступили під вітрила, а до 8 години пройшли лінійний англійський корабель "Блена", який чекав своїх

купецьких судів і повинен був проводити їх в Китайському морі. На ньому знаходився добровольцем наш капітан-лейтенант Михайло Миницький, який разом з нами пробув кілька днів у Кантоні. Близько цього часу вітер почав свіжіти і віщував непостійну погоду. Однак ми встигли до вечора досягти Макао.

12 лютого дув східний вітер. О 6 годині ранку вступили під вітрила, а о дев'ятій, пройшовши Макао, відпустили лоцмана і взяли схід-південно-східний курс, до Макелесфільдської банки, як до найкращого місця для перевірки свого числення.

15 лютого під другій годині пополудні ми перебували недалеко від Макелесфільдської банки і пішли на північний захід, або до острова Пуло-Сапате.

Вчора ми зловили медузу, яка дуже схожа на блакитну квітку з синім обідком навколо білуватого і розсіченого небагатьма поперечниками гудзика. Вона була завбільшки близько 6 дюймів [15 см], мала гудзики не більше півдюйма [трохи більше 1 см] і безліч ніжок, які були засаджені по обидві сторони до самих кінців маленькими, так би мовити, запонками.

19 лютого. Вважаючи, що острів Пуло-Сапата знаходився вже на норд від нас, ми пішли до острова Пуло-Арое і поставили всі можливі вітрила, так що о 6 годині вечора дістали дно на 35 сажнів [64 м], ґрунт сірий пісок.

23 лютого. Хоча при сході сонця погода була похмура, але до 7 години ранку небо прояснилося, і ми побачили на північний захід острів Пуло-Теоман. Спершу нам показався його південний край, а потім північна частина, середина ж весь час перебувала в хмарах. О 9 годині відкрився острів Пуло-Памбелан, а незабаром після того і Пуло-Арое 215 (як вони названі на картах Арроусміта 216). Кожен з них спершу показався нам двома горбами, які потім, у міру нашого наближення, злилися в одне тіло.

Опівдні я займався астрономічними спостереженнями на 3о 06' пн. ш. і за всіма своїми хронометрам знаходився на західній довготі 225о 10'. Тому я знайшов, що по хронометрам широта північного краю острова Теоман — 2о59'30", а довгота — західна 255о22'30". По відстані ж місяця від сонця, знятому мною о 4 годині пополудні, остання виявилася 255о 34', так що середня між ними повинна бути досить подібна до цієї, тобто довгота західна, 255 о28'15". За нашими пеленгам вийшло також, що Пуло-Памбелан лежить від північного краю Теомана в 11 милях [20 км] на південний схід, а Пуло-Арое — в 19,5 милях [35 км] на південний схід. Отже, північний край останнього знаходиться на 2о 44' пн. ш. і в 255 о 16' з. д.

Сьогодні ми в перший раз після нашого відправлення від Макао спостерігали прекрасний вид. Крім берегів, ми милувалися п'ятьма кораблями, з яких чотири були схожі на належні Американським Сполученим Штатам. Глибина весь день у нас була близько 36 сажнів [67 м]; ґрунт — мул.

24 лютого. Дув тихий північно-східний вітер. Погода стояла приємна. Побачивши знову на південному заході вчорашні судна, я спустився, щоб краще їх розглянути, і о 2 годині підійшов досить близько, щоб переконатися, що вони дійсно були американські. Близько того ж часу ми запримітили дві великі збройні човни, які йшли прямо до

вищезазначених кораблям на веслуванні і під вітрилами. Останні, піднявши свої прапори, почали збиратися разом і в великому безладді. Тому я і зробив висновок, що це були малаккські корсари, і вважав за краще наблизитися до корабля "Надія", який тоді перебував від мене на відстані близько 9 миль [16 км].

За сьогоднішнім місячним спостереження виходило, що середня довгота північного краю острова Теоман буде — західна — 255о 34'.

25 лютого погода тривала подібна вчорашньої і ще трохи тепліше. Вранці ми перейшли в третій раз екватор, і бачили одне купецьке судно, яке, здавалося, прямувало в Банкську протоку 217 [протоку Банку або Бангка], а в полудень були зроблені спостереження на 3о пд. ш. і в 253о 37' з. д. В цей час острів Тоті був від нас в 15 милях [27 км] на південному заході. Переконавшись в цьому і діставши дно на глибині 19 сажнів [35 м] (ґрунт — білий пісок з черепашкою), я направив шлях до Північного мису острова Банка 218. Здається, вже почалася південно-східна течія, яка, за описами, в Гаспарській 219 протоці буває іноді досить сильною. Ми так швидко просувалися вперед, що о пів на четверту побачили Північний мис Банки, або мис Песант. Він з'явився в той час, коли острів Тоті був на заході і здавався невеликим пагорбом. Глибина тоді була 18 сажнів [33 м], ґрунт — білий дрібний пісок з черепашкою. За кілька хвилин перед цим мене стривожив жовтуватий колір води під кораблем, але незабаром виявилось, що це відбувалося від риб'ячої ікри, яка плавала у великій кількості по поверхні моря. До заходу сонця Північний мис був на півдні в 19 милях [35 км] і трохи на захід. Але так як вітер дув тоді тихо, а ніч була місячна, то я і зважився тримати курс до ранку між півднем і сходом, щоб неодмінно утриматися на глибині 18 сажнів [33 м].

26 лютого дув свіжий, північний вітер. Але так як ми запримітили на світанку, що корабель "Надія" від нас відстав, то я був змушений лежати в дрейфі до 7 годин. О сьомій годині, маючи Північний мис на північному заході, а другий або мис Брісе 220 на південному заході, я взяв курс на південний схід. Опівдні, перебуваючи на південній широті 2о 03' і західній довготі 253о 07' 30", ми пеленгувати другий мис на 77о на північний захід, а острів Гаспар, який тільки що перед цим відкрився, на 55о на південний схід. З цього пункту ми пішли на південно-південно-схід, і незабаром побачили прямо по лінії курсу Навір, або Кам'яний Корабель {Острівець в Північній частині Гаспарської протоки.}. до появи острова Гаспара я йшов більш по лоту, який безперестанку показував 16 сажнів [29 м]. ґрунт був — пісок з черепашкою. Береги ж, хоча і було видно на заході, але, внаслідок віддаленості і відмінністю з картою, допомагали мені дуже мало.

Мис Бріс, замість того, щоб опинитися першим після Північного, вийшов другим і привів було нас в замішання. О 4 годині ми почали проходити повз острова Гаспар і взяли курс на схід-південний схід, щоб наблизитися до Навіру. Глибина тривала від 14 до 15 сажнів [від 25 до 27 м], ґрунт попередній.

Навір спершу здався нам судном під вітрилами; коли ж ми наблизилися, то побачили, що це був камінь, на якому в двох місцях росте кілька дерев.

Східний мис острова Банка вкритий лісом. Далі починається досить високий хребет. Глибина з 15 сажнів [27 м] збільшилася знову до 19 [35 м]. Пройшовши кілька кілометрів на південь, ми поклали якір на глибині 19 1/2 сажнів [близько 36 м], ґрунт — крупний пісок. О 8 годині вечора я виміряв морську течію і знайшов, що вона досягла швидкості 1,72 миль [2,8 км] на годину і була направлена на південний схід.

27 лютого. Вітер північний. Вночі тривав плин до 1 1/2 миль [2,3 км] на годину на південний схід, а вранці почав зменшуватися, так що до 6 години він дорівнював лише 3/4 миль [1,4 км] на південний схід. Близько 7 години ми знялися з якоря.

Входячи в протоку між островом Середнім і південно-східним краєм острова Банка, я тримався ближче до останнього, так що, досягнувши самого вузького місця, знаходився від південного мису першого острова на відстані не менше 3 миль [5,5 км]. Об 11 годині, до мого крайнього задоволення, наш корабель пішов від усіх небезпек. У самій вузькій частині протоки ми мали від 27 до 30 сажнів [від 49 до 55 м] глибини, ґрунт — крупний пісок і черепашка. Після виходу з неї, глибина стала трохи менше і ґрунт дрібніше. На жаль, я не міг сьогодні зробити полуденного спостереження, щоб остаточно закінчити опис Гаспарської протоки. Втім, великої відмінності бути не може, тому що ми брали часті пеленги.

Незабаром після полудня ми пройшли повз невеликого острова, який визнали за Мілководний 221. Його берег здався нам мало порізаним. За пеленгам він перебував на 5 миль [9 км] далі на захід, в порівнянні з картою Маршанда 222.

Гаспарська протока, на мою думку, настільки зручна для плавання, як тільки можна побажати. Від острова Тоті, тримаючись глибини близько 18 сажнів [33 м], де ґрунт складається з одного піску, а іноді з черепашкою, можна дійти прямо до острова Гаспара. Найбільше її незручність полягає в тому, що міцний північний або південний вітер повинен розбурхувати великі брижі в протоці, внаслідок чого не дуже спокійно стояти на якорі, якщо того зажадає випадок. Але так як це місце ще ніким докладно не описано, то, може бути, при ретельному огляді близько берега Банки знайдеться і зручна гавань. Однак, як би там не було, Гаспарській протоці і при сучасних про неї відомостях слід надавати перевагу перед Банкської, так як в ній рідко трапляється зупинятися на якорі більше однієї ночі.

За хронометрам і місячним спостереженнями, зробленим мною 23, 24, 25 і 26-го числа, визначені два головні пункти Гаспарської протоки: перший — острів Тоті, що лежить на південній широті 30° 30' і західній довготі 254° 07', другий — острів Гаспар, широта якого південна 20° 22' 30", довгота західна 252° 50' 30". Вельми шкода, що при нашому виході з протоки небо було вкрите хмарами і тому позбавило нас способу визначити точніше положення південного мису острова Банку і островів, що лежать на південь від Середнього. За пеленгами ж можу зробити висновок, що острів Мілководий (якщо ми дійсно бачили його, а не який-небудь інший) раніше був неправильно вказаний.

28 лютого. Ніч була дощова, з поривами, але вранці небо трохи прочистилось, і ми на світанку знову побачили ті ж самі судна, про яких згадано вище. Треба думати, що

вони користувалися сприятливими вітрами, так як вони від нас трохи відстали, хоча і проходили Банкською протокою. О 9 годині глибина, раніше безперервно до цього часу від 13 до 16 сажнів [від 24 до 30 м], раптом почала зменшуватися і до того ж справа з'явився низинний берег. Ця обставина змусила мене негайно спуститися на схід і втратити деякий час, щоб знову увійти в справжню глибину. При цьому вітер був настільки сприятливим, що кораблі близько 6 години вечора підійшли до островів Двох Братів 223, а до 8 години, обійшовши їх, стали на якір. У той час, коли ми проходили повз згаданих островів, пішов проливний дощ з жахливим громом і блискавкою. Однак же, тримаючись глибини від 11 до 10 сажнів [20—18 м], ми вдало позбулися небезпеки. Хоча прохід між цими островами і мілиною, що лежить на захід від південного з них, не широкий, але досить хороший, так як можна тримати близько до островів. Дно ж правильне, якщо глибина його не зменшується нижче 10 сажнів [18 м]. Наш якір був покладений на глибині 15 сажнів [27 м], ґрунт — мул.

Острови Двох Братів досить високі і покриті лісом. Їх можна бачити в ясну погоду за 20 миль [37 км]. Потрібно тільки остерігатися течії, яке тут іноді переминюється з південно-східної на північно-східну.

1 березня в 7 годині ранку при північно-західному вітрі ми вступили під вітрила і лягли на південно-південно-західний курс, маючи на увазі берега Яви, Суматри і острова Середнього. О 9 годині прямо по курсу відкрився острів Північний 224, до якого ми підійшли близько полудня. О 2 годині запримітили, що вітер почав вщухати, а плин був протилежний; ми поклали якір на 18 сажнів [33 м] глибини при піщаному ґрунті. Корабель "Надія" також зупинився біля 1/4 милі [близько 0,5 км] мористіш від мене на глибині 24 сажнів [близько 44 м].

3 березня ми було вступили під вітрила, але, внаслідок зміни північного вітру на південний, "Нева" примушені були вдруге кинути якір. Корабель же "Надія" продовжував лавірувати і до вечора сховався від нас за мис Тока [Туа] 225.

4 березня. Опівночі вітер почав дути з північного заходу. Тому, не гаючи часу, я знявся з якоря. Але лише тільки ми наблизилися до мису Тока, то настала тиша і змусила нас кинути якір знову на 23 сажні [42 м], але в набагато гіршому місці. Ми перебували тоді не більше 1 ½ кабельтова [278 м] від острова Свіного 226 і мали кам'яний ґрунт. У такому положенні "Нева" залишалася до 2 години пополудні, коли задув західно-південно-західний вітер, і я зважився краще лавірувати, ніж залишитися далі на такому місці, де перший міцний вітер міг би викинути нас на берег. Користуючись південно-східною течією, о 3 годині ми пройшли Стром-рок 227, або Середній камінь, і до заходу сонця, лавіруючи, зробили 6 миль [11 км] від Середнього острова, так що моє становище стало набагато краще, ніж можна було очікувати при зняття з якоря. Ніч була місячна, а тому я вирішив триматися краще під вітрилами, ніж зупинитися на глибині 35 сажнів [64 м], на якій ми тоді перебували. До 8 години вечора течія дуже сильно допомагала нам, від того ж часу зробилась зворотною.

5 березня. Після півночі плин став знову сприятливим, а близько 4 годин і вітер повернув на північний захід. Тому до світанку ми трималися на захід-південно-захід. Як

тільки, поставивши всі вітрила, ми виразно розглянули берега, то направили свій шлях до Принсєву острова [Прінс або Панайтан] 228, вирішивши пройти між ним і берегами острова Яви. Лавіруючи під час минулої ночі, я тримався ближче до берегів Яви. На північ я направляв курс тільки до тих пір, поки міг пеленгувати острів Середній на сході-північному сході, так як він, як мені здавалося, визначений правильніше, ніж острова Каракатоа²²⁹, Самбуріку і мис Тока, які означена на карті Дапре де Манівіммета { вона вважається кращою в Ост-Індському атласі 230.} неправильно. Жодні пеленги їх у нас не перетиналися, хоча були взяті з точністю. Згодом цей висновок підтвердився нашим описом, по якому становище багатьох пунктів сильно змінилося. Стром-рок нам здавався трьома довгастими каміннями і був оточений високим буруном, або сплеском хвиль. Між ним і островами, що лежать у берега Суматри, зручно лавірувати за допомогою течії, так як відстань між ними близько 5 миль [9 км].

Опівдні ми порівнялися з північним краєм Принцева острова, а в четвертій годині підійшли до каменів, званим Плотниками. Судячи по швидкості свого ходу, ми скоро сподівалися спуститися в океан, але вітер раптово затих. Потім стало маловітряно із заходу. Все це дозволило нам обійти мис Перший лише з великими труднощами. У цей час корабель "Надія", з яким ми з'єдналися вранці, знаходився в деякій небезпеці. Порівняння з ним дозволило мені бути задоволеним своїм становищем. У п'ятій годині корабель "Нева" знаходився на відстані близько 5 миль [9 км] від мису Першого і анітрохи не корився керма. Тому довелося його буксирувати гребними судами, що тривало до півночі, коли вищезгаданий мис знаходився від нас у 7 милях [13 км] на північному сході.

Наш вихід з Зондській протоці збігся зі смертю Степана Конопльова. Ще під час нашого перебування в Кантоні він почав страждати діареєю 231, яка перед смертю перетворила його на мумію. Хоча нічого не було упущено при лікуванні цієї людини, але ніщо не допомогло. Таким чином, порівнявшись із західним мисом Яви, ми звірили його мертве тіло морським глибинам.

6 березня. Вночі корабель "Нева" притискало досить відчутно до західного мису Яви, але, на щастя, задув легкий північно-східний вітер і видалив нас від вельми неприємних обставин. На світанку ми побачили на захід від себе корабель "Надія". Тому ми зробили висновок, що під час тиші, що царювала навколо нас, він користувався чималим вітром, за допомогою якого так скоро міг до нас наблизитися. О 6 годині береги зникли від нас на півночі і залишили "Неву" в великому просторі океану.

За більш короткої відстані і по своїй безпеці Зондська протока має стільки ж переваг перед Малакською, скільки і Гаспарська в порівнянні з Банкською. За моїми спостереженнями, тільки два місця в ньому здаються дещо неспокійними, а саме на курсі повз островів Середнього і Принцева. Відносно першого я вважав за краще б прохід, між Суматрою і Стром-роком, де можна лавірувати без усякого побоювання, а для останнього — між островом Принцева і Суматрою, хоча при постійному вітрі і той

шлях, яким ми йшли, не можна назвати поганим. На ньому слід тільки дотримуватися до Плотників, тому що течія, направлена на південний схід, в разі тиші або зміни вітру, може притиснути корабель до підвітряного берега. Що ж стосується самої середини Зондської протоки, то по ній можна лавірувати і в темну ніч, а під час тиші зупинитися на якорі, хоча не скрізь на малій глибині. Найкраще вичікувати хорошого постійного вітру біля острова Північного, де лежати досить спокійно, і тоді рушити в дорогу.

Береги і острови протоки покриті лісом. До них можна близько підходити, крім деяких, та й то місцями. За нашими спостереженнями, течія виявилася справжнім припливом і відливом і має швидкість до 2 миль [3,7 км] на годину. Який вплив справляють на нього міцні вітри, сказати ствердно не можу, але треба думати, що вони мають іноді великий вплив. Ставати на якорі біля острова Принцева слід біля самого берега. Хоча ми проходили від нього не далі 1 1/2 милі [2,3 км], проте в одному тільки місці могли дістати дно на глибині в 40 сажнів [73 м].

Морська течія сильно сприяла нашому швидкому прибуттю з Кантона до Гаспарської протоці. Вона була направлена на південний захід зі швидкістю 16 миль [30 км] на добу. У самій же протоці вона прямувала на південний схід, а іноді і на південно-південний схід, як це докладно зазначено в нашому щоденнику.

8 березня. Бурхлива ніч з безперервним дощем показала нам ясно, що ми ще не досягли тих місць, де дмуть пасатні вітри. У п'ятій годині по полудні на південний схід 39о показався острів Різдва 232. Я наказав взяти Крюз-пеленг і знайшов, що по полуденного спостереження середина острова повинна лежати на 10 о17'30 " пд. ш. і 253 о57'50" з. д. До заходу сонця погода знову зіпсувалася, дули рвучкі вітри, і до півночі було так темно, що ми ледь могли бачити один одного на відстані сажня. Опівночі небо очистилося, але замість того настала інша неприємність, бо вітер зовсім ущухав, і корабель притягнуло прямо до берега, чому я був змушений прив'язати на швидку руку до двох якорів канати, які після виходу з протоки були відв'язані.

9 березня. На світанку острів Різдва знаходився в 15 милях [28 км] на північний схід. Скільки ми не намагалися піти від нього, але було маловітряно і не могли досягти в цьому успіху до самої ночі.

Сьогодні ми вже більше не бачили водяних змій 233, які щодня нас бавили від самих китайських берегів. Вони різного кольору, здебільшого жовті і, здається, належать до тих же порід, які водяться у Карамандельських берегів.

11 березня. Вітер тихий, між півднем і сходом, погода приємна. Опівдні ми досягли південної широти 11о 33' і західної довготи 256о 54'. Вважаючи, що ми вже перебуваємо в смузі пасатів, я скористався цією нагодою і провів майже цілий день на кораблі "Надія". Крузенштерн повідомив мені, що він під час проходу між островами Явою і Принців піддавався великій небезпеці. Його корабель ледь не був нанесений на мис Фраяр234, але, на щастя, подув тихий північний вітер і вивів його зі скрути. Ця обставина є достатнім доказом, що в цьому місці треба проходити тільки при постійному свіжому вітрі, а не тоді, коли тиша або маловітряно.

22 березня. Вітер свіжий, південно-східний, погода похмура, з дощем. Опівдні ми

перебували на 19о14' пд. ш. і в 278о 36' з. д. Погода досі стояла однакова. Сонце показувалося зрідка, і майже безперестану заходили шквали з дощем. Птахів ми не бачили ніяких.

1 квітня дув північно-західний легкий вітер, і погода, яка в минулі п'ять днів була досить хороша, знову стала дощовою і з рвучкими вітрами. Сьогодні ми вступили в смугу змінних вітрів, бо південно-східний пасат зовсім припинився.

12 квітня. До світанку нас оточила хмара різнокольорових метеликів, а особливо білих, які, звичайно, були віднесені від мису Середнього Наталя²³⁵. Хоча він і знаходиться від нас в відстані 2о 40', але є самим ближнім. Переконавшись, за багатьма місячним спостереженнями, що наші хронометри показують на ост більш ніж слід, я надав їм 2'27 " часу, а хід залишив колишній до появи берега.

15 квітня. Вітер свіжий, південно-східний, погода похмура. Корабель "Надія" сховався від нас з поля зору. Вночі гарматними пострілами і запаленими ракетами я давав йому знати про місце, де ми перебували. Вранці я вжив всі свої старання його відшукати, але мої зусилля залишилися марними. До полудня з'явився густий туман і змусив мене тримати належний курс, тим більше що вітер дув сприятливий, яким обов'язково слід користуватися там, де кілька годин дають іноді найбільшу різницю в плаванні. Отже, ми вже в третій раз розлучаємося раптовим чином.

Перебуваючи в минулій моїй подорожі, близько двох років тому, на мисі Доброї Надії, я мав нагоду познайомитися з його обмілиною, і тому зробив висновок, що проходити її набагато краще у самого краю, ніж на малій глибині, тобто по середині або ближче до берега. Я направив свій шлях між широтами 36 і 37о. Хоча, здійснюючи його, мені треба було зробити не мале коло, але течія, яка в цьому місці набагато швидше, ніж в інших, повернула мені вищевказану втрату. У продовження цієї доби ми зробили повне коло свого плавання від Кронштадтського меридіана. Тому, надавши втрачений день, 16-е число я назвав уже сімнадцятим.

18 квітня було маловітряно між півднем і сходом, погода стояла приємна. О 8 годині ранку ми дістали дно на 110 сажнів [201 м], ґрунт — дрібний, жовтий пісок з битою черепашкою. До полудня, коли ми увійшли в південну широту 38о 18' і західну довготу 338о 37', колір води помітно змінився. Вранці близько нас з'явилося сонмище чайок. О 5 годині пополудні глибина була 106 сажнів [194 м], ґрунт — дрібний, жовтий пісок, а близько 8 годин ми пройшли смугу, схожу на мілину. Треба думати, що вона сталася від зустрічної течії, яка привела в рух блискучі частинки, що знаходяться в воді. Від цього вона була схожа на вогняну смугу, як би складену з блищиків.

20 квітня ми досягли південної широти 35о31' і західної довготи 341о. О 3 годині пополудні на північному заході 47о показався мис Доброї Надії. А так як подув досить свіжий південно-східний вітер, то ми, не втрачаючи ні хвилини, поставили всі вітрила, щоб з поспішністю плисти на північний захід. Сьогодні в перший раз ми побачили чайок, яких англійці називають кроками. Вони завбільшки з гусака, абсолютно білі, крім крил, кінці яких чорні.

24 квітня. Сьогодні ми могли себе привітати, що не тільки благополучно оминули

південний край Африки, а й отримали південно-східні пасатні вітри.

Оглянувши кількість харчів, я побачив, що, при господарському використанні, їх було б досить на три місяці. Вважаючи, що протягом цього часу ми можемо досягти Європи, я зважився залишити попередній свій намір йти до острова Св. Олени, а направив свій шлях прямо в Англію, будучи впевнений, що настільки сміливе підприємство доставить нам велику честь. Ще жоден, подібний до нас мореплавець не наважувався на такий далекий шлях, не заходячи куди-небудь для відпочинку. До цього сміливого подвигу мене спонукало також і саме бажання моїх підлеглих, які, будучи в досконалому здоров'ї, тільки про те й думали, щоб відзначитися чимось надзвичайним. Я шкодував єдино про одне, що подібна подорож має нас розлучити з кораблем "Надія" до самого нашого прибуття в Росію. Але що робити? Маючи випадок довести світу, що ми заслуговуємо повною мірою ту довіру, яку виявила до нас батьківщина, не можна було не пожертвувати цим задоволенням. "Нева" перебувала в морі вже більше трьох місяців, протягом яких офіцери витратили багато своєї свіжої провізії, а нижні чини вживали безперервно солоне м'ясо. Тому, щоб ніхто не зазнав нестачі в їжі і не піддався хворобі, я першим наказав віддати всю свою живність, залишивши для себе тільки 20 курей, а для нижніх чинів встановив наступний раціон.

Для сніданку я наказав вживати щодня чай, а для обіду і вечері — суп з солониною, кладучи в нього по півфунта [200 г] чаю, замість зелені.

Більше того:

У неділю — каша з сарацинського пшона (рису) з патокою.

"Понеділок"

"Середа" — овочі або різна зелень, приготована в оцті;

"Четвер" — каша з сарацинського пшона з патокою.

"Вівторок" — сарацинська (рисова) каша з 6 фунтами [2,4 кг]

"П'ятницю" — сушеного бульйону.

Розподіл води в тиждень:

Мені — 3 1/2 відра

Семи офіцерам — 17 1/2 відер

Команді на чай — 17 1/3 "

"На суп — 21 відро

"Для пиття — 42 відра

Для птахів і худоби — 10 1/2 відер

Разом — 112 відер

Понад це, у мене була велика кількість есенції для ялинового пива, яке нам служило здоровим і приємним напоєм.

11 травня. Третього дня ми пройшли грінвічський меридіан, а сьогодні вранці, при легкому вітрі зі сходу-південного сходу і приємній погоді, перебували на екваторі. Опівдні я займався астрономічними спостереженнями на 0о 37' пн. ш. і 16о 48' з. д. У цій точці я вважав за краще перейти в північну півкулю для того, щоб мати нагоду застати якомога більше дощовою водою, так як дощі тут бувають сильнішими, ніж

далі на захід. Крім того, я не хотів занадто далеко віддалятися від островів Зеленого мису, які, в разі потреби, могли б подати нам чималу допомогу.

12 травня. З самого початку цього місяця погода у нас була прекрасна, і дув свіжий пасатний вітер. Як ця обставина, так і безліч різних птахів і риб, які щодня нам попадалися, здається, вітали нас з швидким досягненням Європи.

16 травня ми знаходилися на північній широті 60 48' і західній довготі 210 05'. Разом зі сходом сонця почав дути попутний вітер. Погода була приємна, який ми не мали з самого прибуття на екватор. Така зміна нас дуже обрадувала. У минулі дні йшов сильний дощ, і шквали знаходили щохвилини, а особливо 13-го числа вночі. Від безперервних вихорів море кипіло, як у котлі, і, освітлене блискавкою, здавалося абсолютно вогненним. Вона часто виблискувала над нами з жахливим тріском, але без будь-якої шкоди. Втім, неприємна погода дала можливість нам зібрати до 30 бочок дощової води і поспішно піти від місць, в яких мореплавці іноді мучаться по кілька тижнів.

9 червня північно-східний пасатний вітер тривав до широти 280. Спершу він дув з півночі, а потім почав ухилятися на схід і багато сприяв нашому плаванню. З вищевказаної ж широти, було маловітряно, що тривало 4 дні, потім ми отримали північно-західні вітри, за допомогою яких досягли Азорських островів. О 9 годині сьогодні вранці в 35 милях [65 км] на південно-південно-сході відкрилися острова Корво і Флюрі [Флорес] 236. Тоді я зняв 12 місячних відстаней, за якими довгота південного краю першого з них виявилася 310 06' і, отже, досить схожа з передбачуваною в Ост-Індійських лоціях. За спостереженнями, наша полуденна широта була 40 0 13', а південний край острова Корво перебувала тоді в 35 милях [65 км] на південно-південно-сході. Сьогодні підійшов до нас англійський озброєний катер і повідомив мене про військові дії між Росією і Францією. Хоча ми і забезпечені були письмовими свідченнями від французького уряду для вільного плавання навіть і в разі військових обставин, але при цьому я вважав за потрібне приготувати свою артилерію і підходити дуже обережно при всякій зустрічі з ворожими кораблями.

Під час переходу через екватор ми спостерігали досить сильну західну течію, яка скоро змінилася на південно-східну і тривала до північної широти 90. Далі вона змінила напрямок на південно-західний, а тимчасово на північно-західний і мала швидкість близько 15 миль [28 км] в добу до тропіків. Звідси ж і до області змінних вітрів вона була направлена на північний захід, а потім змінилася на південно-східну і тривала до Азорських островів. Тут ми знайшли, що були нею знесені на 30 миль [55 км] на південь від екватора і на 30 на вест. Проходячи між північними широтами 21 і 36,50, ми постійно бачили морську траву, яка становила іноді досить великі плаваючі острівці, слугуючи житлом дрібної риби і крабів, яких ми наловили величезну кількість.

24 червня ввечері ми дійшли до мілини Ла-Маншу, а до ночі дістали дно на 90 сажнів [165 м], ґрунт — дрібний, сирий пісок з черепашкою. З часу нашого відплиття від Азорських островів ми зустрічалися з різними збройними судами, у тому числі одне тільки англійське наважилося до нас підійти, інші ж трималися на далекій відстані.

Начальник його, Вількінсон, надіслав мені безліч газет і досить велику кількість картоплі, що з нашого боку було прийнято з вдячністю. Опівдні за зробленим нами спостереженнями ми були в північній широті 46о 40' і в західній довготі 9о 41'.

26 червня. Ніч була похмура і дув міцний південно-західний вітер. Але я змушений був іти на всіх можливих вітрилах, щоб позбутися від великого корабля, який гнався за мною ще з учорашнього ранку. Близько полудня небо трохи прояснилося і дозволило нам зробити спостереження на 49о 48' пн. ш., на глибині 42 сажнів [77 м], ґрунт — пісок з черепашкою. З цього я зробив висновок, що ми вже минули мис Лізард, а тому і направив свій шлях до мису Старту. До вечора настала темрява, що принесла нам чимале занепокоєння, тим більше, що ми, після свого вступу в Ла-Манш, ще не бачили берегів. На щастя, до нас підійшов перевізний бот і взявся провести "Неву" в Портсмут за 50 гіней 237.

28 червня. При східному вітрі близько 9 години вечора ми кинули якір на Портсмутському рейді 238. Таким чином, ми закінчили досить довге плавання прямо з Кантона, не заходячи нікуди в порти. При цьому люди, що перебували на моєму кораблі, були абсолютно здорові і не терпіли ні в чому ні найменшого недоліку.

29 червня. Вранці я з'їхав на берег і був вельми ласкаво прийнятий губернатором сером Джоном Прево. Він охоче зголосився не тільки надати нам будь-яку залежну від нього допомогу, але навіть обіцяв доставити мені нагоду бачити в місті то, що показується не всякому чужинцеві.

Потребуючи відпочинку та бажаючи також поправити корабель в деяких частинах, я був змушений простояти в Портсмутському рейді біля двох тижнів. Користуючись цим часом, я зважився побувати в Лондоні, де публіка і всі мої знайомі обсипали мене втішними привітаннями. Під час нашого перебування в Портсмуті корабель "Нева" відвідували багато англійців, а особливо пані, які дуже цікавилися побачити перший російський корабель, що зробив таку важливу подорож.

13 липня, при свіжому західному вітрі, ми зняли з якоря.

14 липня дув настільки свіжий східний вітер, що, дійшовши до Даунса 239, ми змушені були зупинитися на якорі посеред ескадри лорда Кіта і на інший же день вступили під вітрила.

20 липня. На світанку нам показали берега Нева 240, а до заходу сонця і Роб-Сноут 241.

21 липня. Ми прийшли до Скагенського маяка. Сьогодні помер у нас матрос Іван Горбунов. Минулої шведську війну він був поранений в груди і на зворотному шляху часто страждав болями, а після прибуття в Портсмут не показував вже більше надії на одужання. Для полегшення його страждань були вжиті всі способи. Його поїли навіть мінеральною водою, але все виявилось марним.

23 липня. Опівночі досягли ми Гельсінгерського рейду, де, простоявши на якорі до 10 години ранку, знову вступили під вітрила.

24 липня. Пройшли Зунд. Так як вітер постійно дув зі сходу, то ми були змушені йти на всіх вітрилах, щоб, лавіруючи, можна було просуватися вперед. Після того як ми

минули острів Борнгольм, з'явився туман і тривав до 3 серпня, або у весь час плавання до острова Даго. Звідси при ясній погоді і західному вітрі ми підійшли ввечері до острова Гогланд.

5 серпня з півночі почав дуети настільки міцний західний вітер, що корабель "Нева" майже без вітрил йшов до 11 миль [20 км] на годину і вранці зупинився на якорі в Кронштадті.

Таким чином, майже після трирічної відсутності, ми повернулися на батьківщину до невимовної радості і задоволення наших співвітчизників.

ВСТУП

1 Румянцев Микола Петрович (1754— 1826) — державний діяч Російської імперії, державний канцлер (1810), меценат, підтримував дальні океанічні експедиції, колекціонер, граф.

2 Мордвинов Микола Семенович (1754 - 1845) — російський політик, адмірал, економіст і член Державної ради (1810 — 1838).

3. Резанов Микола Петрович (1764-1807) — дійсний статський радник, державний діяч, який сприяв колонізації Росією Аляски і Каліфорнії. Він був першим послом Росії в Японії (1804 р.) і брав участь в першій російській навколосвітній подорожі (1803-1806 рр.),

Частина перша.

РОЗДІЛ I

4 В описі цієї подорожі час вказано за новим стилем.

5 Брандвахтений фрегат — трищогловий військовий корабель, другий за величиною після лінійного, поставлений на рейді або в гавані для спостереження за рухом суден, особливо за входом і виходом на рейд. На ньому вівся реєстр всіх суден, що приходили і відходили з гавані.

6 Гогланд — найбільший острів у Фінській затоці. Площа — 21 км². Він розташований на північний захід від Виборга, в 40 км від узбережжя Фінляндії і в 55 км від узбережжя Естонії. А від Санкт-Петербурга в 180 км на захід.

7 Маяк Кипу (раніш Дагерорту) на естонському острові Хиума (раніш Даго) вважається найстарішим маяком на Балтійському морі. Він розташований в центрі півострова Кипу, в західній частині острова, недалеко від села Кипу. Його висота 36 метрів.

8 Бізань-руслень — руслень, цебто майданчик з боків корабля, що служить для відводу вант бізань-щогли, тобто снастей, що закріплюють з боків третю щоглу, рахуючи від носа корабля. На русленях закріплюють також юнферси, або круглі дерев'яні блоки, які прив'язують до нижніх кінців вант. З русленей зазвичай кидають ручної лот.

9 Стефенс — населений пункт на південно-східному березі данського острова Зеландія.

10 Драгое (сучасн. Драгьор) — невелике приморське місто, розташоване на південному краю данського острова Амагер, що лежить в протоці Ересунн (Зунд). Воно

знаходиться на відстані в 12 кілометрів від столиці Данії, Копенгагена.

11 Брам-реї і брам-стенги. Брам-реї — треті знизу горизонтально розташовані сталеві, залізні або дерев'яні бруси, до яких прив'язуються так звані "прямі" вітрила. Стенга — дерев'яне продовження щогли, що йде вгору від неї. Слово "брам" ставиться перед назвою такелажу, снастей і вітрил, що відносяться до стенги. Залежно від приналежності до тієї чи іншої щогли, стенга отримує додаткові назви. На фок-щоглі — фор-стенга, на грот-щоглі — грот-стенга. На брам-стенги піднімається брамсель, тобто пряме вітрило, яке прив'язується до брам-реї.

12 Гельсінгер — місто на північно-східному узбережжі данського острова Зеландія. Всесвітньо відоме як місце дії п'єси Вільяма Шекспіра "Гамлет, принц данський. Портове місто на південь від Копенгагена.

13 Брати рифи — зменшити площу вітрила, підбираючи за допомогою поперечних зав'язок його нижню частину. Рифи — поперечні ряди зав'язок, протягнуті крізь вітрило, за допомогою яких можна зменшити його площу. Цих зав'язок на кожному вітрилі кілька рядів. Залежно від сили вітру — беруть один, два, три, чотири рифи. Зарифити всі рифи — стягнути вітрило вверху у жмут, що практично не бере вітер на даній щоглі. Марсель — належить до 2-го ярусу вітрил, тобто ставиться на марса-реї під брамселем.

14 Риф — підводна або слабо видатна над рівнем моря скеля. Авгольтекський риф розташований поблизу острова Ангольт — данського острова в Каттегаті, на півдорозі між Ютландією і Швецією, біля входу в Північне море в Північній Європі. Станом на 1 січня 2016 року (на острові, не на рифі) налічується 145 постійних жителів. А. має довжину 11 км і ширину близько 6,4 км в найширшому місці, а його площа становить 21,8 кв. км.

15 Грот-щогла — найвища щогла судна незалежно від її місця розташування. Звичайно друга, вважаючи з носа. "Грот" — означає пряме вітрило, найнижче на грот-щоглі. Воно прив'язується до реї, званої грот-реею. Слово "грот" додається також до назви рей, вітрил і такелажу, розташованих вище марса грот-щогли, тобто майданчика, що знаходиться на цій щоглі, який служить для різних робіт з управління вітрилами.

16 Англійська морська миля (sea mile, або natural mile) дорівнює 6 080 футів, або 1852,3 м. В основу її вимірювання кладеться довжина 1 'дуги меридіана, вважаючи землю кулею, обсяг якої дорівнює обсягу земного сфероїда. Лисянський користувався англійською морською милю, що при перерахуванні у перекладі прийнято рівною 1,8 км. У цьому виданні милі, фути і сажні (сажні морські — 6-футові) переведені в метричні міри. При цьому слід мати на увазі, що на суші Лисянський вживав російські сажні, а на море — морські.

17 Мис Скаген (зараз - Гренен, а Скаген - місто біля нього) — крайній північно-східний мис півострова Ютландії, який розділяє протоки Скагеррак і Каттегат.

18 За старих часів інтрюмом називався трюм.

19 Дромель і Бромель — пункти на південному березі Норвегії.

20 На вітрильних військових судах деком називали палубу. Цей термін здебільшого

застосовувався до тих палуб, на яких була встановлена артилерія. Крім того, деком називалося також простір між двома палубами, на якому особовий склад розміщувався для житла. В даний час палубу називають деком лише на цивільних судах.

21 Шкала барометрів, якими користувався Лисянський, була розділена на англійські дюйми і на десяти частки їх, або лінії. У цьому виданні показання барометрів дані в метричних мірах. Перерахування зроблені з того розрахунку, що один дюйм дорівнює 2,54 см, а одна лінія 2,54 мм.

22 Банка Діп-Вотер розташована у південно-східного узбережжя Англії. Орфорднес — мис на південно-східному березі Англії. Норд-Форланд (сучасн. Норс-Форланд) — мис в північній частині протоки Па-де-Кале.

23 Каналом іноді називається Ла-Манш (у Лисянського Ламанш).

24 Гудвін-Санд і Овер-фал — мілини поблизу англійського берега в північній частині протоки Па-де-Кале.

23 Фордевінд — попутний вітер, курс, при якому вітер дме у корму судна. Про вітрильник, що йде фордевінгом (за вітром), кажуть — "йде повним вітром".

26 Зюйд-Форланд (сучасн. Саус-Форланд) — мис на південному березі Англії в північній частині протоки Па-де-Кале.

Риф Варн розташований в самій вузькій частині протоки Па-де-Кале на північний захід від Дувра і на захід від Кале.

27 Дунженес — мис на англійському березі протоки Па-де-Кале на північний захід від Дувра.

28 Бичі Гед — мис на південному березі Англії на північний захід від Дунженеса. Острів Вайт — великий острів у південних берегів Англії на північний захід від Портсмута. Знаходиться в протоці Ла-Манш, на відстані від двох до п'яти миль від узбережжя Хемпшира, розділений протокою Солент.

29 Лягти в дрейф — маневруванням вітрил утримувати судно приблизно на одному місці.

30 Вільгельм-Готліб Тілезіус-фон Тіленау (1769—1857), був німецьким лікарем, натуралістом і дослідником, а також чудовим креслярем і гравером. Народився в Тюрінгії. У 1797 р отримав ступінь доктора філософії Лейпцизького університету, де вивчав також медицину. У 1803 був запрошений до участі в експедиції Крузенштерна, де вів спостереження, переважно по зоології. Результатом цих досліджень є ряд робіт, надрукованих у виданнях Академії наук Росії.

31 Георг Генріхович Лангсдорф (1774—1852), доктор медицини. Народився в Рейнській області. У 1803 р був запрошений натуралістом на корабель "Надія". Після повернення з кругосвітнього плавання Л. був призначений ад'юнктом з ботаніки в Академію наук, а потім був екстраординарним академіком по зоології.

У 1812 році призначений російським генеральним консулом в Бразилії, де зібрав цінні колекції, що збагатили Петербурзький зоологічний музей. У 1830 р повернувся в Європу і оселився у Фрейбурзі, де і помер.

32 Надвірний радник Фосе — один із супутників Крузенштерна, член свити

посланника в Японію Н. П. Резанова.

33 Пакетбот — пасажирський або поштовий бот. Ймовірно, Лисянський має на увазі останнє значення, так як цей термін спочатку використовувався в Англії по відношенню до суден, призначених для перевезення пошти між своїми і іноземними портами.

34 Графство Корнваліс (Корнуол) розташоване в південно-західній частині Великобританії. В період подорожі Лисянського Корнваліс славився багатствами своїх надр, які частково були відомі вже древнім. Особливою популярністю користувалися мідні копальні, які описує Лисянський. Згодом копалини багатства Корнуола були виснажені, і їх роль в загальній економіці області зараз незначна. Найбільший порт Фальмут.

35 Пільчард або сардина — це невелика, жирна риба, яка відноситься до дрібних оселедців.

РОЗДІЛ II

36 Лізард Гед (англ. Lizard Point) – мис, найпівденніша точка на материковій частині Великобританії на $49^{\circ} 57' 30''$ північної широти.

37 Висотою світила називається кут між площиною горизонту і напрямом на світило, вимірюваний дугою вертикального кола. Внаслідок видимого обертання небесної сфери, висота світила змінюється протягом доби, досягаючи максимальної величини при проходженні світила через південну частину меридіана. Доповнення висоти світила до 90° називається зенітним відстанню.

38 "Дивовижне повітряне явище", описане Лисянським, ймовірно, є комета.

39 Ймовірно, дельфіни.

40 Марс — майданчик розташований на лонга-салінгу щогли, тобто поздовжних брусах, прикріплених до верхньої частини щогли або стеньги. Служить для різних робіт з управління вітрилами і для спостережень. В сучасних судах з механічним двигуном марси зберегли тільки останнє призначення.

41 Острови Салважі (зараз — архипелаг Чинихо) — дрібні острівці з групи Канарських островів.

42 Лисянський має тут на увазі каперів. Корсари (капери, приватири) — приватні особи, які з дозволу верховної влади держави, що воює, використовували озброєне судно з метою захоплення купецьких кораблів супротивника і нейтральних держав, якщо останні везуть військову контрабанду.

Їхньою головною відмінністю від простих піратів є особливе каперське свідоцтво, отримане від державної влади, яке, з одного боку, дозволяло воювати приватному судну, а з іншого — обмежувало коло його цілей тільки ворожими прапорами. Каперство заборонено Паризьким міжнародним конгресом в 1856 р.

43 Пеленг — напрямок на який-небудь предмет, віддалений від спостерігача, зафіксований по компасу. Пеленгувати або взяти пеленг — помітити по компасу напрямок на який-небудь предмет. За допомогою двох пеленгів, які взаємно перетинаються, взятих на ділянках берега, точно визначених по карті, корабель може

встановити своє місце розташування.

44 Канарські острови, дослівно "собачі острови" вулканічні, знаходяться в Атлантичному океані, недалеко від північно-західних берегів Африки, Вісім основних островів (від найбільшого до найменшого за площею) — це Тенеріфе, Фуертевентура, Гран-Канарія, Лансароте, Ла-Пальма, Гомера, Ієрро і Грасіоза. Архіпелаг включає в себе безліч невеликих островів і острівців: Алегранса, Лобос, Монтанья-Клара, Роке-дель-Оесте і Роке-дель-Есте. Він також включає ряд прилеглих скель.

45 Лорд Гораціо Нельсон (1758—1805) — видатний англійський адмірал, який користується величезною популярністю в Англії і широко відомий своїми морськими перемогами. У 1798 році в Абукірський бухті Середземного моря знищив французький флот, який доставив армію Наполеона в Єгипет. Всесвітню славу принесла Н. перемога над франко-іспанським флотом у Трафальгарського мису на південному заході Іспанії в 1805 р. У цій битві франко-іспанський флот, під командою Вільнева, був повністю знищений. Ця перемога зміцнила панування Англії на морі і завдала рішучого удару планам Наполеона зломити опір Англії шляхом морського поразки.

Трафальгарська битва, в якому Н. був поранений, коштувало йому життя.

46 Гора Пік носить тепер назву Тейде — вулкан, розташований на острові Тенеріфе (Канарські острови, Іспанія). Він має висоту 3718 метрів над рівнем моря і 7500 метрів над океанським дном.

РОЗДІЛ III

47 Острови Зеленого мису (Кабо-Верде) — архіпелаг, розташований біля узбережжя Західної Африки. Загальна площа — 4 033 км². Складові його вулканічні острови невеликі і гористі. Діючий вулкан знаходиться на острові Фого, який також є найвищою точкою архіпелагу з висотою 2829 м. Архіпелаг складається з 10 островів, 9 з яких населені, і декількох нежилих острівців, розділених на дві групи:

Найбільші острови — це Сантьяго на південному сході, де розташована столиця країни Прая і острів Санту-Антао на крайньому північному заході. Прая також є основним населеним пунктом архіпелагу, за яким слідує Мінделу на острові Сан-Вісенте.

48 Купоросна кислота — старовинна назва сірчаної кислоти.

49 Летючі риби характерні для тропіків. Вони мають здатність вистрибувати з води і потім летіти на відстань до 150 м плануючим польотом над поверхнею моря. При польоті опорні площини утворюють широкі і довгі грудні плавці, а спинний і підхвостовий плавці як вирівнююче кермо.

50 Гюйс — прапор, що піднімається на носі військових кораблів перших двох рангів під час стоянки на якорі. Гюйс піднімається щодня, одночасно з кормовим прапором о 8 годині ранку і спускається з заходом сонця.

51 Вимпел — довгий, вузький прапор, з розсіченим в формі двох клинів кінцем. Піднімається на грот-щоглі всякого військового корабля, що знаходиться в кампанії, якщо на ньому немає брейд-вимпела, тобто широкого, короткого прапора, що піднімається командирами великих з'єднань, наприклад, дивізіонів.

52 Острів Ассенцао [Ассенціон], або Вознесіння, розташований в Атлантичному океані на зюйд від екваторіальних берегів Африки на 7°57' пд. ш. і 14°21' з. д. Таким чином, припущення Лисянського про те, що цей острів не існує, було невірним.

53 Лягти на такий-то курс або румб значить повернути судно на заданий курс, румб або залишатися на ньому.

54 Взяти два рифа у марселів значить частково зменшити площу марселя, закріпивши два ряди рифів, тобто прикріплених на ньому зав'язок.

55 Схиляння компаса — схилення магнітної стрілки — кут між магнітним і географічними меридіанами в обраному місці земної поверхні. Місцезнаходження магнітного і географічного полюсів, як відомо, не співпадають.

56 Нахил горизонту — кут між площиною істинного горизонту і напрямом на видимий горизонт.

57 "Лягти до корабля" Надія — взяти курс до цього корабля.

58 Грот-марсель — друге знизу вітрило на грот-щоглі.

59 Фок-щогла — передня щогла на кораблі. Фоком називається також пряме вітрило, найнижче на передній щоглі. Воно прикріплюється до фока-реї. Буває також косий фок — трикутний парус на однощоглових судах. На інших судах він називається стакселем.

60 "притримати до вітру" — йти ближче до лінії вітру.

61 Фор-стенги-стаксель — косий парус попереду фок-щогли, який напинають між кінцями фор-стенги і бушприта.

62 Такелаж — всі снасті на судні, що служать для зміцнення щогл, рей, стеньг та іншого і для управління ними і вітрилами.

63 Визначити точно ботанічну приналежність згадуваних дерев неможливо. У Бразилії широко поширеними деревами, схожими з описаними, є види роду *Caesalpinia* (з сім. Leguminosae). *Caesalpinia echinata* — червоно дерево, *C. melanocarpa* — дає чорну деревину.

64 Західна Індія, або Вест-Індія, — збірна назва островів, що лежать між Карибським морем і Атлантичним океаном. Вони включають три групи островів — Великі Антильські острови (Куба, Гаїті, Ямайка, Пуерто-Ріко), Малі Антильські острови і Багамський архіпелаг. Іноді визначення розширюється до далеких, але схожих в культурному відношенні Бермудів.

Назва виникла у кінці XV століття, у період перших експедицій дослідників Нового Світу і є результатом помилки Христофора Колумба, який вважав, що йому вдалося дістатися до Індії, весь час пливучи на захід. Спочатку вона використовувалася для всієї Америки.

65 Карамандельський берег — південно-східне узбережжя Індостану від мису Кальмер на півдні до річки Кісна на півночі.

66 Маніок — вічнозелений чагарник висотою в 1,5—5,0 м, з сімейства молочайних. З бульб маніока готують борошно і крохмаль, з якого роблять крупу тапиоку.

67 Під час усієї подорожі Лисянський вживав термометр Фаренгейта. Показання

його перераховані в градуси Цельсія.

РОЗДІЛ IV

68 Лисянський називає Землею Штатів острів Де-лос-Естадос, який розташований у південній частині Атлантичного океану на схід від півострова Мітре великого острова Вогняна Земля, від якого його відділяє 24 км протоки Лемер, яка з'єднує Атлантичний океан з протокою Дрейка.

69 Магелланові хмари — нерегулярні карликові галактики, помітні в Південній Небесній півкулі; обертаються навколо галактики Чумацький Шлях. Розташовані в сузір'ях Золотої Риби і Тукана, найближчі до Чумацького Шляху. На тлі південного неба справляють враження двох чітко видимих туманних плям. Одна з них називається Великою, інша Малою.

70 Лорд Георг Ансон — британський генерал (1697—1762). У 1740 р був посланий з військовою метою в іспанські володіння Південної Америки. Його флотилія складалася з шести кораблів. Під час подорожі три корабля загинули. А. обійшов мис Горн в дуже штормову погоду. Досягнувши острова Жуан Фернандец, А. відправився в Макао. На зворотному шляху до Англії А. обігнув в 1744 р мис Доброї Надії. Таким чином, А. здійснив кругосвітню подорож, яка доставила йому популярність,

71 Марселі, всіма рифами зарифлені - стягнені у жмуток рифами, тобто спеціальними зав'язками, або, інакше, прибрані марселі.

72 Довжина градуса паралелі на широті мису Горн досягає близько 62 км. Отже, 3,5о рівні приблизно 215 км.

73 Костолом — гігантський буревісник, що нагадує невеликих альбатросів. Він може досягати величини до 1 м, розмаху крил до 2 м і ваги до 5 кг.

74 Капітан Етьєн Маршанд — в кінці XVIII століття зробив кругосвітню подорож з власної ініціативи, з комерційними цілями. Відкрив острів Нуку-Гиву, який назвав островом Революції, і кілька інших в групі Маркізьких островів.

75 Брамсель — пряме вітрило, що ставиться на брам-реї над марселем. Залежно від приналежності до тієї чи іншої щогли брамсель відповідно отримує назву: на фок-щоглі — фор-брамсель, на грот-щоглі — грот-брамсель і на бізань-щоглі — крюйс-брамсель.

Над брамселем може підійматися вітрило 4-го ярусу — бом-брамсель.

76 Жан-Франсуа де Лаперуз (1741—1788) — відомий французький мандрівник. У 1785 р на кораблях "Бусоль" і "Астролябія" зробив кругосвітню подорож з метою вивчення китобійних промислів в Тихому океані і торгівлі хутром в російських володіннях на північно-західному узбережжі Америки, в Японії і Китаї. Об'їхавши Америку, Л. відправився в Японію і далі на Камчатку. На цьому шляху Л. відкрив острів Неккер і протоку між островом Сахаліном і островом Хоккайдо, названий його ім'ям, і продовжив свою подорож до Австралії. 3 Сіднея в 1788 р кораблі Л. попрямували на північний схід. З тих пір точні відомості про них відсутні. У 1791 р на пошуки Л. була відправлена експедиція Д'Антрекасто, але ніяких слідів його не виявила. Тільки в 1828 р Дюмон-Дюрвіль встановив, що експедиція Л. загинула у острова Ванікоро, розташованого в групі вулканічних островів Санта-Крус в Тихому океані під 10о40' пд.

ш. і 1660 сх. д. Речі, які колись належали експедиції Л. були перевезені в Париж і поміщені в Морському музеї в Луврі. На острові Ванікоро Л. споруджений пам'ятник.

77 Галс — снасть з мотузок, якою натягується нижній навітряний кут всіх косих і нижніх прямих вітрил. Інше значення цього слова — курс судна щодо вітру. Іти одним галсом або лежати на одному галсі, значить іти в одному напрямку (при русі декількох кораблів). Лягти на інший галс — повернути судно так, щоб вітер дув з іншого борту, ніж раніше.

78 Солодкий картопля, або батат походженням з тропічної Америки (очевидно Бразилії). Широко поширений у всіх жарких країнах. Бульби його містять велику кількість крохмалю і молочного соку, завдяки чому дуже поживні і добре засвоюються. Смак солодкуватий, не дуже приємний. Здебільшого вживається печеним; з нього готуються також консерви, борошно і спирт (шляхом перегонки). Дуже плідна культура. Його врожаї в сприятливих кліматичних умовах, при наявності великої кількості тепла і вологи, досягають 50 тонн з 1 га.

79 Іньям (ямс) — рослина з сімейства діоскорейних, широко поширена в тропічних і субтропічних країнах (Китай, Південна Японія). Бульби вживаються в їжу подібно картоплі, хоча у деяких сортів вони містять летючу отруту. При варінні або випікання вона зникає. Широко поширена культура, причому в різних країнах зазвичай розводять різні види І. Іноді І. неправильно називають бататом.

80 Острів Святої Пасхи [Остерн, Бляху, Ралануї) має координати 109° з. д. і 27° пд. ш., площа 118 кв. км, максимальна висота — 539 м. Острів вулканічного походження. На ньому є згаслі вулкани, лавові поля і гарячі джерела. Острів населений полінезійцями, які обробляють цукрову тростину, банани і солодку картоплю. Найбільший населений пункт острова — гавань Кука.

81 Кабельтов дорівнює 0,1 морської милі.

82 Опис подорожі Лаперуза було складено Мілас-Мюро за щоденниками Л. і видано в 4 томах в Парижі в 1797 р під назвою "Voyage de La Pêrouse autour du monde". У 1831 р вийшов інший, більш точний опис, складений де-Лессепс, співробітником Л. і учасником першої половини його подорожі.

83 Азимут будь-якого предмета або небесного світила — кут між площиною меридіана і вертикальною площиною, що проходить через даний предмет або світило. А. відраховується від південної частини меридіана або тільки на захід (від 0 до 360°), або в обидві сторони (від 0 до 180°). В останньому випадку ставляться позначення "південно-західний" або "південно-східний". А. вимірюється дугою горизонту, укладеної між двома зазначеними площинами.

84 Магнітне відхилення — кут між горизонтальною складовою магнітної сили земного магнітного поля і напрямком географічного меридіана в тій же точці земної поверхні. Буває східним і західним, в залежності від того, в який бік відхилено напрямок горизонтальної магнітної сили від географічного меридіана.

РОЗДІЛ V

85 Пассат — постійні вітри в тропічних областях північної та південної півкуль. У

північній півкулі вони мають північно-східний напрямок, в південному — південно-східний.

86 Маркізькі острови — архіпелаг вулканічних островів в східній частині Полінезії. Розташовані між 7°51' і 10°33' пд. ш. і на 140° з. д. Складаються з двох груп — північній, званої Вашингтонськими островами (див. примітку 93), і південно-східної, до якої входять острови Гіваоа (Гоїва-Гова, Ла Доменіка), Футу-хугу [Фатугу, Фату-Хуку], Фяху-Ата [Тоу-Ата, Фаху-Ата, Тахуата], Мотане (Сан-Педро, Мохо-Тані) і Футу-Хуту.

87 Джордж Ванкувер (1758—1798) — відомий англійський мореплавець і мандрівник, співробітник Кука, який супроводжував його в другій і третій навколосвітній подорожі. Після смерті Кука прийняв начальство над його експедицією і довів її до кінця. З 1790 року в протягом ряду років провів спільно з іспанцем Квадро, а далі самостійно, обстеження і опис західного узбережжя Північної Америки від Каліфорнії до Аляски. Метою подорожі було відкрити прохід з Тихого океану в Атлантичний. Під час цієї подорожі В. побував в російських факторіях на узбережжі північно-західної Америки. Подорож Ванкувера описано ним у книзі "Voyage of Discovery to the North Pacific Ocean and round the World in 1790—1795 under captain Georg Vancouver" (1798).

88 Тягнутися на завозах — йти по завозу. При цьому на визначеній відстані з шлюпки попереду судна кидається якір, до якого потім судно підтягується, вибираючи трос, і таким чином, просувається вперед.

89 Шпиль — механізм типу ворота з вертикальною віссю обертання; служить для витягування якірного ланцюга з води, швартових операцій, вибирання троса, переміщення вантажу, вибірки тралів, рибальських сіток та іншого

90 Кабельтов — трос особливого плетіння для швартовів та буксирів (не плутати з морської мірою довжини).

91 Верпування — пересування (підтягування) корабля за рахунок вибірки взятого на шпиль або брашпиль троса верпа (невеликого якоря), завезеного вперед на шлюпці і кинутого в воду.

92 Томбуї — металевий або дерев'яний поплавець, що слугує для зазначення місця відданого якоря.

РОЗДІЛ VI

83 Вашингтонські острови — північна група вулканічних Маркізьких островів в східній частині Полінезії. Складається з шести великих островів і декількох коралових рифів. Найбільший острів — Нука-Гіза (Федеральний острів Нуку-Хіва), далі йдуть Уу-Уака (Вашингтона, Уа-Хука), Уа-Пу (Адамса, Уа-Пуу), Мотуіті (Лінкольна, Моту-Оне), Хіау (Еіао), Хатуту (Хатутаа).

34 Людоїдство (антропофагія, або канібалізм {Ця назва походить від назви караїби (неправильно від кариби), або каніби, — племені американських індіанців, яке зустрів Колумб на Антильських островах.}) Досить широко поширене на нижчих щаблях розвитку людського суспільства як дія магічного характеру. Достовірних даних про постійне вживання в їжу людського м'яса не існує. Воно могло бути пов'язано з

голодуванням і є скоріше епізодичним. Неправдиві також уявлення про зв'язок Л. з людськими жертвопринесеннями. Як магічна дія, Л. виражається в поїданні будь-якої частини тіла убитого ворога або бранця, особливо його серця, печінки і очей, і пиття його крові, з метою привласнити собі силу й удачу убитого, а також знищити його душу. При цьому існує впевненість, що загробна помста з боку вбитого стає неможливою, якщо будуть знищені найважливіші органи його тіла, а з ними і його душа. У стародавній Мексиці існував обряд поїдання "божества", заступником якого обиралася будь-яка людина. Цей обряд був розвиненою формою магічного Л.

95 Табу, або "тепу", — слово, загальне всім полінезійським мовам. У перекладі означає "особливо відзначений". Висловлює заборона проводити ті чи інші дії і відокремлює людину, предмет або дію від звичайних, загальноживаних, дозволених явищ. Протилежне Т. поняття — ноа — загальний, звичайний. Табу має два значення. Предмет або дія виділяється як Т. або тому, що є священним, або ж тому, що визнається нечистим.

96 Тарро, або колоказія — рослина з сімейства ароїдних. Культивується в субтропічних і тропічних країнах. Підземні бульби, багаті крохмалем, вживаються в їжу. У сирому вигляді отруйні. Молоде листя і черешки застосовуються, як овочі.

97 Шкот — снасть, за допомогою якої розтягуються нижні кути вітрил.

98 Наведені в тексті місцеві, назви рослин з Маркізьких островів важко визначити.

99 Хлібне дерево — тропічна рослина з сімейства тутових. Це важливе джерело харчування. М'якоть доспілих плодів (суплідь) хлібного дерева печуть, варять, сушать, зацукровують, їдять сирим і навіть, розминаючи і розтираючи, роблять з неї тісто для своєрідних "млинчиків". Подібно бананам, недостиглі плоди використовуються як овочі, а зрілі, солодші — як фрукти. Плоди ростуть на стовбурах і на товстих гілках, багаті крохмалем, а насіння — маслом. Хлібне дерево дає рясні врожаї.

100 Банан, — це їстівний плід, ботанічно ягода, з декількох видів великих трав'янистих рослин роду *Musa*. Це великі рослини, схожі на деревця. Це плід зі змінними якостями за розміром, кольором і стійкістю, витягнутий, загалом вигнутий і м'ясистий, багатий крохмалем, покритий оболонкою, яка може бути зеленою, жовтою, червоною, фіолетовою або коричневою при дозріванні. Плоди ростуть гронами, що звисають зверху рослини. Сьогодні майже всі банани — це стерильні фрукти, які не дають плодоносного насіння і походять від двох диких видів: *Musa acuminata* та *Musa balbisiana*.

РОЗДІЛ VII

101 Сандвічеві, або Гавайські, острови (Гаваї) — є архіпелаг з восьми великих островів, кілька атолів, численних дрібних острівців і підводних гір в північній частині Тихого океану, що тягнеться близько 2400 км від острова Гаваїїв на півдні до самого північного атолу Курі. Раніше група була відома європейцям і американцям як Сандвічеві острови, ім'я, яке Джеймс Кук вибрав на честь тодішнього Першого лорда Адміралтейства Джона Монтегю, 4-го графа Сендвіча. Сучасна назва, що датується 1840-ми роками, походить від назви найбільшого острова — Гаваї. Вперше острови

стали відомі європейцям після експедиції Альваро де Сааведра Сероно в 1527 році.

102 Лінія рівнодення — екватор, в області якого день завжди дорівнює ночі. В інших точках земної поверхні такий стан буває лише два рази на рік, тільки в дні весняного і осіннього рівнодення, 21 березня і 23 вересня. Рівнодénня — мить часу, коли центр сонячного диска у своєму видимому русі екліптикою перетинає небесний екватор. У дні рівнодення тривалість дня на всій Землі, крім районів земних полюсів, майже дорівнює тривалості ночі.

103 Фертоень (фертоінг) — спосіб поставки судна на два якори, при якому судно постійно знаходиться між ними. Вживається в місцях, де є сильні припливи і відливи, мінливі вітри, а також в умовах обмеженого простору стоянки суден на рейді, наприклад, в вузьких протоках, де судна, що стоять на якорі, повинні бути по можливості нерухомі. "Офертоенитися" означає провести операцію з одночасного спуску двох якорів. При цьому треба проявляти більшу обережність, щоб не сплутати якірні ланцюги.

104 Шляхта — теслярський інструмент, на зразок сокири, але з лезом, перпендикулярним до топорища і злегка підігнутим вниз; — інструмент, яким стругають (або шляхтають) палубу, борт корабля тощо.

103 Джеймс Кук (1728—1779) — знаменитий мореплавець, який відкрив ряд нових островів. Він зробив три навколосвітні подорожі, в 1768—1771, 1772—1775 і 1776—1779 роках. Під час цих плавань Кук наніс на карту ряд островів в південній частині Тихого океану і берега Австралії, яку він оголосив англійської власністю. Кук довів острівної характер Нової Зеландії та Нової Гвінеї і встановив протоку між двома островами Нової Зеландії.

Подорожі Кука довели також відсутність антарктичного материка до 40о пд. ш. Куком була також нанесена на карту берегова лінія Північної Америки протягом більше 6 500 км.

Під час третьої подорожі, в яку Кук відправився в 1776 р, його кораблі "Резолюшен" і "Дисковери" здійснювали рейси на північ від Нової Зеландії і перебували біля берегів Таїті. Звідси Кук попрямував до Берингової протоки і по шляху відкрив острови, названі ним Сандвічеві (тепер — Гавайські острови, або Гаваї). Далі Кук рушив уздовж берегів Америки, пройшов Берингову протоку і попрямував до північного полюса, але під 74о44' пн. ш. був зупинений непрохідними льодами. У наступному році Кук вирішив повторити свою спробу плавання по північних водах і по дорозі зайшов на Сандвічеві острови. Незважаючи на те, що відносини з місцевими жителями у експедиції були хороші, через зниклу з корабля шлюпку виникла сутичка між остров'янами і командою Кука. Приводом до нього послужив випадковий постріл, зроблений одним з матросів, незважаючи на заборону Кука. Під час зіткнення Кук був убитий, а його команда жорстоко розправилася з острів'янами.

106 Берегові вітри — бризи — виникають в результаті неоднакового нагрівання і охолодження суші і моря. Вдень дмуть з моря, вночі — з суші. У тропічних областях Б. дмуть круглий рік, а в помірних — лише в теплу пору року. Б. очищають і

охолоджують повітря. Тому жителі океанічних островів тропічного поясу прагнуть влаштувати своє житло на березі. Вітрильні каботажні судна і рибальські човни зазвичай користуються бризом, йдучи рано вранці з попутним береговим бризом, а ввечері повертаються з попутним морським бризом.

107 Плехтовий канат — якірний ланцюг правого якоря.

108 Фальконет - невелика, малокаліберна чавунна гармата, вживана у 16-18 століттях, що розміщувалась на борту вітрильного судна; стріляла свинцевими ядрами. В основному використовувалася під час абордажу. У флоті були поширені фальконети з ядрами вагою близько одного, двох і трьох фунтів (0,4—0,8—1,2 кг). Становили також озброєння гребних судів.

109 Шестифунтова гармата — старовинна гармата з ядром в 6 фунтів вагою (2,4 кг).

РОЗДІЛ VIII

110 В дужках вказані сучасні назви.

111 Дані Лисянського про довготі і широті Гавайських островів дуже точно відповідають сучасним, відрізняючись лише на 1' для довготи (160°31' по Лисянському, замість 160°30', прийнятих в даний час).

112 Гаммамея, або Камегамега I (1758 - 1819), був вождем північній частині Гавайських островів. Після ряду воєн об'єднав під своєю владою всі острови, а потім зав'язав зносини з європейцями. Останні допомогли йому побудувати флот з 25 невеликих суден європейського типу. Правління Гаммамеї становить епоху в історії Гавайських островів, так як їм було здійснено об'єднання островів в єдину національну державу і покладено край їх культурної замкнутості і роз'єднаності з рештою світу.

113 Очевидно, під назвою Південного моря Лисянський мав на увазі ту частину Тихого океану, яка розташована на зюйд від дуги Гавайських островів.

114 Саламаха — українська народна страва (Лисянський - українець). Кашоподібна, схожа на лемішку. Основною складовою соломахи є гречане борошно (рідко пшеничне або житнє), з якого розбовтують рідке тісто, вливають його у підсолений окріп і заварюють, розмішуючи. Коли соломаха готова, додають олію, а у м'ясоїд — смалець, затирають часником.

115 *Monis papyrifera* — паперова шовковиця. Невелике дерево з сімейства тутових, з неправильно зазубреними, знизу волокнистими листям і роздільностатеві квітками, зібраними в круглі головки. Плоди червоні, нагадують шовковицю. З кори виходить міцний, так званий японський папір, прекрасної якості. Широко культивується на півдні і південному сході. Країна походження, очевидно, Китай.

РОЗДІЛ IX

116 Сучасна назва гори Роу — Мауна-Лоа (4 170 м), Кау — Мауна-Кеа (4 210 м). Що ж стосується вершини Ворорай, то, очевидно, під цією назвою Лисянський описує вершину Гуалалаї (2 320 м) в західній частині острова Гаваї, недалеко від мису Кезоле. Наведені Лисянським висоти, взяті з опису третьої подорожі Кука, не відповідають дійсності.

117 Очевидно, Лисянський має тут на увазі кратер Кілауеа (1 247 м), який

знаходиться між вершиною Мауна-Лоа (Роу) і південно-східним краєм острова.

РОЗДІЛ X

118 Джордж Діксон (1748 — 11 листопада 1795) був англійським морським капітаном, дослідником і морським торговцем хутром. Брав участь в третій експедиції Кука. Вивчав під час цієї експедиції північно-західні береги Америки. У 1785 році Діксон став партнером компанії Richard Cadman Etches and Company, для розвитку торгівлі хутром в сучасній Британській Колумбії і на Алясці. У вересні 1785 року Діксон і його товариш по торгівлі Натаніель Портлок відплили з Англії на кораблях "Король Георг" і "Королева Шарлотта". Влітку 1786 і 1787 років Діксон досліджував берега сучасної Британської Колумбії і південний схід Аляски. Проміжну зиму він провів на Гавайських островах, де став першим європейцем, який відвідав острів Молокаї. Він кинув якір в затоці Кеалакекуа, де був убитий Кук, але не зійшов на берег.

Його головними районами досліджень були архіпелаг Гайда-Гваї і протока Королеви Шарлотти, протока Сітка, архіпелаг Діксона тощо на Північно-західному узбережжі Північної Америки. Хоча він і не був першим європейцем, що досліджували регіон Гайда-Гваї, він першим усвідомив, що це острови, а не частина материка. Побувавши в Китаї і продавши свій вантаж, він повернувся в Англію в 1788 році.

119 Наведене Лисянським пояснення причин похолодання на 250 пн. ш., між Гавайськими островами і Кадьяком, неправильне, так як він приписує це похолодання туманам і вогкості. Насправді, тумани і велика кількість вологи в атмосфері є наслідком, а не причиною тих чи інших кліматичних умов. Здається, зміна їх на північ від Гавайських островів пов'язана з північною Тихоокеанською течією, спрямованим із весту на ост між 30 і 40 пн. ш.

120 Морська капуста — промислова назва і харчовий продукт з бурих водоростей ламінарія. Виробниче значення мають кілька видів ламінарії: сахарина, дігітата, японка, широко поширених в холодних і холодно-помірних широтах.

121 Правий компас — встановлений на правому борту корабля. Показання компасів, в залежності від їх положення на кораблі, природно, будуть різні. Тому у внутрішніх, добре захищених приміщеннях корабля встановлюється основний компас.

122 Спосіб Крюз-пеленга вживається в тому випадку, якщо пеленгацією неможливо визначити відстань від корабля до предмета, що візується. Тоді беруть два пеленга одного і того ж предмета через деякий проміжок часу і, з огляду на лінійне переміщення корабля за час між пеленгами, графічною побудовою отримують місце корабля на карті.

123 Кадьяк — великий острів на південному узбережжі штату США на Алясці, відокремлений від материка Аляски протокою Шеліхова. Найбільший острів архіпелагу Кадьяк, острів Кадьяк є другим за величиною островом в Сполучених Штатах і 80-м за величиною островом в світі з площею 9311,2 кв. км, трохи більше, ніж Кіпр. Його довжина становить 160 км, а ширина коливається від 16 до 97 км.

124 Сер Говард Дуглас (1776—1861) — британський генерал. У 1795 р по дорозі в Канаду зазнав аварію корабля і зимував з великою кількістю людей на березі

Лабрадору. Його перу належить ряд робіт по військовому мистецтву.

125 Лежали на північний схід — йшли курсом на північний схід.

Частина друга.

РОЗДІЛ I

126 Картауни (картаул) – сорока восьми фунтове знаряддя, типу гармати, що стріляє ядром в сорок вісім фунтів вагою (понад 19 кг). У Лисянського були К. значно меншого калібру.

127 Прикладна година — середній проміжок часу між проходженням місяця через меридіан місця і повної водою під час припливу.

128 Колюши — індіанці з групи тлінкітів, що живуть на північному заході Америки по островам і берегу Тихого океану, від гирла річки Мідної до паралелі, що проходить через південну третину острова Принца Уельського. Західну гілку тлінкітів утворюють якутати, що мешкають навколо бухти Якутат. Російська назва К. походить від "калюжка" — шматки дерева, кістки або каменю, які К. жінки вставляють в губу. Побут і заняття К. дуже вірно описані Лисянським. З приходом росіян частина К. була звернена в християнство. Тлінкіти були основною індіанською воюючою стороною під час російсько-індіанської війни 1802—1805 років. В ході цієї війни їм вдалось тимчасово відбити частину своїх земель і отримати мирну угоду, яка дозволила їм залишитись на свої родових землях.

129 Тобто місцевих жителів, що підкорилися росіянам

130 Кенайські жителі — кенайці — належать до індіанського племені атапаски з групи Тинне. Це плем'я займає внутрішні частини Аляски, і тільки та його гілка, яка мешкає по берегах Кенайської затоки, доходить до Тихого океану. Чугатські жителі — чугачи — одне з племен, що відносяться до колошів та живе в районі Чугатської затоки.

131 Аманат — арабське слово, що позначає заручника з числа знатних людей, якого давали як гаранта виконання певних домовленостей. Це слово вживалося в древній Русі.

132 Палтус тихоокеанський — дуже великий вид камбали, поширений в північній частині Тихого океану.

133 Сивуч — один з видів вухатих тюленів. Мешкає в морях та затоках північній частині Тихого океану.

134 Стахінци — належать до племені стіхкінкзан, що існує на річці Стіхкін і яке відносяться до тлінкітів Інше їх плем'я, що живе біля Стахінської затоки, називається Ситкін-кван. Тлінкіти (колоші, колюжі, тлінгіти) — індіанський народ, що проживає на південному сході Аляски та в прилеглих частинах Канади. Мова відноситься до сім'ї надене.

РОЗДІЛ II

135 Аспідний сланець — сланцева гірська порода, що є різновидом глинистого сланцю. Взагалі, сланці це гірські породи з паралельним (шаруватим) розташуванням зрощень низько— або середнетемпературних мінералів.

136 Алеути — народ, споріднений ескімосам і камчадалам (ітельменам) за мовою і

фізичним типом. Живуть на Алеутських і Шумагінських островах, а також на західному узбережжі Аляски до річки Угашік. А. мова належить до ескімосько-алеутської сім'ї мов.

137 Діючі вулкани — характерна особливість Алеутських островів. Крім вивержень на суші, вулканічні виливи в цьому районі відбуваються і на дні моря. На це вказує поява в Алеутському архіпелазі нових вулканічних островів. У 1796 р з води піднявся вулкан Іоанн Богослов. У 1881 р з'явився новий вулканічний острів — Гревінк. Поява подібних же вулканічних островів можливо і серед архіпелагу, описаного Лисянським у північно-західних берегів Америки.

138 Очевидно, Лисянський має на увазі графіт.

138 а Сиводушки - лисиця, спина буро-сірого кольору, боки рудо-жовті, черево темно-буре;

139 Бушприт — горизонтальна або похила подовжена дерев'яна частина, видатна на носі вітрильного корабля або шлюпки. Служить для підйому носових вітрил (Клівер) і частково для зміцнення фок-щогли. За допомогою бушприта проводиться віднесення центра ваги парусності від центра ваги корабля.

РОЗДІЛ III

140 Тобто в Америці, так як шоста частина світу — Антарктида — ще не була відома.

141 Саранка (лілія лісова') — багаторічна цибулинна рослина, один з видів роду лілія. Цибулини багатьох видів їстівні і вживаються замість картоплі.

142 Кутагарник — це ітельменська назва дудника, трав'янистої рослини, яке має унікальні цілющі властивості: допомагає від ломоти в суглобах і використовується як безпечний засіб.

143 Лисянський має, очевидно, на увазі дику польову гірчицю (сурипицю), яка представляє собою широко поширений бур'ян.

144 Огірочник лікарський, огіркова трава, або бурачник, — трав'яниста рослина з родини бурачникових (покритонасінних дводольних). У свіжому стані пахне огірком. Характерна велика кількість жорстких колючих волосків на стеблі і листках. Огіркова трава поширена в Середземноморській області. Тому сумнівна її присутність на Кадьяку, тут Лисянський міг зустріти представника будь-якого іншого виду з сімейства бурачникових, яке налічує до 1 500 видів, поширених по всій землі.

145 Іпатка тихоокеанська — вид гагарок, що живуть в північній частині Тихого океану, в тому числі біля берегів Аляски, Сибіру і Британської Колумбії. Це пелагічний (водний) морський птах, яка харчується в основному пірнанням за рибою. Гніздиться колоніями, часто з іншими птахами.

146 Уріли — щось на зразок бакланів або корморанів. На Камчатці водиться тільки один вид цих птахів: вони абсолютно чорні, мають довгу, як у чаплі, шию, маленьку голову і дзьоб, як у нирка або крохаля. Може Лисянський має на увазі червонопиких бакланів, що гніздяться на берегах Камчатки і островах Прибилова, Командорських, Алеутських і Курильських.

147 Мабуць, помилка. Папуг ара в цьому районі немає. Очевидно, "ара" — місцева назва.

148 Калага (*Hemilepidotus hemilepidotus*) є родом бичків і мешкає в північній частині Тихого океану та у Північному Льодовитому океані.

149 Очевидно, Лисянський має на увазі *Ceratocottus dicerans*, властивий цим широтам.

150 Терпуг — представник морських стайних донних риб з родини костистих ряду скорпеноподібних. Найвірогідніше, це терпуг американський, який розповсюджений від Південно-Східної Аляски до Південної Каліфорнії; досить звичайний у водах Британської Колумбії та біля острова Ванкувер. Молодь розміром від 2,5 до 8 см часто тримається біля поверхні у відкритому морі в Аляскинській затоці, де нею живляться лососі. Це цінна риба з дуже смачним м'ясом.

131 Гольці або палія - по місцезнаходженню — арктичний голец; це велика хижа риба, довжина якої досягає 90 см. Вона належить до сімейства лососевих.

132 Вахній — тихоокеанська навага, риба із сімейства тріскових. Досягає 35-40 см довжини. Водиться в прилеглих до Берингової протоки частинах Північного Полярного моря і на зюйд від протоки до Кореї і острова Хоккайдо, а по американському узбережжю — до Педжета-Саунда. Є предметом важливого промислу.

133 Уйки — мабуць, мається на увазі *Mallotus villasus*, тобто мойва — морська риба родини корюшкових.

154 Чавичі — риба із сімейства лососевих. Біологія її багато в чому схожа з біологією благородного лосося і гольця. Ч. — прохідні риби, що живуть в північній частині Тихого океану і річкових системах західній частині Північної Америки, від Каліфорнії до Аляски, а також в азійських річках від північної Японії до річки Паляваам в арктичній північно-східній частині Сибіру.

155 Кижуч або лосось срібний — крупна риба з роду тихоокеанських лососів. У довжину кижуч може досягати 1 метра і важити від 6-7 до 14-15 кг. Від інших видів лосося кижуч відрізняється не тільки своєю красивою лускою, а й невеликими темними цятками на боках і на спині. Традиційний ареал кижуча простягається по обидва боки північної частині Тихого океану, від острова Хоккайдо, Японія, до сходу Росії, від Берингової моря до материкової Аляски і на півдні до затоки Монтеррей, Каліфорнія.

156 Хайко — назва кети, широко поширене на Камчатці і звідти проникло в російські колонії на північному заході Америки. Риба з сімейства лососевих.

157 Нерпа - Лисянський безумовно говорить про нерпу кільчасту — вид морських ссавців родини тюленевих, поширений у холодних водах Арктики і суб-Арктики. Це найчисленніший крижаний тюлень в Північній півкулі: ареал існування простягається від Північного Льодовитого океану до Берингового і Охотського морів аж до півдня до північного узбережжя Японії в Тихому океані, Зустрічається по всьому Північноатлантичному узбережжю Гренландії і Скандинавії, навіть і у Ньюфаундленду. Також включає два прісноводних підвиду в Північній Європі. Кільчаста нерпа — одна з основних жертв білих ведмедів і косаток, і здавна входила в раціон корінних жителів

Арктики.

158 Морські котики - очевидно, це північний морський котик, який є вухастим тюленем та зустрічається уздовж північної частини Тихого океану, в Беринговому морі і Охотському морі. Це найкрупніший представник підсмейства морських котиків. З середини 19-го століття котикий промисел вівся по-хижацьки і сильно підірвав їх поголів'я.

159 Очевидно, Лисянський має на увазі крабів, тобто куцохвостих раків із загону десятиногих. К. живуть в морях, мають велике промислове значення.

160 Коралики — коралові кульки, пронізь. Різновид бісеру — дрібних різнобарвних круглих або багатогранних зерен з наскрізним каналом.

161 Морська ріпка — місцева назва, значення якої неясне.

162 Лавтак, лахтак, лафтак — шкура моржа, сивуча або тюленя, знята разом з салом або ж вироблена шкура морського звіра. Л. обшиваються байдарки. Л. вживалися і для інших цілей.

163 Стамед, стамет — щільна гладка вовняна тканина в косу нитку полотняного переплетення, яка тепер не виготовляється.

164 Очевидно, Лисянський мав на увазі баянуса (морські жолуді) — сидячі морські ракоподібні із загону вусоногих раків. Тіла цих організмів повністю закриті кам'янистою сіро-білуватою оболонкою, а розміри коливаються від 5 міліметрів до 10 сантиметрів. В основному харчуються планктоном.

165 Шпангоут — поперечне ребро корпусу судна; дерев'яний або металевий торцевий елемент жорсткості обшивки корпусу корабля, який надає йому поперечну міцність. Ш. називається також поперечний переріз судна.

166 Еврашки — ховрахи, гризуни із сімейства вивіркових (білячих). Живуть на твердих, цілинних землях. У Північній Америці живуть на рівнинах і передгір'ях заходу.

РОЗДІЛ IV

167 Плехт — історична назва станового (найпотужнішого) якоря на великих плавзасобах епохи вітрильного кораблеводіння. Зазвичай він розміщався праворуч на носі, застосовувався тільки в крайніх обставинах суворої негоди, а для його віддачі за борт використовувався спеціальний плехтовий канат. Даглест (сучасн. даглікс) - стоянковий або швартовий лівий якір (середніх розмірів).

168 Адмірал Олександр Іванович Круз (1731-1799) — моряк, адмірал (1790). Син датчанина, який вступив у підданство до російського імператора Петра I й став капітаном-командором.

169 Скоріш усього це кипарис нутканський (лат. *Cupressus nootkatensis*) — повільно зростаюче хвойне вічнозелене дерево, що зустрічається на тихоокеанському узбережжі Північної Америки, від Аляски до Каліфорнії. Це хвойні, що відрізняються особливостями розташування своїх листів. На листі особливі залізисті пристосування з ефірною олією.

170 Очевидно мова йде про вулканічне скло — обсидіан.

171 Джиндж — місцева назва, яку не вдалося визначити.

172 Дрібні мошки, яких описує Лисянський, — так званий "гнус", широко поширений також в Росії в тайговій зоні, особливо в Сибіру і на Далекому Сході.

173 Маріанські острови (Ландронес, або Розбійницькі, а по-японськи — Сайпан-Сіте) — вони складають південну частину затопленого гірського хребта, що тягнеться на 2519 кілометрів від Гуаму до Японії. Самі північні острови Мікронезії. Площа Маріанських островів складає 1026 км. Вони розташовані на схід від Філіппін і на південь від Японії. Назва архіпелагу походить від імені жінки короля Іспанії, Маріанни Австрійської, яка жила в сімнадцятому столітті, у час, коли іспанська колонізація досягла максимального ступеня.

РОЗДІЛ V

174 Олексій Іллч Чіриков — був російським мореплавцем і капітаном. Він відкрив і наніс на карту деякі з Алеутських островів, коли був заступником Вітуса Берінга під час Великої Північної експедиції.

175 Лисянський має на увазі війну зі шведами 1788—1790 рр., яку почав шведський король Густав III, обґрунтовано розраховуючи на труднощі росіян у війні з турками. Війна закінчилася Верельським миром в 1790 р на умовах статус-кво, однак право Росії втручатись у внутрішні справи Швеції було скасовано.

176 Дика яблуня, близька до так званої ягідної сибірської, від якої походить ряд канадських, сибірських і інших сортів.

РОЗДІЛ VI

177 Саленг (сучасн. Салінг) — рама з поздовжніх і поперечних брусів, що встановлюється на стеньге. Служить для відводу снастей. Залежно від приналежності до тієї чи іншої щоглі, салінг носить різні назви.

178 Очевидно, мова йде про морські жолуді.

179 Салінг — рама з брусів, що встановлюється на верхньому кінці стеньги для кращого кріплення снастей. Салінг, розташований на першій щоглі, називається фор-салінг. Салінг на другій щоглі буде називатися грот-салінг тощо.

180 Найтови — перев'язка тросом двох або декількох предметів або з'єднання двох тросів одним тонким. Тут — металеві скріплюючі обручі.

181 Секстант — прилад, який вимірює кутову відстань між двома видимими об'єктами. В першу чергу секстант використовується для вимірювання кута між астрономічним об'єктом і горизонтом в цілях астрономічної навігації та кутів між видимими з корабля земними предметами.

182 Фрегат — птах, що мешкає на островах тропічної частини Тихого, Індійського і Атлантичного океанів. Має коротку, товсту шию, сильний загнутий на кінці дзьоб, довгі гострі крила, дуже легкий кістковий апарат і повітряний мішок під горлом. Велику частину часу проводить над водою, віддаляючись на десятки кілометрів від берега. Є прекрасним літуном. Харчується рибою. Нерідко забирає здобич у інших птахів.

183 Ганшпуг (гандшпуг, ганшпаг, брукхт) — важіль для повертання тягарів (дерев'яний або металевий).

184 Червоне дерево — каоба з Колумбії — дерево вічнозелене або листопадне від 35

до 50 м (рідко 70 м) у висоту, діаметр в обхваті: від 10 до 18 дм, зазвичай до 35 дм при сприятливих умовах. Червона деревина, яка дає назву кольору червоного дерева (від червонувато-коричневого до винно-червоного), дуже важка і тверда, вона швидко тоне у воді, тому ріки не можуть використовуватися, щоб переправляти колоди на лісопилку. Це дрібнозерниста деревина, яка ідеально підходить для столярної справи, тому що її легко різати, вона має велике значення для виготовлення меблів і в цілому є однією з найцінніших порід деревини на світовому ринку.

Тому Лисянський бачив якусь іншу червонувату породу дерева.

185 Острів Некар (Некер) — маленький безлюдний острівець в Тихому океані в складі Північно-Західних островів Гавайського архіпелагу. Острів має серпоподібну форму. Довжина — близько 1,2 км, максимальна ширина - 0,2 км, площа — всього 0,2 км². На Некері є чотири піднесення, найбільше з яких — Саміт-Хілл, висота якого сягає 84 м. Поверхня скеляста, тому на острові всього п'ять видів рослин.

186 Під калабашем Лисянський, очевидно, має на увазі гарбуз чи великий кабачок.

187 Лотлінь — простий прилад (раніше — гиря з мотузкою) для визначення глибини моря. Тонкий канат, розділений маркерами різного кольору і форми на одиниці міри. До нього прив'язується лот — прилад для вимірювання глибин (зі свинцю або чавуну), що має зазвичай форму вузької піраміди до 5 кг вагою.

187А Острів Тініан має коралове походження і є піднятим атолом. Вища точка острова досягає 170 м. Площа острова становить 102 км² (третій за величиною острів Маріанських островів).

187Б Сайпан — другий за величиною острів архіпелагу Маріанські острови після Гуаму. Він знаходиться приблизно в 190 км на північ від Гуама і в 9,3 км на північний схід від Тініана, від якого він відділений Сайпанським каналом. Сайпан становить близько 19 км в довжину і 9,0 км в ширину, а площа суші становить 115, 4 кв.км.

188 Шкафутами на дерев'яних військових кораблях називалися широкі дошки, покладені горизонтально уздовж бортів для проходу з бака на шканці (квартердек). Шканцями називалася частина корабля між грот і бізань-щоглами. Баком раніше називали носову частину верхньої палуби корабля попереду фок-щогли.

189 Тайфуни — місцева назва тропічних циклонів у північно-західній частині Тихого океану, біля Філіппінських островів та в районі Південно-Китайського моря, які супроводжуються зливами та стійкими вітрами з максимальною постійною швидкістю вітру, що перевищує 119 км/год у районі їх епіцентрів. Т. бувають здебільшого в серпні, вересні та жовтні, в кінці дощового мусону. У тропіках вони направляються зі сходу на захід або з південного сходу на північний захід і близько 20-25о північної широти повертають на північ. Біля берегів середньої частині Китаю і на півдні Японії вони рухаються з південного заходу і заходу, як більшість циклонів.

190 Острів Луконія, або Лукон, — на сучасних картах — Лусон, найбільш великий північний острів в групі Філіппінських.

191 Острів Ваши — в протоці тієї ж назви, між островами Тайванем (Формозою) і Лусоном (Люцон). Інакше - у каналі Баші - на водному шляху між островом Мавулис на

Філіппінах та островом Ланьюй по-другому — Орхідей на Тайвані. Це частина протоки Лусон у Тихому океані. Тут характерні вітряні бурі в дощовий період, з червня по грудень.

192 Острови Лема — кілька островів біля виходу в Південно-Китайське море з протоки Лан-тао, яким закінчується на південному сході Кантонська протока.

193 Овер-штаг — поворот судна при переході з одного галсу на інший в тому випадку, якщо судно перетинає лінію вітру носом. Якщо ж судно перетинає лінію вітру кормою, такий поворот називається "через фордевінд".

194 Піратство в Китаї досягло величезного розвитку в кінці XVIII і початку XIX століття в зв'язку з загостренням соціально-економічної обстановки. Поряд з повстаннями і таємними товариствами, піратство стало однією з форм вираження боротьби народних мас з існуючим порядком.

195 Португальці були першими європейцями, кораблі яких прибули в Китай (1516). У 1557 р португальці заснували в Макао свою факторію. Заснування її відноситься до епохи розквіту і зростання колоніальної могутності Португалії. Португальці міцно влаштувалися в Макао і займали в цьому найбільшому порту панівне становище. Колоніальна імперія Португалії розпалася під ударами голландців, англійців і французів, хоча Макао на час плавання Лисянського продовжувало залишатися за Португалією і навіть згадується в тексті мирного договору 1661 р.

Зараз це особливий адміністративний район Китайської Народної Республіки, колишня колонія Португалії на невеличкому півострові в гирлі р. Сіцзян.

196 Острів Лантіна (Ла-тин) — невеликий острівець в середній частині Кантонської протоки. Сучасне китайська назва протоки — Шун-Кіанг, а англійська — Canton or Pearl River (Перлинова ріка).

197 Бока-Тигрис (сучасн. Бокка-Тігрис або Фумун) — поєднане гирлі річок Бей-цзян і Сі-цзян, які перед злиттям поділяються на ряд рукавів. З них найбільш важливі називаються Сі-Кіанг і Ши-кианг. На останньому стоїть Кантон у сучасних межах.

198 Іспанські піастри (п'ястри) — найбільша срібна іспанська та мексиканська монета вагою близько 27 гр. З середини XVI століття І. п. набули широкого поширення в Європі, ввозилися також і в Росію.

199 Кренгувати — значить по черзі кренити корабель на кожен борт, щоб оглянути його дно і киль і зробити їх ремонт.

200 Кіленбанка (кіленбанк) — ділянка приглибокого берега з необхідними обладнанням для кілювання судів. Кілювання — нахил судна на бік настільки щоб киль вийшов з води для огляду і ремонту підводної частини судна.

201 Ватерлінія — лінія границі дотику спокійної поверхні води з корпусом судна. Конструктивна В. відповідає проектній осадці судна. Вантажна В.-л. відповідає рівню води при повному навантаженні судна.

202 Китайка — первісно це щільна, переважно синя шовкова тканина, а потім проста бавовняна тканина жовтуватого кольору.

РОЗДІЛ VII

202а Сучасний Гуанчжоу (Кантон) стоїть на річці Чжуцзян (частково на островах в її дельті). Зараз Тігрисом вважається вузька протока в дельті річки Чжуцзян

203 Сер Джон Барроу, 1-й баронет (1764 — 1848) — англійський політик. 2-й секретар Адміралтейства, член Королівського товариства, один із засновників і віце-президент Королівського географічного товариства, організатор безлічі дослідницьких експедицій, що проходили під патронажем Королівського військово-морського флоту. Відомий своїми подорожами в Китай і Південну Африку. Був ініціатором експедицій по відшукування північно-західного шляху з Атлантичного океану в Тихий. На честь його названі мис і протока на півночі Аляски. Найбільші роботи Б. — "Travels in the anterior of Southern Africa" (1801—1803 pp.) I "Travels to China" (1804).

204 Імператор Кієньлонг (Цяньлун) — Айсінгьоро Хунлі (1711 — 1799) — шостий маньчжурський імператор династії Цин. Протягом 59 років (1736 — 1795) правив під девізом "Цяньлун" (буквально: "непохитне і славне"). Четвертий син Айсінгьоро Іньчженя, що правив під девізом "Юнчжен".

205 Талер — широко поширена в Західній Європі монета. Т. називали всі срібні монети, що важили більше одного лота, або 15 гр. Залежно від змісту чистого срібла, місця і форми карбування, ця монета отримувала різні назви. До таких назв відноситься і вказаний Лисянським іспанський Т., досить поширений у тогочасному світі. В Іспанії перша монета талерного типу була випущена в 1497 році — це було наслідування Тірольського гульдінера, монета достоїнством 8 реалів. Вона важила 27,468 г і містила 25,56 г чистого срібла. Її чеканили аж до XIX століття. Знайома сучасникам здебільшого під іменем піастра.

206 Великі купці Кантона і Макао — гонги (кохонгі) — в XVIII і початку XIX століття становили монопольну організацію по торгівлі з європейцями, яка полягала переважно у вивезенні шовку і чаю.

207 Сарацинських пшоном називався рис.

208 Один кади дорівнює 300 м

209 Завоювання Китаю монголами відноситься до XIII століття. У 1211 монголи на чолі з Чингізханом з'явилися в межах нинішніх китайських провінцій Хубей, Шансі і Шандунь і дійшли до Вей-Хай-Вея. У 1215 р вони взяли Пекін (Яньцзін). Повне завоювання всіх перерахованих провінцій було здійснено до 1221 р У 1234 році син і спадкоємець Чингізхана Угедей (Огодай) опанував всією територією імперії Цзінь, яка займала Північний Китай, Східну Монголію і Маньчжурію. У 1251 монгольський трон перейшов до представника молодшої лінії Чингізидів Мунке (Мангу). Його брат Хубілай в 1252—1253 рр. завоював держава Наньчжао на південному заході Китаю, в сучасній Юньань, а потім в 1278 року ввів свої війська в Лінь-ань (Ханчжоу) — столицю імперії Сун, що займала більшу частину Південного Китаю. Ще раніше, у 1264 р, Хубілай переніс столицю в Ханбалик (пізніше Пекін) і прийняв титул государя китайських областей під ім'ям Юань. Особливим успіхам при захопленні Китаю монголами сприяла його політична роздробленість і занепад держав, що існували на його території.

210 Імператорська фамілія, що царювала в Китаї, під час перебування Лисянського

в Кантоні, належала до маньчжурської династії Цин. Династія Цин, офіційно іменована Велика Цин, була останньою імператорською династією Китаю. Вона була заснована в 1636 році і керувала Китаєм з 1644 по 1912 рік. Їй передувала династія Мін, а на зміну їй прийшла Китайська Республіка. Багатонаціональна імперія Цин проіснувала майже три століття і стала територіальною базою сучасного Китаю. Це була четверта за величиною імперія у світовій історії за територіальним розміром.

211 Конфуцій, або Кун-фуцзи (551—479 р до н. е.) — засновник однієї з найбільш поширених релігійно-філософських і політичних систем в Китаї. Основна тема аналізу — повсякденне життя людей і стабільність суспільства. На його думку, основні чесноти: гуманізм, законність, коректність, мудрість і вірність. Ці чесноти реалізуються в п'яти обов'язках цивільного характеру або фундаментальних соціальних відносинах: між правителем і чиновником, батьком і сином, старшим і молодшим братом, чоловіком і дружиною і між друзями. Мораль особистості і основна роль сім'ї — основа і гарантія стабільності держави. Конфуцій приписував велику роль у формуванні суспільного ладу освіти, яка також включала питання духу і серця.

Іншу китайську релігійно-філософську систему, відому під назвою даосизму, має, очевидно, на увазі Лисянський, згадуючи про вчення Таотзе. Засновником її вважається напівлегендарний Лао-цзи, що жив в VI столітті до н. е. Головним поняттям в його вченні є дао. Це першопричина, джерело і творче начало всього існуючого, неба і землі, основа буття і пізнання; це — небуття, що містить всі зачатки буття, єдність, що породжує різноманіття, вічна, безмежна, незрима субстанція, яка не сприймається чуттєво.

Даосизм проповідував "нероблення", яке є вираженням пасивного опору державі зі боку селянських мас і дрібнопомісного феодалного дворянства. Соціальним ідеалом даосизму було утвердження ладу дрібних землеробських громад. У більш пізньої даосізької літературі з'являються містичні і магічні тенденції, вчення про загробне життя.

212 Філософський камінь — є легендарною алхімічною речовиною, здатною перетворити неблагородні метали, такі як ртуть в золото або срібло. Його також називають еліксиром життя, корисним для омолодження і досягнення безсмертя;

213 Сандальне (сандалове) дерево — рослина з сімейства бобових. Цінне дерево з деревиною міцною, важкою, але яка порівняно легко піддається обробці. Краса і багатство відтінків деревини обумовлюють високі якості С. д., як виробного матеріалу. Крім того, з ядра його деревини видобувається сандал — червона фарба, що вживається для фарбування бавовняних і вовняних тканин. Область поширення С. д. охоплює Індію, Цейлон, Філіппіни, Малабарське узбережжя.

213 а Батавія — до 1942 року головне місто Нідерландської Індії на острові Ява; нині Джакарта, столиця Індонезії

214 Лисянський правильно підмітив жорстоку нужду народних мас Китаю і важкі покарання і страти, яким вони піддавалися за найменшу провину.

РОЗДІЛ VIII

215 Пуло-Теоман, Пуло-Памбелан, Пуло-Арое — острови архіпелагу Тамбелан в південній частині Південно-Китайського моря. Сучасні назви змінились.

216 Аарон Арроусміт — англійська картограф (1750—1823). Був головою картографічного підприємства в Лондоні. Видав понад 130 атласів і ряд великих карт, що відрізнялися винятковою точністю і якісним виконанням. Лисянський згадує про дані всесвітньої карти, складеної А. в меркаторській проекції і виданій з примітками автора в 1790 і 1794 р.

217 Банкська протока (протока Банку, або Бангка) відокремлює острів Банку від Суматри.

218 Острів Банку (Бангка) відноситься до Малайського архіпелагу. Знаходиться у північно-східних берегів Суматри, від якої відділений Б. протокою. Площа острова 11,7 кв. км; належить Індонезії.

219 Гаспарська протока відокремлює острів Банку від острова Біллітон.

220 Мис Бріс розташований на східному березі острова Бангка в Гаспарській протоці. На дрібномасштабних картах ці назви не показані.

221 Острів Мілководий, за даними Лисянського, розташований в Гаспарській протоці.

222 Карта, складена капітаном Етьеном Маршаном в кінці XVIII століття за даними вчиненої ним кругосвітньої подорожі.

223 Острів Двох Братів, за описом Лисянського, розташований в Гаспарській протоці.

224 Острів Північний — невеликий острівець в північній частині Зондської протоки, між островами Суматра і Явою.

225 Мис Тока (Туа) — південно-східний мис острова Суматри в Зондській протоці.

226 Острів Свинячий розташований в північній частині Зондської протоки.

227 Стром-рок — дрібні скелясті острівці біля берегів Суматри.

228 Острів Принців (Прінс або Панайтан) — невеликий острівець в Зондській протоці, на північний захід від берегів Яви.

229 Острови Каракатоа (Кракатау), Самбуріку розташовані в середній частині Зондській протоці, між островами Суматра і Явою. Острів Кракатау разом з іншими (Ланг, Фарлатен) представляв собою залишок кратера вулкана близько 13 км в діаметрі. Під час виверження 1883 р більша частина острова К. була зруйнована. На місці виверження виникла западина близько 280 м глибини. Виверження супроводжувалося хвилюванням з висотою хвиль до 31 м і великими опустошеннями на берегах Яви і Суматри, де загинуло близько 40 000 чоловік. Зараз Кракатау — діючий вулкан в Індонезії, розташований на Малайському архіпелазі в Зондській протоці, між островами Ява і Суматра.

230 Дапре де-Манвільєт (д'Апре де-Манневіллет) — французький картограф XVIII століття. У 40-х роках XVIII століття видав гідрографічну працю "Східний Нептун" ("Neptune oriental"), в якій були виправлені карти африканського, китайського і остриндського узбережжя. До цього твору, який в XVIII столітті став настільною книгою і

керівництвом французьких моряків, була прикладена інструкція для мореплавців.

231 Діарея — хворобливий розлад кишечника, обумовлений порушенням однієї з основних його функцій.

232 Острів Різдва — невеликий острів в Індійському океані на південь від Яви. Зараз — зовнішня територія Австралії. Площа острова — 135 км²; населення — 1402 особи.

233 Морські змії — підродина змій з групи вужоподібних. Голова їх невелика, тулуб в задній частині стислий з боків, хвіст короткий, сильно стислий. Отруйні зуби короткі, борознисті. Відомо до 50 видів М. з. Розміри їх зазвичай не більше 1 м, але зустрічаються і більші, до 4 м в довжину. Живуть в морі, особливо часті поблизу гирла річок. Поширені в Індійському і Тихому океанах. М. з. дуже небезпечні для людини, так як сильно отруйні, але випадки укусів людей досить рідкісні.

234 Мис Фраяр, або Чернець, — один з мисів на північно-західній частині острова Яви.

235 Середній Наталь — мис на південно-східному березі Африки.

236 Острови Корво (Корву) і Флюрі (Флореш) — вулканічні острови у північній частині Атлантичного океану. Складові Азорського архіпелагу. Володіння Португалії.

237 Гінея — монета, що карбувалась в Великобританії між 1663 і 1814, яка містила приблизно одну чверть унції золота. Назва походить від регіону Гвінея в Західній Африці, звідки було золото, яке використовувалось для виготовлення монет. Це була перша англійська золота монета, викарбувана машинним способом. Спочатку вона коштувала один фунт стерлінгів, рівна двадцяті шілінгам, але підвищення ціни золота в порівнянні з сріблом призвело до збільшення вартості гінеї, часом до тридцяти шілінгів. У 1816р гінея була замінена золотим совереном, або фунтом стерлінгів, що дорівнює 20 шілінгам.

238 Портсмут — головне місто графства Гемпшир і найважливіша військова гавань і фортеця на півдні Англії. Складається з п'яти міст (власне Портсмута, Порта, Лендпорте, Саутск, держпорти). В П. розвинене судно— та машинобудування і виливок гармат. П. веде торгівлю вугіллям, худобою, хлібом і іншим продовольством.

239 Даунс — рейд і якірна стоянка на півдні Північного моря біля узбережжя Кента між Маргейт і Дувром. розташований на південному березі Англії, на схід від Портсмута.

240 Берег Неза — на південному узбережжі Англії.

241 Робб-Сноут розташований на південному узбережжі Англії.